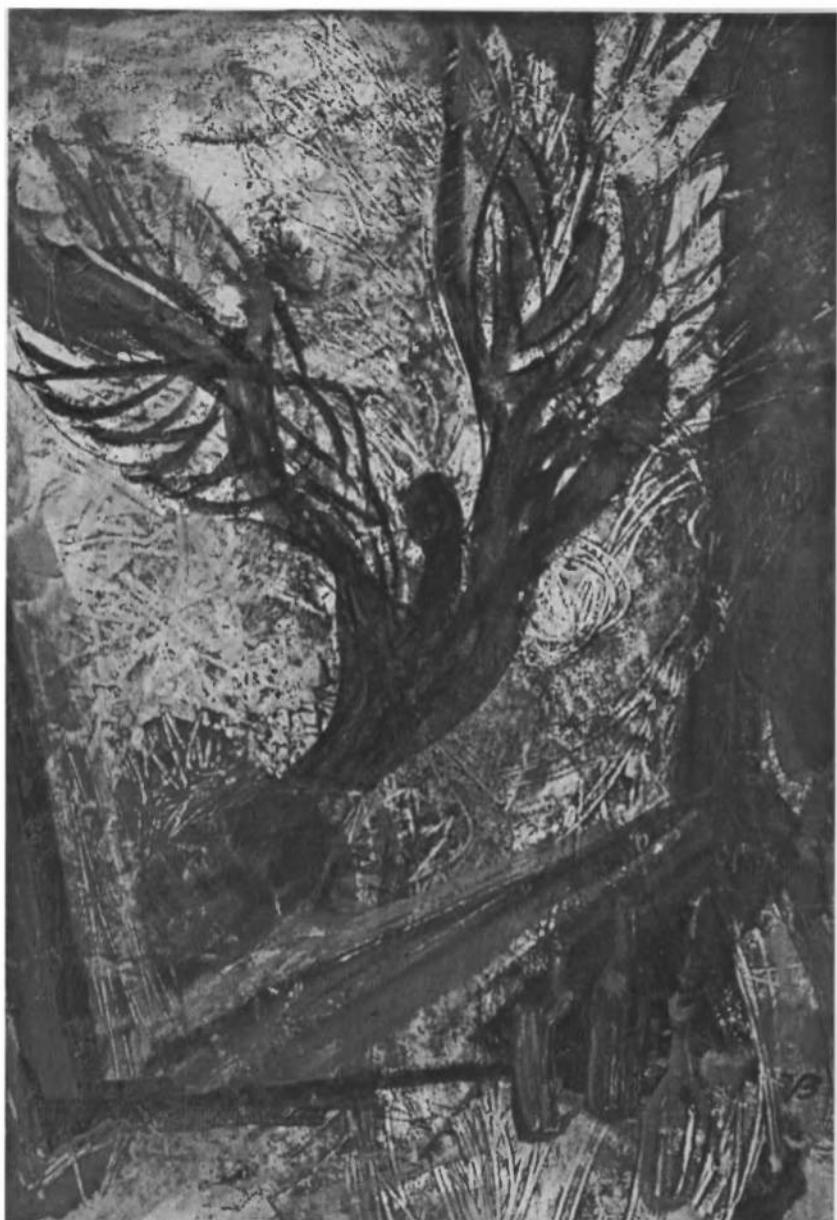

ДУКЛЯ

№ 3 2006

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok
ukrajinských
spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou
podporou MK SR
- program Kultúra
národnostných menšín 2006

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

**АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.**

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
120 крон.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
ul. Požiarnická 17

Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,
телефон, факс: 051/7725 061

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Námestie slobody 27,
810 05 Bratislava 15,
e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk

Роман Андріяшик	
Три хрести	2
Іван Яцканин	
Кажан	8
Юліус Панько	
Левошка	13
Брати Капранови	
Приворотне зілля	17
Галина Малик	
Абра&Кадабра	27
Микола Неврлий	
Іван Франко і державність	44
Василь Кобилюх	
Іван Франко і санскрит	50
Олександр Шокало	
Культура особистості й культура нації	57
Юрій Дацко	
Суверенність – це державність	61
Йолана Голенда	
Добром нагріте серце	64
Інгрід Ілчисько	
Кілька приміток до символіки в словацькому й українському романтизмі	74
Йосиф Вархол	
Звичай та обряди соціально-професійних груп ...	81
Надія Панчук	
Добірка поезії	83
Василь Кузан	
Добірка віршованих творів	88
Михайло Роман	
Новий погляд на українську літературу	90
О. Довганич подає нам свої пошуки і знахідки (М. Р.)	94

Роман Андріяшик

Три хрести

(Уривок з незавершеного роману)

Унікальний однотомник, який уперше з'єднав воєдино найвизначніші твори видатного українського прозаїка ХХ століття **Романа Андріяшика** (1933-2000), вийшов у серії «Бібліотека Шевченківського комітету» у київському видавництві «Український письменник» (упорядник В'ячеслав Медвідь).

Добро і зло, любов і ненависть, сутність і стихія народного буття – осердя високохудожніх, оригінальних романів «Люди зі страху», «Додому нема вороття», «Полтва» та «Сторонець». Органічно доповнює їх лебедина пісня незабутнього письменника – незавершена епічна оповідь «Три хрести».

«Думна дорога» – так назвав Сергій Квіт передмову до цього видання. Він пише: «Андріяшик створює в історичному просторі власний ідеологічно-психологічний простір, в якому існують його герої. Вони долають гірке відчуття несправедливості, пов'язане насамперед з навколишньою реальністю, насправді виходять не так з почуття якогось вищого обов'язку, як з оборони власної гідності. Проте саме цей спротив одночасно робить їх жертвами, накладаючи відбиток ускладненості характеру». Можна лише погодитись з твердженням С. Квіта, що проза Андріяшика доводить нас до відчуття й розуміння того, що вся українська історія – суцільна межова ситуація.

Розділ перший

I

Мене розбудило гостре відчуття провини. Як у неврастеніків, подумав я. Шизок встає з ліжка з потребою бунту і починає сваритися, хто б йому не трапився перед очі. Собака буде побитий, кішці наступить на лапку, чоловік щось не таке вчинив, а дружина не так підсмажила яєшню. Нерви геть ошаліли, сказав я собі. Але ні ж! Десь у вищовбах каньйону глухо татакав важкий спарений кулемет. А я, – пригадав, – не маю чим відбиватися, бо вийшли патрони в дисках. Німець уві сні гасав навколо мене на баскому коні, в полірованому сидлі, обличчя його було перекивлене злою гримасою, він стискав у руці протитанкову гранату-макогін і щось кричав, дослухаючись до переривчастого лопотання кулемета, яке чомусь не переходило у перестрілку, – схоже, натискав на гачки якийсь причинний, – я немовби поринав у сон, з якого прокинувся із відчуттям вини, й починав міркувати, про що йдеться. Німець скандував: «Ще жодна жінка не зуміла пояснити жодного явища, навіть Софія Ковалевська і Марія Складов-

ська-Кюрі. – Тут мовби не вистачило моїх фізматівських пізнань у його ерудиції, бо він додав: – І Жорж Санд, і Айріс Мердок пішли в тлумаченнях людини не далі, ніж дозволяла їм їхня зіпсованість».

Розвиднілось, і я прокинувся остаточно.

Мене вразили розміри приміщення. Ми прийшли сюди вже поночі. При світлі камінів бовваніли якісь колони, півстіни було зашито дошками, Фріц Дорфман накидав звідти соломи, і ми впали на долівку, мов трупи. Перед тим три ночі кученіли в лісі біля багать. Тепер був дах над головою і не продував наскрізь гірський морозяний вітер.

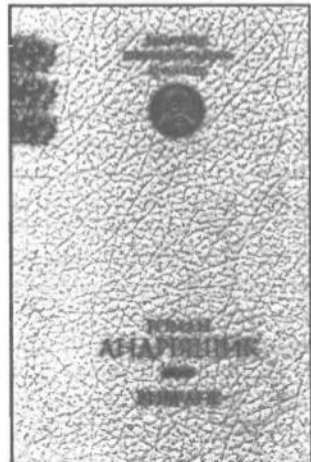
Ця будівля, очевидно, мала якусь релігійне призначення. Я добув із соломи запилужений шмайсер, вітер почорнілою від вживання хусточкою, взявши по-есесівськи на груди, заходив по камінній долівці просторої, хоч танком розвертайсь, і розділеної навіпіл колонами зали. Колони з чотирьох боків підперті скульптурними статуями Геракла й обрамлені запущеними в стелю коринфськими акантами. Очевидно, замість баз і валют приставили до мурованих колон одноформних гіпсових Гераклів після якоїсь руйнації, бо на стінах лишилися темні сліди валютних оздоб та іконних рам. Вигородку з дощок прикріпили до виступів вітарної ніші. Бокові нефи праворуч від порталного входу вдовбані у цілик гранітного щита. Тепер у них тримали нарізані дрова. Була тут і хорова галерея. До її основи перекинули залізні двотаврові балки і настелили склепінчасті секції перекриття.

Я вийшов у двір. Виявляється, божниця складалася з трьох замкових веж з гострозубими дашками. Мабуть, залишки турецької фортеці або якоїсь оборонної споруди ще з римської епохи. Весь цей дивний комплекс був дбайливо обнесений високим щільним парканом. Неподалік – колодязь із журавлем і постамент з камінним хрестом, де святили воду.

Ведучи нас сюди, Дорфман зізнався, що тут він проживає, тут лишив дружину з глухонімою мамою та глухою наймичкою, сюди ніхто не навідується, крім старшого брата Ярнеста, який тримає помістя на плато, за кілька кілометрів звідсіль. Ця долина входить до зони гірського заповідника, де можна побачити накопичення земної кори за мільйони років у майже прямовисному перетині, – таких місць дуже мало на Європейському континенті, навіть в Альпах немає. Каньйон заглиблюється в товщу планети більш як на півкілометра.

Ми прямували на збірний пункт в Сату-Маре. Дорога пролягала через селище Деж уздовж залізничного полотна і битої дороги понад річку Сомеш. Містки, тунельні переходи й залізниця були розбиті або пошкоджені німецькими бомбардувальниками, а шосе ми обходили, щоб не натрапити на військові підрозділи з-під Ясс: фашисти знаходили щілини в «котлі» і нищили все, що їм попадалося на шляху, я конвоював дванадцятьох німецьких полонених і зустріч з німаками не світила ні мені, ні полоненим.

Місцина справді вражала, хоч бачити можна було тільки лівий берег Сомешу, а він ще був у легкому серпанку нового дня. Кілометрів за десять звідси залізниця і царська дорога через напівзруйновані віадуки у двох місцях пересікали річку й до самого Дежа були прокладені лівим берегом. Ми двічі, ризикуючи життям, перебиралися з берега до берега, нарешті вузька доріжка під гірські стрімкачі довела нас сюди.

Згодом роздивлюся як слід, вирішив я і вернувся до молитовні. Обидва каміни палахкотіли сягнистим полум'ям, біля лівого, який ogrівав веранду, чи прибудову-ванькирик, в глибокому м'якому кріслі сиділа з милицями, випроставши ноги, стара жінка в чорному. Впоперек стегна звисав гачок для грані. Я вернувся й зачинив масивні ковані двері, встромив між клямри держак від армійської лопати.

Усі дванадцять «апостолів», як ангели волі, спали мирно в соломі (з-поза знищеного вітваря) на червоно-плитяній долівці фортеці-резиденції для не-вільників. Я приніс води з колодязя, набрав казан картоплі з мішка, що стояв в одному з нефів, відсунувши поліна, запхнув казан у камін. В іншому нефі знайшов двадцятикілограмову бляшану банку яблучного повидла, звідтіля ж узяв казан на кип'яток.

Полонені покотом лежали головами до загородки, наче трупи. Обличчя бліді, тупово кістяві, гірняцькі. Як у того полковника, що несподівано виник з модринового переліска, – на білому коні, з піднятою рукою, мов ожилый пам'ятник якомусь легендарному полководцю (спершу ніхто не помітив, що він стискав протитанкову гранату). Ми скупчилися біля перекинутого й надгорілого авто на узбіччі дороги із похиленим на кермо мертвим водієм. Полковник скомандував шикуватися в ряди, загукав: «За фюрера, вперед!» Всі ми отетеріли, бо він висмикнув щоку. Полонені впали під авто, я ж випустив у полковника довгу, до останнього патрона, чергу, він з конем звалився між дерева, і пролунав вибух. Ніхто з нас не постраждав. Полковник навіть не застогнав. Кінь здригнув ногами і витягнув дугою вихрасту шию. Я зняв з полковника пояс із парабелумом, а з колін забитого шофера узяв шмайсер. На сидінні висіла торбина з ріжками.

Фріц Дорфман лежав під дверима до притули. Я йому доручив нести свій автомат без жодного патрона в диску. Припертий до одвірка, автомат стирчав у головах полоненого. Я ліг у змервлену солому трохи подрімати.

II

І знову розбудив мене клекіт кулемета. Десь стороною прогудів літак. Десь на повороті валували танки. З оточення проривалися німецькі війська. Фронт відкотився мало не до Берліна, а тут все ще розгортають бойові порядки, гримить канонада, шнигають ар'єргарди і розвідроти, блукають польські, югославські, словацькі партизанські загони, западає тиша – й несподівано з'являються якісь авангарди, вдень і вночі тягнуться механізовані колони і піші товпи пошарпаної піхоти. Наші тилові частини уникають фашистів, а фашисти намагаються обійти наші резерви. В розвідшколі мене вчили, як користати з хаосу, але тут я – нуль, бо я конвоір і відповідаю життям за оцих дванадцять полонених «ангелів» з пекла.

У хаосі кмітливий, зорієнтований розвідник завжди володіє ситуацією. В хаотичній обстановці він полководець, митець, Господь-Бог, а ще коли він опирається на добру інформацію – то це генеральний штаб нападу чи оборони. На жаль, Трансільванія не просто хаос, а якась безгарбуззя, наше командування зробило величезну помилку, запланувавши «котел» на цій міжнаціональній території. Тут кожен фермер – держава і нація, це не яка-небудь інтернаціональна мішанка, а суміш незалежних одиниць, які поважають власну самостійність і готові за неї вмерти. Марксистам-ленінцям цього не збагнути. Я велів їм розмовляти лише німецькою мовою, але «вони», – ці мої полонені, – перемовляться якимось сленгом, який складається з покашлювання, кумкання, фіфікання і окремих, незрозумілих мені, слівцець. Вони вже немовби щось знають, до якогось висновку прийшли і дивляться на мене зверхньо, наче не я їх конвоюю для відправки в Сибір, а вони конвоюють мене. Чи я вже став підозріливим, як наші боягузливі

вожді, які воюють на глобусах мільйонами крихітних солдатиків. Підозріння – погана прикмета. Якби розвідникам дозволялося вести щоденник, я занотував би, що підозріння заважає бачити велике не тільки у великому, але й у малому. Звичайно, нікчемна банальність. Але якщо це стосується «великих», то в цьому спостереженні є доля істини.

У притулі Фріцовой цитаделі заскрипіло ліжко. Там спала його вагітна дружина, доношує останні дні, можливо, усім братством станемо хрещеними батьками. І я щосекунди повинен бути напоготові, кажу собі подумки. Дома людина почуває себе по-особливому незалежною. Взагалі, головний мотив і мета трансільванців – здобути собі волю. Того я і не вмію назвати без додаткового смислу Фріцове пристанисько. Це і божниця, і фортеця, і самотня із запахом гріха і страху, і замок безпритульних, і молитовня вихрестів, і базиліка невдах, і... цитадель. Хоч в остаточному підсумку я все на світі готов принизити і знецінити – в цьому випадку до цього домішується побоювання. Велике побоювання, що не слід довіряти, не можна покладатися, небезпечно чинити те-то і те-то. З подібним кодексом поведінки інший здурів би, як той німецький полковник, якого я зняв з коня автоматною чергою, мов глекч з кілка, але я повторюю собі: я все витерплю, і не таке наварювали, та виїдали. Справді-бо! І не таке бувало. За роки війни я, здається, спізнав усіляких мерзот. Від Малахового кургану до Петроса звідав такого, що не придумав сатана. А коли врахувати, що я і у відступі протупцявся від Говерли, – тобто майже Петроса, – до Малахового кургану, – то всього, що зазнав, вистачило б для роду й родоводу на добрий розвідбат невигаганих Дон Кіхотів.

«На війні – як на війні» – взяли собі взавжиток усілякі штабовики, які возять задистих молодичь у недосяжних для гаубиць наметах...

Але чого вона мотлошиться, ця Фріцова породілля? Ну як найбільша церковна миша! Дивно, як Фріц побував тут, щоб зачати потомство? Хіба можна сказати, що «війна народила дитину»? Хто таке чув?! Абсурд! Навіть не анекдот. Святий дух під кулі не потикається, щоб звершити непорочно. Господи, прости злого язика, але було б святотатством... Не могла Патриція заживотити від Фріца, якого мобілізували до армії ще до походу Гітлера проти Сталіна. Тоді Румунія і Угорщина виставили проти Москви по тринадцять велосипедних дивізій. А може? Може, відпускали з фронту за доблесть, за вірну службу?

Вертаючись думками до становища моїх полонених, я в голові своїй ще раз підкреслюю: будучи дітьми волі, вони щосекунди готові на все. І їх, і мене врятує дисципліна характеру. Трохи відпустиш віжки – і все піде сторчголов. Дванадцять чоловік я не встигну перестріляти, бодай один огріє мене ломакою. Взагалі, оцей рейд у полон – це похід у Содому, цілковита авантюра, ще одна ганебна витівка бездарного майора Остапенка. Досі чую його смішок: «Але ж ти – боксер!»

Важливо не перебирати міру, бо настають часи рівноваги: зуб – за зуб. То є Бог? – запитують курди турків, коли Анкару потрясе землетрус. Вирівнювання відбуваються помимо людської волі, стихійно, серед хаосу і завдяки хаосу. Головне – зберегти почуття міри, не поскупитися і не пересолити. Це – щодо мене, а вони – як знають.

Патриція щось перетрублює в причепі до твердині, щось перебирає, гризе, шкрябає і пристукує. Начебто щось розвішує по високих, сліпих від дороги стінах, пересуваючи по долівці стільця.

Скриплять матраці пружини. Клацає молоток. Фріц спить під дверима непробудним сном. Може, йому сниться вже сповитий синочок? Чи донечка. Раптом хтось гримає у двері божниці. Я висмикую з клямрів держак, рву на себе двері і, готовий стріляти, впираю дулом автомата в груди огрядної низькорослої жін-

ки з білим пушком на верхній губі. Вона злякано розводить двома кошиками в руках. Здогадаюся, що це Дорфманова наймичка, вернулася з хутора. Показую їй, щоб заходила, і, приклавши пальця до рота, даю зрозуміти, щоб не шуміла. Вона киває, якусь мить дивиться на сонних полонених і зникає в крайньому нефі. Десь у глибині зблимує свічка, жінка стелить канапу, і її поглинає темрява. Підкинувши у каміни полін й відсунувши казани від вогню, я теж вмоцнююся на соломі: ще повалюємось, нема куди поспішати.

Знадвору долинає тихий шелест річки. Видно, в горах випали дощі чи кинуло мокрим снігом, прибуває вода. Таке враження, що ось-ось лизне хвилею підлогу.

За стіною все ще метушилася Фріцова дружина, зате ні мати, ні наймичка не подавали жодного звуку. Наймичку я не встиг роздивитися. Запам'ятав лише молочний пух на верхній губі і що обмотане шаллю обличчя від ходи пашіло жаром. Уся вона пахла талим снігом і «миколайчиками», які ото печуть до свят.

Фріц казав, що вона зовсім глуха, мати глухоніма, яку ж йому господиню Бог послав?

Фріц оповідав, що в цій долині прожило багато поколінь Дорфманів. На початку тридцятих година звалась Капловою, за іменем батька, тепер вона Фріцова. Старших братів завади відселяють на плато, маєток зберігається за наймолодшим сином. Тут гартується потужне почуття прив'язаності до цього суворого краю, де треба працювати ревно, не покладаючи рук, але доходів з саду, винограднику і пасіки вистачає на прожиток і на те, щоб прикупити поля та лісу для відхожих нащадків.

Дорфмани – вроджені власники, їхня любов до «свого» така ж, як у ведмедів, які обдряпають свою територію на висоту зросту, або у вовків, які її щодня утверджують сечею. Я не збагну, чому Фріц з'явився на мобілізаційний пункт у Клуж-Напоку, адже тут його ніхто б не шукав і ніякою силою не витягнув би в окопи. Ернеста не взяли в солдати за віком.

Я незчувся, як знову заснув. Розбудила мене якась змовницька таємнича вовтузня. До нефа, куди пірнула наймичка господи, через певні інтервали часу заходили й виходили полонені. Виходячи, застібали ширінки, криво всміхалися й кивали наступному «клієнту» на арковий вхід до темної печери. Невдовзі чулися пошпитування, поцмокування, стогони, зітхання, жіноче схлипування, і через кілька хвилин все повторювалося, коли до нефа заходив інший фашист. Фріц влаштував колективний бордель, здогадався я. Мабуть, поласував перший... Видно, в цих вояків так прийнято... Я не знав, що діяти, але переривати оргію не посмів і вчинив правильно, бо мене б розірвали на шматки, як дикі звірі.

III

Крім Фріца і Петера Краузе, теж німця із цих околиць, вони ще для мене на одне обличчя, бо я бачу тільки їхні спини, коли під автоматом проводжу псячими стежками до збірного пункту, до якого уздовж звивин ріки лишилося не менше півтори сотні кілометрів. У супровідній «легенді» (майор Остапенко всі штабні документи називає тільки оцим, сказати б, магічним словом), отже, у супровідці чорним по білому зафіксовано, хто, де й коли народився, ким був до війни і до якої партії належав. Їхня дідизна і батьківщина – межиріччя Сомешу від Петроса-2305 і Петроса-2104 на сході до Куркубети-1848 в Біхорському нагір'ї – на заході. А всім суджено на північ, до Сату-Маре, містечка, яке незабаром висню або намалюю між зорями.

Мене бере ментрега, що бачу їхні зняковілі мордяки. Їхні тіла лишили в згубності існування мент утіхи в єднанні з глухою наймичкою Дорфмана, а я почува-

юся грішним, що все те чув і бачив, як вони застібають брудні портки, пропахлі окопною глиною. Бачив їхні криві посміхи і ярий блиск у вирячених очах. А якби Фріц запропонував і мені глуху наймичку? Сам диявол уберіг його. Коли б я намацав у темряві голе тіло глухої, не знаю, що зробив би. Мабуть, поставив би Фріца до стіни на оргазм страху.

Це було найжорстокіше покарання, яке я зумів придумати того ранку. Я вдовольнився цим самозіннянням, навіть запишався сам собою і тим, що я лишився вільним, бо слово «воля», з яким би значенням його не вживали, містить в собі мотивацію для життя і до життя. Слава Богу, подумав я, що для інших це таємниця, складна хімія, яку в емпіричні символи не убагаєш.

Я поставив собі найвищий боксерський бал за таку виняткову об'єктивність і, чогось не бачачи перед собою землі, став обходити цитадель. Що я її оцінюю на оборонну надійність, я допетрав не одразу. Над увічненою гранчастим куполом божницею височіла прямовисна червоно-мармурова скеля. Довкола з ґрунту випиналися підмурки фундаментів колишньої твердині, бійниці триярусних веж були замуrowані жовтастою плінфою, до середньої, з входом до молитовні, хтось приліпив вигадливий портал, такий же був усередині, довкола дверей.

Башти і споруда храму, можливо, й зливалися колись у певну гармонію, та бані, видно, згоріли і їх більше не поновлювали, а приміщення храму використовували для зберігання архівів та культових цінностей минулих епох. Словом, з усього можна було зробити висновок, що тільки з приходом Дорфманів тут провели деякі ремонтні роботи і звели допоміжні прибудови. Стіни і дахи комплексу густо помережані виноградною лозою, мабуть, з протилежного берега Сомешу його годі було сприйняти за споруду, де замешкали люди.

Певніш певнішого, тут і не жили, а мешкали в дерев'яних будиночках у кінці саду. Дорфман поселив тут дружину з матір'ю з огляду на бомбування та артилерійські обстріли, та й взагалі божниця – місце святе, що користується статусом неторканності навіть у фашистських державах та напівдиких колоніях Африки. А може, за житло її використовували лише престарілі предки-аскети, як, наприклад, глухоніма Фріцова матір. У замкнутих бюргерських родинах завжди чималий відсоток виродків та калік, яких запроторюють у віддалені конури, куди не зазирає людське око.

Нарешті я швидше внутрішньо осягнув, ніж дошукався, що твердиня абсолютно сліпа. У подовжній добудові з півночі одне-однісіньке кругле віконце аж у піддашші, троє аркових вікон в колишній сакристії зі сходу розділені стелею на два поверхи. І все! Навіть відстрілюватися звідсіля неможливо.

Тим часом на царській, тепер воєнній, дорозі на плато знову скреготали танки. Наші, видно, набралися зваги, що лишили в тилу таке могутнє німецьке силище. Гул трясє каньйоном. Відступає не менше не більше – танковий корпус. Ну, бригада. Влітку сорок першого гітлерівці одною танковою бригадою гнали поперед себе мільйонний фронт тутьських гвинтівок. Верховний за півроку угробив чотиримільйонну армію, нарікаючи, що «лепший друг» мав перевагу в танках і літаках. Війна – це пошук рівноваги. Двадцяте століття – епоха пошуку рівноваги. Нема ні зла, ані добра. Є лиш одне: хто кого? Гине більше цивільних, ніж майстрів смерті. Хіба ми оце не цивільні? А що нас чекає?!

Коли я заходив у підворотття вежі, звідкілясь зверху переді мною впала й розбилася на друзки зцементована глиба червоножарих цеглин. Я вернувся у двір й поглянув на вежу. Карнизисті цілі. Обрамки геральдичних гербів на місці. Хто запустив у мене цим уламком? Сам Господь? За крамольні помисли? Спасителю, за що?

КАЖАН

Спочатку лякалися його великої голови. Дивувались, як може така велика голова держатися на таких тонюсіньких ніжках. До того ж, він належав до ссавців, які пристосувалися до тьми, до нічного життя, до тривалого польоту. Його велику голову підпирали широкі плечі, які нагадували античні колони. Коли посміхався, видко було усі тридцять два. Він був істотою, в якій і зуби диференційовані, бо час і оточення цього вимагають. Ще в дитинстві у нього появилися різці, пізніше – ікла, далі – малі й великі передкутні та кутні зуби. Середня пара різців відсутня. Нічого йому не заважало. Він точно знав, що усе пригодиться, і навіть вже зараз цим користався. Усе це залякувало тих, з ким спілкувався, від кого очікував підтримки.

Очі у нього маленькі. Примружить їх – видніються одні рисочки. На великій голові малесенькі очі. Здавалось би, що у нього недостатньо розвинений зір. Та через свої ледь помітні щілинки він бачить усе, навіть те, що інший і не зауважить. Йому не треба, щоб очі були відкриті, - і захоплювалися дрібницями, і не помічали основне. А основне – щоб йому інші не заважали. Через оті щілинки він бачить, як хто себе веде – хто з ним, хто проти. А душа? Душа його така дрібненька, малесенька, що й не знати, де вона зараз сховалася. Зате слух має гострий. Він здатний почути те, про що співрозмовник і здогадатися не може. У своєму просторі, своєму оточенні він фіксує кожен рух. Без цього він не може, бо інакше його знищать. Такі неписані правила тут панують. Саме тому він і зараз уловлює звукові імпульси сучасних і потенційних ворогів, які завжди знайдуться. Вони народжуються, перевтілюються, втираються у його довіру. Кують інтриги, коли його тут нема. Часом його тут насправді немає, бо ж для нього характерні сезонні перельоти. Зникає - як метеор, появляється - як зірка. Однак усмішка, що скоріше нагадує порвану кишеню, не віщує нічого доброго. Дрижать навіть друзі, не кажучи про тих, хто подумки хотів його обдурити.

Він був зовсім схожий на кажана, але ж кажани гнізд не влаштовують.

У той час він теж гніздо зивати не збирався. Для забави не треба було особливих умов – золотий молоток і залізни двері відчиняє. І хоч з такою пикою можна людей залякувати, у нічних барах та еротичних салонах вже задалегідь перед його появою принишкло світло. Полював на здобич у сутінках та протягом усієї ночі... А дівчатка після всього про нього натякали – не такий вовк страшний, як його змальовують. І про це він чув, і добре знав. Йому ці теревені подобались, не заважали, створювали імідж.

Коли зникав, це аж ніяк не означало, що його тут не було. Усі з нетерпінням чекали, з чим новим приїде, появившись зненацька. Він завжди приходив, коли його найменше чекали. Намагався усіх здивувати.

Торгував машинами. Усі знали стиль його торгівлі, але усі мовчали, бо кожен розумний по-своєму: один спершу, а другий потім.

Ніхто не вірив, що у таких нетрях, таких хащах збудує віллу. Сусіди витріщали очі, але мовчали. Їм було дозволено тільки мовчати. Правда, ще могли десь у власному підвалі думати своє, бо ж, коли гроші промовляють, правда мовчить.

Місцина, в якій на очах росла вілла, змінювалась кожен день. Метушня навколо неї свідчила, що тут будується щось неймовірне.

Майстер, який доглядав за всім і всіма, після кількох чарок у ресторані «Сопрано» розкрив частку таїни.

– Там буде усе: і ставок, і млинок, і вишневий садок... Десь аж у Швейцарії господар побачив таке диво, навіть подібну місцевість. Ви можете собі уявити?! Найняв людей, а люди за гроші все зроблять, – заплакав майстер. – Моє ж життя, не варте й печеної цибулі...

Востаннє зітхнув і востаннє заплакав, поскаржившись. Наступного дня власник місцевості й вілли, що будувалася, глянув тими ж вузькими очима, які промовляли більше, ніж бачили. Невдовзі його можна було зустріти у черзі на біржі праці.

Людина часто дивиться на інших і думас, як би життя пішло чи склалося, коли б... І даремно вона снує різні візії, які врешті-решт не можна здійснити.

Всі дивувались, як це йому вдалося. Адже, повернувшись у рідні краї із дитбудинку, він не знайшов майже нікого з рідних. Бабуся, що жила на окраїні великого міста, померла. Залишилась лише хата, яка повільно лягала, вгрузала у землю, як немічна. Подвір'ям бігало шестеро собак, біля дверей тусувалися й мовчки гляділи на небеса три кішки. То було усе бабусине господарство. Пси панічно боялися кожного, а кішки усім тулилися до ніг. Поки він жив у цій хатині, зажили своє й пси та кішки. Кожного ранку висипав перед ними повне відро кісток і м'яса – ну, і смакота для чотириногих. Але не кожен день Великдень. Надійшов день, коли йому, його престижу, усе навколо: і хата, і собаки, та й кішки, – почало заважати. Він рішуче відчинив браму та хвіртку і дав усім волю. Для цих покірних тварин воля мала жорстоку подобу. Тож уявіть собі, – ніхто не рушив з місця. Напевно, з тих же причин ніхто чужий не наважився туди заглядати. Бездомні пси і міські бомжі оминали це обійстя.

Квідо, отак його звали, так і знали, мабуть, носив краще ім'я, але ніхто не наважувався звернутись до нього інакше.

Якось Квідо ще раз навідався на подвір'я бабусиної хати. Майже непомітна усмішка скривила його лице, коли побачив – усе на своєму місці. На подвір'я прийхав з повним комплектом важкої механізації, фахівці в першій половині дня розібрали халабурду і місцина зразу нагадала порожній стіл, біля якого вместилися три голодні кішки. Печаль інколи більше роз'їдає серце, ніж іржа залізо. Квідо ще кілька разів зупиняв свого Форда біля плота, де укуці, тулячись одна до одної, гляділи вгору, ніби звертаючись до всевишнього, трое кішок. Виходив з машини і кидав їм щось під зуб. Він належав до тієї категорії людей, які, здається, скоріше знайдуть спільну мову з кішками та собаками, ніж з людьми. Напевно, у житті йому тільки собаки не заподіяли ніякого лиха. Ніхто не знав, чи це не маска дуже ображеної людини.

Влітку Квідо надовго зникав. Його оточення гадало, що за тим слід шукати жінку. Показав їм її так неочікувано, як згодом неждано заявив про день їхнього весілля, усвідомлюючи, що любов, вогонь і кашель від людей не можна схвати.

Любов. Яка це була любов? Розрахована для показу. Яке кохання? Кохання починається з очей. Серцю не підкажеш. Але якщо серцем не любиш, то словом не здуриш. Ні, словом – ні, бо на слово Квідо був скупий.

– Я забрав тебе з родини, щоб менше ганьби було, – сказав Квідо Соні, своїй дружині, коли вже минули медові тижні.

Соня була ще молодою, аж занадто молодою. До того ще й красивою. Красивою і розумною – дуже рідкісне поєднання. Була вчителькою німецької у торговельній академії.

Деяких жінок притягують огидні чоловіки, бо ж подружки не раз їй казали: «Як Квідо вигляне з вікна, то три дні собаки брешуть». Нічого не допомагало. Його агресивність, жорстокість, безкомпромісність її зворушували.

Правда, була ще одна причина. Протест. Необдуманий, але протест. Було це в часі, коли її батько залишив їх – заманулося молодшої. Таки знайшов. Ніна була її ровесницею. Працювала у бухгалтерії будівельної фірми. Світ дуже тісний. Не дивно, що Квідо знав Ніну, Соню та навіть її маму, яка після розлучення знову ожила, помолоділа і далеко не втекла від своєї доньки. Квідові всі три сподобались, за гроші міг їх купити, як купують кішок на базарі, але Соня сама прийшла і дзьобала йому з руки.

Та усе міняється. І з її боку це була дуже чітко продумана гра. Вона ж хотіла посміятися з його незграбності, яка проростала до жорстокості, агресії. Зашуршала спідницею – і він був її. Однак все сталося інакше, ніж вона передбачала – граєш свою гру, в кінці якої приходиться розчарування. Коли вперше з ним зустрілася у ліжку, розіграла таке бажання, такий екстаз, рвала на ньому усе, нігтями вдерлася у його плечі, кричала, ревіла, зітхавала, далі на мить принишкла, щоб усе знову повторити. Провокувала його, ходила навколо нього, крутила-вертіла усім, лиш би знову і знову заманути у ліжку. Але він - як ведмідь. Соня біла його куди попало, а Квідо й не боронився. Він хотів зникнути, але якось не вдавалося. Потім від образи зникав, валявся у нічних барах, шукаючи ніжності втомлених проститутток. Але жінка - не чобіт, з ноги не скинеш, або, як колись казав циган Паткань, що не раз зупинявся біля його вілли, запитував, чи хазяїн, бува, не виріс з якогось пальта, бо надворі похолодало. Отже, той Паткань любив ще казати, що жінка не цимбали: пограєш, пограєш і на стіну не повісиш.

Грошей і фантазії у Соні завжди вистачало.

Коли Квідо надовго зникав, у неї спалахувала жіноча гордість, яка тут же змінювалася на обурення й образу. Їй хотілося помсти. Помститися Квідові, який залишав її, як якийсь непотріб, створивши з неї посміховисько.

Зібрати хорошу компанію для розваги, за яку хоч і заплатиш немалий гріш, завжди легше, ніж фантазувати самотній за зачиненими дверима.

«Він збудував собі свою Швейцарію. А де моє щастя?» – часто запитувала себе Соня. Після таких роздумів вона ще більше впадала в депресію, яка приносила чорні думки...

«Розігнати, розбити треба ці чорні хмари...» – Соня різко встає і дзвонить

по мобілці. Дзвонить довго, домовляється, умовляє, бо у такий мороз, у таку холоднечу нікому не хочеться. «Підніміть свої важкі задниці!» – закричала у повному відчаї і кинула мобілку у розстелене ліжко.

Надворі був такий мороз, що під ногами аж тріщало, здавалося, хідники сперечаються з прихожими. Від морозу навіть розчахнувся стовбур яблуні.

Квідо старався, щоб у всьому відрізнятись від інших, зокрема тих, які намагалися дотягнутись до нього, та ніхто не встигав, бо він завжди випереджав їх на кілька кроків. Даремні були їх зусилля. Пішли навіть чутки, що у ці морозні дні він у камін підкладає не такі дрова, як усі. Сусіди додумалися до такого, ніби в одній з кімнат у грубці горять дрова з сибірської берези, тому й дим з комина тягнеться не такий, як у всіх. Але Соні від цих вигадок легше не стало.

Квідо повернувся у місто. Світ широкий, а спочити ніде. Додому не дійшов, та й чого туди поспішати: Соня знову буде спочатку чогось домагатися... потім дорікати... плакати і нарешті замне на ключ свою кімнату і ще довго потягуватиме носом. Квідо аж налякався таких думок, коли підіймався у ресторанчик «Дубинка».

Тут сходилися міські поліцейські і їхні «герої», – дрібні злодійчуки, які нишпорили у кишнях пасажирів міського транспорту. Кожен з них знав своє. Оце дивне сімейство не заважало і їх зверхнику, що завжди сідав близько прилавка, аби мати всіх на очах. Був це кремезний мужчина, якого, здається, щойно забрали від лісорубів та й вдягли у чорну шкіряну куртку і чорні вельветові штани з вузькими смужечками. Він спочатку зверхньо дивився на свій паноптикум, але поступово й сам ставав його частиною. Біля «Довгого Янка», так усі обзивали свого начальника, сидів його заступник – після кількох чарок боровички, які смикав до себе начальник, він ставав його речником. Поступово «Довгий Янко» то вставав, то присідав і постійно щось белькотів, ніби молів в устах гарячу картоплю. Заступнику прийшлося виконувати усі забаганки свого начальника, виголошуючи коротенькі промови та звернення.

Для Квіда тут був окремих стіл. Таких клієнтів тут поважали. Коли відчиняв двері, перед ним розступався не тільки густий сигаретний дим, а й запах дешевої горілки намагався висковзнути через поріг, але цього запаху уникнути не вдавалося, бо хтось з гостей замовляв чергову чарку оковитої.

Квідо з ними не вітався, бо не з такими мав справу, – оці, одягнені у товар з в'єтнамських магазинів, не могли з ним рівнятись. На його пальцях виблискували золоті персні, на шиї колисався широкий золотий ланцюжок, з вух звисали малесенькі золоті хрестики.

Сам власник «Дубинки» приносив йому пиво, пачку дорогих сигарет і нарочуд дешеву горілку. Він ніколи не міг зрозуміти, чому Квідо час від часу міняє свою «швейцарію» на його смердючу «рив'єру». Власник «Дубинки» не розумів цього, а запитати не наважувався.

* * *

Соня все-таки знайшла вихід. Знайшла місце, де її Квідо не буде шукати і не знайде її, бо не наважиться туди зайти, адже з її троюрідним братом

Матвієм ніколи не могли знайти спільної мови, навпаки, завжди якось дивно заглядали один одному в очі і розходилися мовчки.

Матвій жив на окраїні міста у батьківській віллі, частину якої переробив на невеличкий ресторанчик, бо теж вважав, що на корчмі можна непогано заробити. В ресторанчик можна було знайти одразу з вулиці. Над дверима висів з пластмаси зготовлений кажан, а поруч ще й напис – «КАЖАН». «Це для тих малограмотних», – любив пояснювати Матвій.

Заходиш туди – і вже в дверях тебе вітає акорд дрібних дзвіночків, їхній голосок стоголосо відбивається від стаканів, які, мов ті кажани, висять над прилавком. На гостей діє тепло каміна. Одних повертає у дитинство, інші такого ще не бачили. А трохи далі – приміщення, яке зовсім нагадує атмосферу сільської хати. Присядеш, а над тобою полиця, повна давніх пляшок, які у промінні сонця вже в котрий раз згадають про свою зеленкувату молодість, коли їхніми горлами текли веселощі.

Коли сюди зайшла Соня, Матвій стояв за прилавком і вже по інерції витирив давно до блиску начищені стакани, які з нетерпінням чекали, коли нарешті наповняться вином.

Матвій не здивувався, як на порозі «Кажана» з'явилась Соня, навіть тоді, коли за нею увійшов ще й бородатий мужчина, якому було десь років з тридцять п'ять. Аж пізніше дізнався, що Олег (ім'я дуже рідкісне у цих обширах) – архітектор. Дивився на нього і думав, що архітектори не старіють, старіють лише їхні проекти. Тож для Олега час ніби зупинився. Так, борода ще нікого розумним не зробила, але вмів зупинити плин часу.

Чому її так притягував оцей вже й не такий молодий мужчина, якого вона навряд чи може при крайній потребі якось провчити. Приваблював її навіть його голос, за яким завжди приховувалась якась бісова думка, бо ж кров – не вода, а серце – не камінь...

Біля Олега їй здавалось, що вже не тре дні, а справді живе... Їй хотілось бодай солодких спогадів... Вже не шукала краси, а доброти. Опинившись у його однокімнатній квартирі, у цьому невеличкому бардачку, їй стало жаль самої себе. Дивилась на Олега, який спокійно спав після любощів, а під його вусами причаїлась уїдлива посмішка. Хвороблива посмішка задоволення. Вона почала її дратувати. Соня стояла біля вікна – через занавіску просочувався ранок.

«Де я? Як я сюди попала?» Пригадалися келихи червоного вина та кажан над дверима, який то залякував, то притягував прихожих.

За вікном біліли поля, вкриті снігом, які захищав густий смерековий ліс.

«Вже пора», – подумала Соня і раптом відчула – вона вже не боїться, що все зникне і не буде навколо неї своїх. Ще пригадався Квідо, коли тихесенько зачиняла за собою двері однокімнатної квартири. «Одного поля ягода», – зітхнула, а мороз їй відповів сірою парою.

Низько-низько над самим снігом тримався туман. Від сонця, що саме показалося у сірій хустині над смерековим лісом, сніг ставав рожевим, але туман дедалі гущіше розливався над снігом вкритими полями та лугами, поступово сірів, а манлива рожевість зникала. У затамованому подиху туману раптом розлігся плач дитини. Туман розлігся над снігом стіною і не віщував нічого доброго.

Юліус ПАНЬКО

ЛЕВОШКА

1

Таку літню спеку не тямилі ні найстарші очевидці. Мабуть, їхня пам'ять потерпіла якраз із-за тієї спеки. Раніше в цю пору лунали по радіо, телевізорі звістки про рекордні врожаї. Цього літа мас-медіа інформували про рекордну температуру. Спека сушила гаманці і водночас набивала кишені корчмарям. Земля вкривалася

тріщинами, поширювалися пожеари, політики розподіляли землю, приймали такі рішення, мовби були скуті на ковадлі в кузнях тієї спеки.

І мене цього літа від шостої ранку до шостої вечора на будівництві автостради на Моравії, неподалік Брно, протягом цілосіньких днів проколювали нестерпні сонячні промені. В надітій червоній безрукавці дорожника, аби мою смажену фігуру помітили водії, що возили глину з майбутньої автостради, я чистив дорогу від болота, котрим забруднили колеса їхніх машин.

З-поміж водіїв я звернув увагу на того у червоному «ЛІАЗі». Захопив мене його вигляд, нагадував мого сусіда, вже небіжчика, Бочкара. Я зараз відкинув це спостереження, бо уявив його у моїй ситуації, побоювався, щоб мене тут ніхто не впізнав з моїх знайомих, моїх земляків. Все було дуже свіже. Не було б зручно пояснювати, що робить тут колишній голова кончавської артілі у червоній безрукавці дорожника. Душевний біль ще не втихомирився. Важко миритися з тим, коли людина, яка змалку була пов'язана з природою, землею, підпорядкувала цьому все своє життя, життя сім'ї. Розпалася одна система землеробства, до нової мене в п'ятдесятіох ніхто не тягнув. І так я щезнув із-за праці з Кончави, опинився тут на цьому будівництві в червоній безрукавці, споряджений лопатом, мітлою і тачкою. Я намагався зникнути з очей усіх безжалісних насмішників, що не знали співчуття.

Але ця схожість того юнака з старим сусідом Бочкарем була неймовірна: фігура, лице, усмішка.

Під час обідньої перерви я звернувся до нього, пояснюючи йому моє спостереження, що він схожий на мого сусіда.

«Муже бейт, ма мамінка похазі з виходу Словенска».

Мене сіпнуло і рівночасно зацікавило, що виявиться.

«Будь ласка, міг би ви сказати точніше, звідки?»

«Нікди йсем там не бил, але є то мала весніце Кончава».

Неймовірно! Може це бути правда? Який малий той світ. В цю мить я не знав, чи продовжувати випитувати, бо моє передчуття із-за того вигляду, інформація молодого про Кончаву говорить ясно, що той молодик Гонза є моїм земляком. Отже, я опинився перед дилемою, чи виявити свою ідентичність або приховати її.

«Так цо, пане, проч йсте затагл брзду? Йсте зе Словенска, не?»

Все-таки перемогла моя природна цікавість. Я ще змалку був цікавий, як циган до бджіл.

«Випадково, яке ім'я твоєї мами?»

«Левашка, – вигукнув молодик. – Ви йсте водьтам?»

«Так, передайте їй привіт!»

Одночасно я сердився на себе, що із-за цікавості відкриваю свою особу.

«Водь кого поздороват?»

«Від Юрка Лозиняка».

Спогади на Пентелевичеву сім'ю, в якій народилася Левашка, викликає у мене дивне почуття, питання смислу життя, відносин між людьми, проблеми любові, радості. Викликає у мене почуття провини, десь в закутку душі озивається крихітка сорому за себе, за односельчан.

Історія Пентелевичевих – це історія мого села Кончава.

2

Джядзьо Пентелевич потрапив до Кончави складними, кривулястими життєвими дорогами. На Словаччину примандрував у пошуках роботи з Польщі, з північного боку Бескидів, ще за часів міжвоєнної республіки. Від своєї домівки далеко не йшов. Зупинка трапилась на південному боці Бескидів, відразу за кордоном у селі Кончава, точніше у лісі Мазґалиця, де відшукав для своєї сім'ї житло, а для себе – роботу в лісі. Житло – дерев'яний барак, як і весь ліс, належав фірмі «Гросс». Ліс Мазґалиця, точніше кажучи, долина, заросла лісом, з давніх-давен є животворним соком кончавських людей, як і людей в селах долини нижче від неї. Тут бере початок потік, що протікає долиною. Тут люди здобували дерево для побудови свого житла. Тут знаходили роботу. Мазґалиця була і є притулком звірини, людей. Тут старий Пентелевич привіз на ковчегу-драбиняку свою сім'ю, корову, декілька курок, пса та кішку, щоб пережити свою життєву долю. Мешканці барака часто мінялися. Колись тут перебували пудяки від Снини, приїжджали мараморощани, дяпалівчани, ну, всі сюди потрапили із-за роботи. Як правило, всі були мужчини. Свою долю залишали вдома. Але цілій сім'ї барак, ще до Пентелевичевого приходу, не дав притулку.

Лісовики, що проходили повз барак, з подивом слідували за тою дивною лісовою сім'єю. Дивним для них вже було те, що та сім'я поселилась на тій пустинній самоті. Найбільшу зацікавленість викликали у них діти: Михайло, Сташек і Башка. Якби й ні, коли таку Божу кару будь-де і будь-коли не бачиш, щоб в одній сім'ї було троє розумово відсталих і глухонімих дітей. Тому під час зустрічі з порозумінням сприймали кам'яне обличчя Пентелевичевої дружини Павлини. Її худорляве, закам'яніле лице ніби було символом, зовнішнім вираженням примирення з незичливою долею. Риси її обличчя м'якшали, ставали ніжнішими, коли подивилася на свого здорового синовика Войтеха.

Пентелевич пишався своїм сином, зростала його самовпевненість як у лісі, так і між людьми, брав його на фурманку і заходив з ним у корчму до єврея Мошка. Ще перед дверима корчми Пентелевич запалив нерозлучну люльку. Таким способом намагався нейтралізувати поганий запах з відкритого стравоходу. Пентелевич страждав від цієї незвичайної хвороби, яка йому завдавала немало турбот. В корчмі пом'якшав душу кількома чарками, а на возі, що поволі з грюкотом піднімався угору Мазґалицею, намагався хрипким від люльки голосом заспівати:

*Краковячік я ші,
в Кракове ше роджів,
шейщ лятек мі було,
до школи я ходжів,
учів я ше гватко,
а тєраз юж читам,
як за Панноу Маткоу...*

Войтех, тримаючи віжки в руках, усміхався у вуса, бо батько був неграмотним.

Приїжджаючи до барака Пентелевича, хрипкий спів змінювався у придушене ридання, мовби його самовпевненість з нього порозтрушували по дорозі колеса торохтливого воза. Вилиці ще більше висунулися над сухими щоками. Перед баракком сиділи на колоді Сташек та Башка, Мишко сидів на східчику до барака. Вечоріло. Вони запримітили повіз своїми темно-сірими оченятами лише тоді, коли проїжджав повз них. Сташек тішився приходу батька та брата. Виразив це жєстами рук та найчастішим звуковим виразом: абабаба...

Башці, що усміхалася на батька та Войтеха, виходило з горла спокійне ююбай, ююбай... Натомість Михайло кидав очима дєсь далеко, постійно жєстикулював не так руками, як пальцями, з нього не виходив жоден звук, тільки через видих повітря через губи виривалось з нього пупупу...

Сташек брався на міцних ногах випрягати коней. Підхмелений батько його кілька разів відштовхував, мов допікаючого песика, бо він із-за своєї незграбності більше заважав, аніж допомагав.

Павлина з ліхтарем та дійницею підійшла до Башки, котра, смокчучи палець лівої руки, вся поринала у свої німі мрії, потрясла її за плече, і, показуючи жєстами тягання сосків, брала її доіти корову. Павлина у своїй простоті знала, що тільки праця зможе її глухонімих дітей включити в суспільство.

Іноді фошнер Крішфалуші, коли зупинявся біля барака і витирив спітнілий лоб та внутрішній кант фошнерського кашкета і заглядав на все через німі примружені очі, докоряв Пентелевичеві, коли той лаяв дітей за те, що зробили через незнання: «Пане Пентелевич, дайте тих дітей у школу. Є школи якраз для таких... бо у цій глухоті вони вам тут в Мазґалиці здичавіють! Будуть, як вовченята». Пентелевич тоді безсильно знизував плечима і промимрив: «Запитаю Мошка – має зв'язки!»

Коли Пентелевич, нарешті, вирішив запитати Мошка, то Мошка забрали і всю його сім'ю. По Мазґалиці почали снувати озброєні мужчини. Зі сходу наближалось воєнне бушування. Сташек та Башка прикладали вухо до землі, як це бачили робити батька, і які були щасливі від того, що відчули, і трясучими стиснутими п'ястуками давали звуки дудуду... Михайла це не зворушило. Сидячи на східчику до барака, він жив своїм темно-сірим, короткозорим світом.

Незадовго гранати почали вибухати у Мазґалиці. Те таємне, невидиме, котре в їхніх головах викликало дудуду, ставало видимим; вони відчували цілим тілом, як дрижить земля, а бачили падаючі бомби, що виривали землю й піднімали її високо в повітря. Всі троє метушилися на клишавих ногах коло бараку, як наполюхані кури перед яструбом, а з їх горла виривались тваринні звуки, сигналізуючи жах, небезпеку. Пентелевичеві з Павлиною ледве їх удалося затягти в яругу. Минула канонада, але в їх очах і далі лишився жах, хоч, правда, їм не зачепило ні волоска.

Настала важка тиша, немовби все завмерло. Сонце пекло, жоден листочок на дереві не ворухнувся, повітря просякло сіркою, а з-поза сінника саме тоді пробилися несамовиті вигуки Пентелевича: «Сину муй! Джецко моє! Чему ти! Чему ти!..»

Доля поглумилася над ними нещадним, фатальним способом.

Пентелевич виніс перед сінник бездушний труп Войтеха з закушеним язиком. Павлина притишено скавуліла, не вірячи, що він мертвий, обмацувала труп. Підібравши сорочку, на грудях показала невеличка рана від осколка гранати. «Боже, що то за кара, – несамовито кричав Пентелевич, заломлюючи руками. – Німракох нам лишиш, а що найдорожче, то береш!..»

Відтоді Сташек та Башка вже знали, що таке смерть, що означає вмерти, а що – жити. А Михайло тільки обурено вистрілював склади «пупупу».

Тіло Войтеха ще не встигло остудитися, як зразу наспіли солдати на триколісних мотоциклах, з касками на головах, і квапили забиратися з барака з погрозою: «Іван, бум, бум!..» Навіть не дозволили оплакати мертвого синопка, не дозволили віддати християнської пошани.

Нещасливий Пентелевич був змушений тут же викопати могилу. Поклав синове тіло, накрите білим простирадлом, до неї, але ніяк не умів його загребсти. Подав лопату Сташекові, але той не підкорився наказу. Пентелевич витяг з плота лісову палку і так нею лупцював його, що поламав її на ньому. Удари виражали Пентелевичеве безсилля. Нема в світі сили, щоб змусила його загребти в землю свою кров, мовби це була якась дохлятина. Певно, Сташекова впертість не взяти в руки лопату виходила з цього незрозумілого для нього дива, яке настало в цю мить. Його охопив страх, що він таким способом має позбутися свого милого брата. Один із солдатів, що сидів у сайдці – чи то з милості, чи з співчуття – поспіхом взяв у руки лопату.

Такий закуток, мовби й Богом забутий, а горе – аж до небес.

Пентелевич під примусом солдатів знов навантажив віз, цей плаксивий «ковчег», і вирушив назустріч невідомій життєвій долі. І тоді дощ пішов. Дощило довгу осінь.

3

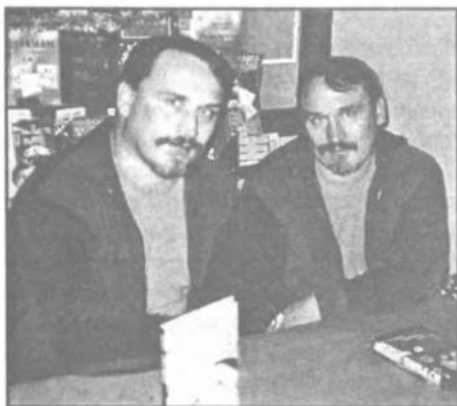
Воєнне бушування промчало через Бескиди, через Мазґалицю, люди повернулися на своє, відновляли, будували нове житло. Вони прагли щонайшвидше забути минуле, воєнне горе, жили для майбутнього. І гадки не мали, що у Мазґалиці був якийсь барак, що там жила Пентелевичева сім'я.

Однієї ночі Кончавою загуділа вантажна машина, зупинившись перед хатою вдови Піхані. Гудіння машини розбудило село, бо сюди автомашини не приїжджають лише так собі – або щось привезуть, або відвезуть, так, як нічна буря. Тільки вранці бачити нові вибоїни, зламани дерева, а легені самі наповнювалися чистим свіжим повітрям. Разом з тим вранці кончавчани на дворі Піхані помітили серед різного мотлоху, поміж різних меблів, столів, стільців, перин, кухонного посуду швендрячого, вже дорослого Сташека, Михайла, що сидів біля сходів, та Башку у вікні, яка смотала палець лівої руки. Була це майже театральна вистава для нас, сільської дитячої дрібноти, понавшаної на Ружину переселялася в передню кімнату, і що нові дивні люди поселилися у кухню, і що ті троє дають дивні, для нас незрозумілі, звуки і домовляються руками.

Брати КАПРАНОВИ

Приворотне зілля

(Уривок з роману)

Брати-близнюки Капранови в анотації до роману «Приворотне зілля» ставлять риторичне питання: «Чи знаєте ви українську жінку?» І тут же відповідають:

«Ні ви не знаєте української жінки. Та вона і сама себе не знає». Правда, відповідь може дати і їх роман «Приворотне зілля».

Братам Капрановим не чужий експеримент. Свіченням цього є, наприклад, і їх новий роман «Кобзар 2000». Йдеться, власливо, про два романи під двосторонньою обкладинкою – любовний роман для жінок та трилер для чоловіків. Вражає легка мова, карколомні інтриги, витончені почуття.

Петро прокинувся серед ночі так, неначе хтось під бік штовхнув. В кімнаті стояла тиша. На ліжку поруч порожньо. Рівно, по-солдатському натягнута ковдра свідчила, що старший товариш іще не повертався. Він сьогодні обіцяв розставити крапки над «і», а справа ця невдячна. Петро взагалі останнім часом втратив оптимізм щодо належного виконання завдання. Все було тут неправильно, не так, та воно й не дивно – у них же нема чіткої структури, організації. Як ти їх викриєш? Дилетанти, одне слово. Дилетантів взагалі дуже важко передбачити, у цьому вся складність.

Через шибки до кімнати зазирив великий повний місяць, що, напевне, і був причиною такого невчасного Петрового пробудження. Хлопець тоскно подивився у кругле всевидюще око, що висіло на небі. У душі відбувалося щось незрозуміле, і лейтенант, добре подумавши, відніс це на рахунок надто жирної вечері. Тут усе було неправильно, навіть їжа, тому, вирішив хлопець, треба прос-

то попити водички і неспокій як рукою зніме.

Полежавши ще трохи, він відкинув ковдру й у самих трусах пішов до дверей. З-під ступки пробивалося світло. Певно, залишили ввімкненим, щоб майор не заблукав у п'ятні. Хлопець обережно взявся за ручку, потягнув на себе і наступної миті остовпів.

У сусідній кімнаті біля печі неквапливо й охайно роздягалась хазяйка, Тетяна, чи тітка Тетяна, як звав її Петро. Жінка, не підозрюючи, що за нею підглядають два уважних чоловічих ока, повільно зняла спідницю. Петро затамував подих. Ідучи з хати, майор наказав очей не зводити з хазяйки, і можна сказати, що лейтенант точно дотримувався інструкції.

Хазяйка лишилася у самій коротенькій сорочці з мереживом, що так контрастувала з по-сільському пов'язаною хустиною на голові, а потім, знявши хустину, сіла на стілець і заходилася розплітати коси, допомагаючи собі великим темним гребінцем. Вона сиділа обличчям до дверей, і, коли нахилилася, щоб покласти шпильку, хлопець ковтав швидку слину. В прорізі сорочки з'являвся білий пишний бюст хазяйки, даючи зрозуміти, що його ніщо не стримує, крім непевної тонкої тканини та мережива. Шпильок було чимало, і Петро закляк біля дверей, схований одвірком. Тетяна, чи тітка Тетяна, і справді була не стара, принаймні те, що можна було розгледіти, давало підстави для таких думок. Стрункі, незважаючи на повноту, ноги, плечі круглі та м'які, гладенька лебедина шия і все інше, що ховала під собою сорочка, не дозволяла просто так покинути пункт спостереження.

Але врешті шпильки скінчилися, і деякий час хазяйка сиділа, розчісуючи своє довге розкішне волосся. Петро мовчав, як зачарований. Та за мить Тетяна, вочевидь скінчивши справи з зачіскою, підвелася і, посунувши стілець до печі, стала на нього одним кроком, легко – не кожна молода так стане. Обернувшись спиною до квартиранта, хазяйка тепер намагалася дістати щось з печі, тягнулася туди всім тілом, демонструючи стрункість своєї фігури, а потім звелася навшпиньки. Сорочка задерлася, мереживо гойднулося і... – чи то здалося збудженому спостерігачеві, але під сорочкою в хазяйки геть нічого не було вдягнуто.

Щось грюкнуло на печі – мабуть, жінка знайшла що шукала. Рипнув стілець, і Тетяна спустилася на землю, з невеличким глечиком у руках, простим, навіть не полив'яним. Поставивши свою здобич на припічок, вона видобула звідкись паличку та нею стала ретельно вимішувати, низько нахилиючись при цьому. Сорочка на розкішних стегнах напнулася, примушуючи квартиранта ще раз захвилюватись, а жінка спокійно робила свою справу, щось мурмотячи під ніс. Петро за дверима заціпенів від напруги. За якусь хвилину хазяйка випросталася, скінчивши, либонь, справу, тоді потягнулася всім тілом і, обернувшись боком, немов навмисне піддражнюючи, плавним рухом спустила з плеча бретельку. Лейтенант знову затамував подих, а хазяйка, подумавши хвилю, повільно спустила другу. Легка сорочка знехотя ковзнула донизу, залишаючи власницю голою і бездоганною серед кімнати. Навіть у непевному світлі напівздохлої лампочки можна було роздивитися все до подробиць.

Тетяна стояла, розпустивши довгі коси по плечах, і не рухалася, босі ноги, здавалося, завмерли на місці, чи то час зупинився. Пишні хазяйчині груди, а в неї і справді виявились чудові груди, великі, але бездоганної форми, вони не висіли, як то буває, а гордовито випиналися двома пагорбами, і на верхівках, навіть трохи задертих вгору, червоніли міцні, якісь дражливі пипки. Так от, пишні груди погойдувались від подиху, а живіт вабив своєю білизною. Це не був живіт спортсменки або манекенниці, до яких нас привичило телебачення. Ні, це був справжній жіночий живіт, трохи випнутий вперед, навіть круглий тією округлістю, що підкреслює ніжні обриси фігури, що робить тіло м'яким та бажаним і водночас пружним та грайливим, яким і повинно бути жіноче тіло. Круглістю, що готує до подразливості пишних стегон, і обривається між ними густими хащами кучерявого волосся. Великі сідниці надавали постаті силу, приземляючи її та врівноважуючи своєю міццю, а ноги, що твердо

тримались за підлогу, пояснювали своєю бездоганною формою, чому їхня власниця так легко рухається.

Так, Тетяна була у самому розквіті жіночої краси, і лейтенант за стіною це оцінив. Легко зрозуміти, що він втратив відчуття часу. Скільки тривала пауза, ніхто сказати не міг, але, зрештою, жінка зробила крок вперед, нахилилася, беручи з припічка глек, та занурила в нього руку, а видобувши звідти чималенько прозорої мазі, почала ретельно намащуватись нею – обличчя, плечі, перса, спину, живіт, стегна, ноги... Там, де проходила рука, шкіра ставала лискучою та набувала золотавого кольору. «Косметика, - промайнуло в думках у Петра, і зразу чомусь. – Диви, як вона себе мацає».

Врешті не лишилося жодного шматочка тіла, якого б не торкнулась «косметика». Тетяна поставила глек та, взявши навіщо з кутка мітлу, пішла, погойдуючи стегнами, і зникла за біленим ріжком печі. Лейтенант дивився їй услід, несила відірвати погляд від цього погойдування. За мить звідти, де зникла хазяйка, почувся важкий залізний звук, наче відсунули щось велике, потім шарудіння, тихий вигук, щось на зразок: «Оп!» Потім коротко реготнуло та свиснуло у димарі і настала тиша. Цілковита.

В кімнаті лишилися мовчазні меблі, піч, глечик на стільці й одинока жовта лампочка в кутку, а за стіною – лейтенант у трусах.

Така диспозиція зберігалася доволі довго, поки нарешті хлопець очухався. Першою думкою було, що хазяйка вийшла у другі двері, але оскільки Петро буквально не зводив з неї очей і пропустити цей момент ніяк не міг, треба було все ретельно перевірити. Обережно ступаючи, лейтенант вийшов зі своєї схованки, зазирнув за піч, зауважив, що вона відкрита, і тут зрозумів, куди поділася Тетяна. На самому краю у сажі чітко відбився акуратний слід жіночої ноги.

Погодьтеся, у такій ситуації легко розгубитися. Але Петро чомусь не відчув жодних вагань. «За нею треба», – одразу стрельнуло у голову. Чому він так подумав, і сам не міг би сказати, але певність у такому рішенні зростала з кожною секундою. «За нею треба. За нею». Нам важко оцінити справедливість цієї думки – досвідчена людина ніколи б не наважилася лізти у таку історію без бодай найпростішого прикриття, але Петрова впевненість, схоже, пояснювалася не зовсім службовими резонами.

Хлопець підійшов до глечика, що його господиня лишила на стільці, нахилився над ним, роздивляючись, потім занури в туди руку та взяв на пальці майже невагомої мазі. Вона була прозора і пашіла в обличчя духмяним, дурманним ароматом. Петрові здався знайомим цей запах, точно так пахло від поштарки, коли ходили купатися, і від парторгової доньки...

«За нею треба, за нею!» – метрономом вистукувало в голову. Петро навіщо витер пальці об край глечика і повільно спусти в донизу свою єдину одежину. У наступну хвилину він уже рішуче тер груди запашною маззю, дуріючи від її пахощів і не в змозі зупинитися. Він упорався швидко – таємнича мазь чудово всмоктувалась у шкіру, руки самі літали по тілу. І коли нарешті не лишилося жодного сухого сантиметра, лейтенант раптом зупинився і на мить заплющив очі. Проте треба було поспішати. Зробивши два кроки до печі, хлопець озирнувся, неначе шукаючи щось, тоді взяв з кутка величезну чорну коцубу, зважив її в руках і рішуче, головою вперед, поліз до чорного провалля комина.

Лейтенант був готовий до несподіванок, а тому нітрохи не здивувався,

коли в печі його підхопила невідома сила і потягла вгору, так, наче він, здоровезний дужий чолов'яга, був лише іскоркою а чи шматочком попелу. Не здивувався і тоді, коли раптом опинився в повітрі над дахом, хоч і знав, що в димар нізащо б не проліз. Він тільки рефлекторно міцніше вхопився за коцюбу, а потім, зметикнувши щось, закинув ногу і всівся на неї верхи, як на ковяку. Коцюба хитнулася і повільно рушила повітрям над садибою, над вулицею, потрохи набираючи висоту, а тоді вже ген-ген степом, лишаючи внизу ставок, дорогу і автобусну зупинку з поламаним дахом. Якби Петро мав час роздивитися навкруги, він би помітив, що згори село виглядає зовсім інакше - охайніше, чи що, а чи то, може, ніч прикривала темною ковдрою безладдя та бруд.

Спочатку хлопець тримався обома руками за свій непевний транспортний засіб, намагаючись зберегти рівновагу, однак скоро пересвідчився, що насправді йому ніщо не загрожує – чи тут, у небі, закон тяжіння не діяв, чи то коцюба мала якісь додаткові властивості, але земля майже не притягувала свого сина. Проте розібравшись з рівновагою, лейтенант скоро зрозумів нову халепу. Виявилось, що коцюба не є найзручнішим транспортом для пересування в повітрі. Як хлопець не намагався всістися зручно, це не вдавалося. Тонке залізо давило та заважало. Жінкам воно, мабуть, зручніше їздити, а тут... Як сказав би майор, деякі особливості мужского організму. От чому не справила на Петра враження чудова липнева ніч, лишилися непоміченими смуги ланів та кучері перелісків, неоціненим – прозоре, як сльоза, повітря, яке не могла потривожити навіть довга коцюба з дивним пасажиром.

Врешті-решт якомсь прилаштувавшись, Петро підвів голову. На небі, так само далеко, як і з землі, плив круглий млинець Місяця, а біля нього блимала, простуючи своєю дорогою, маленька червона зірочка. «Супутник», – промайнуло у хлопця в голові, і він знову спробував вмотитися зручніше, навіть не завваживши всього безглуздя ситуації. А коцюба летіла нерівно, весь час роблячи круті повороти та хитаючись, неначе п'яна. Чортова машина – чи то дороги не знала, бо чого ж це у повітрі повертати? – лети собі та й лети.

Не дивно, що лейтенант так і не зміг зрозуміти, куди прямує – ані зорієнтуватись, ані помітити щось на землі. Лець збризнутий вогниками нічний степ лежав ген до обрію.

Скільки часу він провів на коцюбі, зрозуміти було важко. Та й відчуття руху було якимось непевним, як у літаку. Але згодом все змінилось, коцюба затремтіла, в обличчя дмухнув вітер, серце в хлопцевих грудях стрибнуло вгору, забиваючи подих, а земля стала наближатися з шаленою швидкістю. Петро інстинктивно заплющився, повітря свиснуло у вухах, але раптом, огорнувши тіло м'якою хвилею, акуратно підставило пухку землю під непевні хлопцеві ноги. Наче справжній парашутист, лейтенант упав на бік. І аж тоді розплющив очі.

Прийшовши до тями, Петро зрозумів, що лежить серед невеличкої галявини, з усіх боків оточеної густим лісом. Професійно завбачливий, він зараз же поплазував до найближчих кущів і, як виявилось, дуже вчасно. Бо за якихось п'ять секунд серед галявини приземлився ще хтось і, голосно верескнучи, швидко звівся на ноги.

Наскільки дозволяла роздивитись навколишня темрява, посилена густими кронами дерев, це була молода дівчина, теж без будь-якого одягу. За літальний пристрій їй правила довга мітла, яку дівчина зараз же закинула на плече, як солдат рушницю.

Якщо Петро і міг дивуватися чомусь півгодини тому, підглядаючи за хазяйкою, то тепер, після повітряної подорожі, він геть втратив цю здатність і тільки фіксував події, не замислюючись над їхнім змістом. Мабуть, такі спрацювали захисні психологічні сили. От молода дівчина з мітлою зникла у темних хащах, а за нею на галявині приземлилася ще одна, а потім ще, і всі вони так само взявши на плечі мітли та коцюби, попрямували до лісу. Прислухавшись, Петро почув далекий гомін, уривки музики та голосів. Гостей, здається, чекали.

Лейтенант зважив на руді свою залізну коняку і слушно вирішив, що вона тільки заважатиме у справі. Тому, не наслідуючи прикладу жінок, заховав коцюбу між куцями та й рушив собі вперед за наступною гостею, тримаючись так, щоб його не помітила ані вона, ані ті, що йтимуть ззаду. Босі ноги зразу ж почали знаходити колючки та палючу кропиву. Лейтенант підстрибував, обтрушуючи п'яти, і гілки дерев дряпали голе тіло, заважаючи «пересуванню на місцевості». «Чорт! – лаявся подумки лейтенант. - Оце вскочив!» Одночасно доводилося озиратись, контролюючи ситуацію у тилу. Іноді зовсім поруч шаруділи куці, чулося перегукування, тоді хлопець завмирав, втиснувшись у стовбур чи присівши під кущем. А жінки йшли собі, наче не відчували колючок під ногами. Хай їм усячина!

Галас попереду дужчав, і згодом Петро слідом за своїми поводитками вийшов на край великої галявини, в центрі якої горіли яскраві багаття і юрмилися темні, як проти вогню, постаті. Жінка вмить загубилася серед них. Ззаду теж лунали голоси, і лейтенант миттєво засовався у густому чагарнику.

Люди на галявині, певно, чогось чекали. Балакали, віталися з новопривуленими, пересміювались, переходили з місця на місце. Деся грала музика, але, якби навіть Петро і скінчив консерваторію, він все одно не впізнав би її, та й не можна уявити, якими нотами записати цю чудернацьку мелодію. І несамопитий, якийсь потойбічний регіт лунав над лісом, вибухаючи то зовсім поруч, а то гублячись удалечині. Петро обережно, щоб не подряпатися, розсунув віття, намагаючись роздивитися все до ладу, а коли очі трошки звикли до суміші місячного світла зі спалахами багать і почали розрізняти деталі, лейтенант остовпів. Та й подивитися справді було на що.

Віля вогню зібралось повно-повнісінько голих жінок. Саме по собі це, мабуть, уже й не здивувало б Петра, якби не така кількість та різнобарв'я постатей, облич, голосів. Були тут і молоді, гарні жінки з круглими м'якими стегнами, пишними персами, були довгоногі дівчата, гострі плечі та лікті яких ще тільки почали набувати жіночої привабливості, були жінки за сорок, з притаманною тільки їм зрілою перевіреною красою, пишаючись досвідом та круглими сідницями. Це, мабуть, нагадувало б лазню, коли б невловимий дух розпусти не віяв з кожного звуку, не дражнив у кожному повороті круглих стегон, не розлітався від розкуйовджених степовим вітром кіс, наче мереживо електричних іскор.

Петро придивлявся, придивлявся і врешті... Боже, він почав пізнавати декого з цих жінок, пізнавати, хоч раніше зустрічав їх за зовсім інших обставин. Оно пройшла бригадирка з молочної ферми, яку бачив у конторі, звичайно, вдягнуеною. А далі стояла, повільно чухаючи білий живіт, дружина парторга. Точно. Він упізнав її за татарським розрізом очей. А там, там сусідка, тітка Катря, теж гола й розпузна. Боже, що ж це робиться!

Такої кількості жінок водночас лейтенант не бачив, мабуть, і одягненими. Але тут вони були як на підбір, і все чоловіче єство в Петрові підняло бунт. За кілька хвилин він уже не володів собою від нелюдського напруження, все в очах стрибало – ноги, груди, стегна, ноги... Боже! Який то чоловік здатен таке витримати, ба навіть уявити?

Місяць сявав згори, жінок на галявині більшало, а до лейтенанта здатність рухатись повернулася, мабуть, тільки за півгодини. Величезним вольовим зусиллям опанувавши себе, він обернувся до лісу і попрямував геть на напівзігнутих, страждаючи від кожного кроку.

«Нічого, – сказав він собі. – Треба відвернути увагу, треба подумати про щось інше, про щось інше... про роботу, наприклад. Робота, довгі коридори, світлі кабінети, офіцери, охорона...» Але відвернутися було важко. За кущами чулися голосні крики, сміх, недвозначні зойки. Петро був професіоналом і борюся до останнього. «Кабінети, начальство, заданіє, яке треба виповнить...» Так він пройшов уздовж чагарника метрів п'ятдесят і вже було почувся краще, коли перед очима виникла ще одна маленька галявина. Тут лейтенантові знову погіршало.

На галявині купкою зібралися дівчата. Всі молоденькі, свіжі, тоненькі й рухливі. Тут відбувалося щось на кшталт підготовки до виходу. Всі жваво розмовляли, оглядали одна одну, перевіряли щось, бавилися та бігали, миготючи маленькими гострими персами і білими, якраз по лінії трусиків, стегнами. Петро завмер, а тоді затулив руками очі і сів просто на землю. Це було занадто. Лейтенант знову взявся нагадувати собі про «долг», про завдання, і невідомо, чим скінчилася б ця боротьба, але раптом на допомогу хлопцеві прийшла Тетяна. Так-так, Тетяна, чи тітка Таня, як називав її раніше Петро. В якусь мить він відчув, що все навкруги зникло – дівчата, жінки, стегна, ліс, і натомість перед очима постала, як жива, хазяйка, Тетяна – на повний зріст, як стояла біля печі, намащуючись маззю, зваблива, чарівна. Кожна клітинка її ніжної шкіри, кожна волосинка, погляд кликали Петра до себе, примушуючи забути все, що він щойно побачив. Мить – і всі жінки в світі – голі, вдягнені, старі, молоді – припинили існувати, всіх їх затулила краса Тетяни, її очі, її вогонь. І лейтенантові полегшало. Він розплющився, неначе заново народившись. «Треба її знайти», – промайнуло в голові.

А дівчата на галявині продовжували гомоніти між собою, радилися, ставали в коло, взявшись за руки, стрибали, пританцювували, але тепер це не справляло на Петра жодного враження. Божевільна ніч навкруги трохи заспокоїлась.

Лейтенант стояв, міркуючи, куди зараз краще рушити, коли ззаду раптом зашаруділи кущі, хтось вийшов на галявину. Хлопець рвучко обернувся, приймаючи бойову стійку.

– Ти?

За півметра від Петра стояла Леся.

Як і всі навкруги, вона була роздягнена, але нітрошки не ніяквіла під поглядом, не прикривалася, даючи змогу бажаним роздивитися себе як слід.

Струнка постать, свіжа засмагла шкіра, наслідок купань на ставку. Округлі, пружні з рожевими пипками перса, що ледь тремтіли при кожному кроку, довгі ноги, чутливий живіт з ніжним пушком біля пупка і чорними блискучими кучериками внизу, що дарма намагалися сховати тендітну рожеву шкіру. Якби Петро подивився, він би помітив, що тепер це тіло ззаду оперізують

додаткові прикраси у вигляді червоних смуг поперек сідниць, наче подряпини чи сліди від різок. Але хлопцеві все це було байдуже, він зараз бачив тільки Тетяну, чарівну, пишну, зовсім іншу.

– Петро? – Дівчина дивилася прямо в очі. Лейтенант роззирнувся ще раз і розслабив стиснуті було кулаки.

– Ти тітки Тетяни не бачила? – запитав він.

Леся наблизилася, зазираючи хлопцеві в обличчя.

– Що сталося? – Вона, певно, щось хотіла сказати, навіть губи розтулила, але в цю мить з галявини пролунав несамовитий свист.

– Га-ла-ла-ла-ла! – заверещали дівчата ззаду і побігли крізь кущі, крізь ліс, повз Петра з Лесею, прямо до вогнищ. Леся озирнулася, раптом теж заверещала дико та пронизливо і, відпустивши хлопця, приєдналася до подруг. За хвилину Петро залишився сам.

А там, на великій галявині, коїлося чортзна-що. Розібрати щось у безперервному галасі було неможливо. Свистіли, кричали, як уміють кричати тільки жінки. Щось гучно гупало – чи то били когось, чи що. І у всьому несамовитті відчувався один великий ритм:

– Гуп-гуп-гуп, гуп-гуп-гуп.

Петро зробив кілька кроків уперед, прислухаючись та намагаючись розрізнити у галасі знайомі голоси, і раптом відчув на руці обережний доторк.

– Хресь! – зламалася гілка під чиєюсь ногою, і лейтенант, зробивши несамовитий стрибок, покотився по траві.

А перед ним стояв чорний-чорнісінький цап і, задумливо схиливши голову, дивився на застиглого під кущем чоловіка. Звичайний собі сільський цап. Петро вилаявся та звівся на ноги.

Впав він невдало, зачепившись за дрючок і розідравши бік. Подряпина була неглибока, але довга. Петро долонею витер кров і підвів очі. А цап все стояв і так само задумливо дивився, схиливши голову.

– Брись! – Петро роздратовано тупнув ногою.

Цап дуже здивувався. Чи то від того, що голий незнайомий парубок дивно поводився в лісі, чи то від незвичного слова. Але так чи інак цап зовсім не по-цапиному стелював плечима і ступив крок уперед. Вигляд при цьому у нього був доволі рішучий. Петро відступив. Цап трусонув головою і ступив ще крок. Потім ще. І тут лейтенант просто чкурнув у кущі, не маючи бажання зв'язуватися з дивною твариною.

Пробігши для певності кілька десятків кроків, хлопець знову спробував зосередити увагу на великій галявині і знову змушений був відступити, бо прямо під ногами, в кущах кілька невідомих істот, здається, обох статей, захоплено робили щось вкрай непристойне.

Нарешті Петрові вдалося знайти більш-менш вдале місце для спостережень. З лісу на галявину вибивався невеличкий клинець чагарнику, і Петро заліг у ньому, намагаючись не подряпатись і ухваливши собі цього разу таки щось зрозуміти.

А події біля багать вже змінили свій ритм. Галасу, здається, трохи поменшало, але все одно розібрати що-небудь не вдавалося. І Тетяни, як не придивлявся, не вгледів. Чутно було, як кричали щось гуртом чи співали. Петро прислухався. Так. Це була таки пісня. Величезний, навіть велетенський хор жіночих голосів вів щось дуже високо з високотом та криками. Слова було годі розібрати, але відчувалося, що співачки досвідчені, та й не вперше зібралися

у такому складі. Петро, що, як ми знаємо, не мав твердих музичних уподобань, все одно заслухався. Тут, у кущах, він відчував себе у безпеці. Жіночі голоси налаштували ідилічно.

Та раптом праворуч щось заворушилося, і коли лейтенант обернувся, то побачив, що з куців на галявину зовсім поруч лізе здоровезна й страшна, просто страшнюча жаба. Таких Петрові за все своє життя бачити не доводилося. Завбільшки вона була десь із людську голову, та ні, мабуть, із дві голови. Як індик. І йшла повільно, так-так, саме йшла, а не стрибала. Лейтенант мимоволі сахнувся назад. Та жаба була не одна. Слідом за нею так само повільно на галявину вилазили ще кілька, та таких, що бридкіших й уявити годі. Брудно-зелені, у бородавках та слизу. Вони важко ляскали вогкою шкірою й наче відхекувались, пересуваючи ноги. Боже! Петро з відразою відступив ще на кілька кроків до лісу.

А на галявині бридких створінь зустріли з ентузіазмом. Засвистіли знову, заверещали. Дехто кинувся до новоприбулих, немовби вітаючись, а одна з молодих дівчат навіть скочила на задню, найбридкішу жабу верхи і з величезною помпою проїхала до багаття. Громада розважалася і реготала.

Відступивши до лісу, лейтенант втратив добру позицію для спостереження, тому деякі з подальших подій пройшли для нього непоміченими, тільки чулися регіт та вигуки, зойки та, здається, знову пісні. Хтось іще прибув, когось вітали з величезним захватом. Білі голі постаті у світлі багать вигиналися та спіліталися між собою, ховалися за гілками і самі затуляли собою те, що відбувалося поряд.

– А, ось ти де!

Дзвінкий дівочий голос вивів Петра із задуми. Хлопець обернувся і побачив поруч Лесю.

– А я тебе шукаю, Петрику.

І знову у Петра в голові загуло, задзвеніло, знову глянули на нього чарівні Тетянині очі, і губи її розтулилися у посмішці, дражнячи білими перлами зубів.

– Га? – Петро трусонув головою.

Лесья стояла зовсім поруч, так що відчувалося тепло шкіри, і дивилася в обличчя знизу вгору.

– Петрику, не шукай тітки Тетяни, добре? Петрику!

Вона зробила півкроку вперед, так що груди її торкнулися лейтенантових, уперлися гострими сосками, лоскочучи шкіру, а живіт наблизився до живота, ноги до ніг. Дівчина зазирнула хлопцеві в самі очі. Петро стояв, байдуже дивлячись.

– Петрику!

– Га? !

– Не шукай тітки Тетяни, чуєш?!

Лейтенант стояв, наче кам'яний.

– Не ходи тут, Петре, бо дід тобі зле зробить. Він уже щось пронюхав. Петре! Він такий, дід, усе чує...

– Іще що? – повільно, із свинцем у голосі запитав лейтенант.

Лесья замовкла.

– Іди.

– А ти обіцяєш? – Дівчина глянула жалібно.

Петро відвернувся.

Схиливши голову, Леся постояла трошки, і раптом гаряче вчепилася Петрові в руку.

– А хочеш, я тебе звідси виведу? Хочеш? – Благальні очі шукали Петрового погляду, а гарячі груди уривчасто дихали. – Тільки на мітлу сядеш, та щоб «но» казати, а «тпру» не казати. Хочеш? Я тобі свою дам, хочеш?

Хлопець стояв нерухомо, і Леся, врешті-решт, замовкла. Відпустивши руку і витерши нишком слюзи, вона сказала раптом:

– Просто, я ще дуже мало знаю, – і зникла між куців так само тихо, як з'явилася.

Петро лишився один. Він постояв ще трохи, і тут раптом зрозумів, що йому зараз же треба побачити Тетяну. Негайно. Треба. Негайно. Побачити. Боже! Дівчачі балачки – та чого вони варті, якийсь дід... Петро подумки розмовляв сам із собою і все далі впевнювався, що він правий. Тетяна, він же за нею сюди приїхав, от і... Хай їм всім... Там же Тетяна. Треба ж її знайти. «Я проб'юсь», – чомусь виникло у хлопецькій голові. Він рішуче стулив губи. Треба туди.

Лейтенант повільно обернувся і пішов вперед, розсуваючи руками віття і майже не відчуваючи уколів гострих гілок.

Перші кроки по галявині були легкими. Туди, до багать. Серед галасу ніхто й уваги не зверне на нового гостя. А поки розберуться, він уже й Тетяну знайде, її хоч серед тисячі сховай – не загубиться.

Так міркував лейтенант, наближаючись до юрби голих тіл, що тепер утворили щільне коло, звільнивши посередині чималенький простір. Жінки стояли, притискаючись одна до одної, немов намагаючись роздивитись те, що діялось у колі. І було їх до біса.

Петро зупинився біля задніх у юрбі і, повагавшись трохи, поліз наперед, розштовхуючи теплі жіночі тіла вправними руками рук, плечей і ніг, бо, звичайно, і такому був навчений. А жінки спочатку й уваги не звернули – чи мало таких нахаб, що завжди пнуться наперед. Тільки лаялись хрипко та хвицалися.

Але за хвилину найближчі сусідки стали помічати у Петра дещо, що відрізняло його від їхніх товарок. Зашепотіли. І тут уже лейтенант відчув, що його починають відверто мацати. Хлопець здригнувся, спробував відштовхнути настирливі руки, потім заборсався. Але жінок навкруги це, здається, тільки розвеселило. Захищаючи себе обома руками, Петро шалено ліз вперед. Жінки не кидали своєї розваги і тільки пересміювались.

А в центрі кола було кілька дійових осіб. Перший – цап. Той самий чорний цап, що його бачив Петро в лісі. Поруч сиділи дві жінки і перебирали пальцями його довге хутро. А трохи далі, осторонь, стояла Тетяна, так, Тетяна у всій своїй красі і, дивлячись на цапа чарівними своїми очима, чекала. Хто й зна чого.

У цю саму мить з натовпу, неначе корок з пляшки, вискочив голий розкуйовджений хлопець. Натовп вражено зойкнув і замовк.

А Петро, опинившись раптом серед вільного простору, під сотнями поглядів, зовсім розгубився. Він отетеріло кліпав очима, намагаючись прийти до тями, коли Тетяна, що так само стояла поруч із цапом, пізнавши свого квартиранта, широко посміхнулася. Від цієї посмішки Петра наче струмом пройняло. Він вмить виструнчився, розвернув плечі і, пригладивши навіщось рукою чуба, ступив крок вперед. І тоді Тетяна зареготала.

Сміх цей вмить прорізав повітря, діставшись, мабуть, до самих зірок – пронизливий, могутній, якийсь потойбічний жіночий регіт пронісся лісом, і дерева ворухнули гілками, і пташки тріпотнулися по гніздах. А звук відбився від небокраю і повернувся назад, стаючи сигналом для всіх, і за хвилину вже громада вибухнула реготом, свистом та вереском, хапаючись за животи, показуючи пальцями та б'ючи себе по стегнах. Задні лізли наперед, розглядаючи. Безліч грудей, животів трусилися від веселоців, і, здавалося, в цю мить лише цап сидів на місці, не сміючись, ба навіть не посміхаючись, і Петро, що миттєво знову втратив впевненість, розгублено озирався навкруги.

А за хвилину на галявині з'явилася ще одна цілком серйозна дійова особа.

– Ага! Ось він!

З натовпу за спиною цапа вийшов дід Юхим.

На відміну від решти, він був одягнений так само, як і тоді, коли Петро його бачив уперше, – у білу чепурненьку свитину, бриль. Та очі його зараз буравили хлопця наскрізь, а важка бородавка на носі аж трусилася від люті.

– Ось хто сюди проліз! – Дід Юхим несподівано легкими м'якими кроками став обходити хлопця збоку.

На галявині вмить зробилося тихо-тихо.

– Ось він...

Петро відчув, як нова небезпека підступає до нього з кожним дідовим рухом. Він очима слідкував за старим і відчував, як холодне спина – перша, перевірена на рівні підсвідомості ознака великої, справжньої ненависті. Петро відчув, як стає вбивчою тиша навкруги, як щириться натовп на галявині, і розумів, що зараз буде щось страшне.

– Всім стоять! – Коли дід зробив черговий крок, лейтенант раптом ухилився тілом, немов чекаючи удару і вигукнув: – Стоять, суки, кому сказано!

На якусь мить усі завмерли. Не рухався навіть дід Юхим.

Петро професійним поглядом кинув по юрбі, шукаючи шлях до відступу, і наступної миті його очі зустрілися з Тетяниними.

В них відбивався повний місяць.

І це було те, чого він шукав усю ніч. Це було те, чого він прагнув усе своє життя. Петро зрозумів таку просту істину, коли зустрівся поглядом з квартирною хазяйкою, і решта думок тут-таки випарувалася з його голови. Тільки вона. Тільки її очі, що притягували, наче безодня, від яких пробігали мурашки по спині і від яких не можна було відірватися, хай там що робиться навкруги.

Натовп схвально зашумів, але то вже було байдуже. Тетяна, не відриваючи очей, підняла руку і пальцем, самим тільки пальцем, поманила до себе, як манять дітей. І офіцер, що мав за плечима роки фізичної та психологічної підготовки, майстер своєї справи, один із кращих у відділі, підкорився цьому рухові, наче й справді був маленькою дитиною. Він зробив один крок, за ним ще один, відчуваючи те, що відчуває людина, ступаючи вниз із верхівки хмарочоса – смертельний страх і одночасно захват від польоту, подих смерті і солодкий щем у серці.

А Тетяна манила своїм пальцем, і за один цей пальчик хлопець був готовий віддати душу.

Крок. Іще один крок.

І тут із кущів, що клином врзалися у галявину, пролунав сухий пістолетний постріл.

Галина МАЛИК

АБРА & КАДАБРА

(повість-сюр)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ, СТРАШНИЙ І ЗАГАДКОВИЙ

Стояла літня тепла ніч. Місяць, наче величезний баняк, висів над містечком У. В траві заходилися коники.

Містечко спало.

Солодко похропував у ліжку головний бухгалтер гімназії Роман Миколайович, невдоволено ворущачи пишними вусами, коли йому снився поганий сон.

У різних позах спали учні п'ятого класу цієї гімназії, не підозрюючи, що вже сталося те, чого ані вони, ані жителі їхнього містечка навіть у страшному сні побачити б не змогли.

Не спали лише пам'ятники.

Пам'ятники у цьому містечку по ночах ходили в гості один до одного. Аби погомоніти про голубів і політику.

Збиралися вони завше у міському альпінарії – там було де присісти, а ще з поваги до двох великих Художників, які сиділи там на лавиці і були вже у поважному віці.

Але й пам'ятники не здогадувалися навіть, що скоро їм вистачить подій, про які можна погомоніти вночі, на ціле століття, а то й на два.

Пам'ятники стояли в центрі містечка. Тому й не могли знати, що страшні події почали наближатися ще з обіду попереднього дня.

Тоді однорукий начальник сьомого ЖРЕПУ наказав спилати у одному з дворів між дев'ятиповерхівками всі дерева, які заважали ремонтувати теплотрасу.

Бодьо Бодьович, як звали начальника ЖРЕПУ, хотів обиратися у мерію, тому сумлінно виконував розпорядження мера – готував мікрорайон Галагов до зими.

Отож сливи, вишні та горіхові дерева спилиали бензопилою «Дружба», хоча про яку дружбу між пилкою і деревами, які вона пиляє, може йти мова?

А потім ті дерева Бодя Бодьович наказав спалити, трохи поливши зверху нафтою.

І хоч це була околиця міста, багаття бачили й пам'ятники, але не надали цьому значення.

Багаття шугало вгору і гріло під собою землю.

А там, на глибині, лежало щось, схоже чи то на кіндер-сюрприз, чи то на космічну капсулу, чи то на велетенську бруньку з невідомого дерева.

Від тепла у бруньці почав хтось ворущитися.

Він ворушився і ворушився, тихенько скреготів і кректав, і шкрябав зсередини товсту шкаралупу.

Потім та шкаралупа тріснула і цей хтось почав рити землю.

Рити йому було важко, бо він тягнув за собою якусь річ.

Щоб доритися до поверхні, йому знадобилося півдня і півночі.

Якщо б учень п'ятого класу гімназії Вася прокинувся і глянув у свій двір, він би побачив, як земля посередині чорного круга, що залишився після багаття, заворушилася, і під місячний баняк вилізла, важко відсапуючись, якась чорна почвара.

Але Вася, звичайно, сопів собі у подушку і блаженно усміхався, бо йому снилося, що мама дала йому цілих сто гривень на інтернетклуб.

Почвару побачила дворова собака Діна, що жила посередині двору у просторій буді, яку склали з чого попало хлопці.

Діна так злякалася, що з жалібним скавунінням сховалася у свою буду, забившись у найдавший куток.

А почвара, не звернувши на неї жодної уваги, рушила, дивно підскакуючи і тягнучи за собою щось подібне до ноутбука, на пустир за будинками.

Там уже котрий рік з водопровідної труби витікала вода, утворюючи калабаню, яка не пересихала навіть у найспекотніші літні місяці. В калабані жили жаби і їхні діти – пуголовки, чудово почувалися жуки-плавунці, і навіть дафнії, яких Вася ходив ловити сачком з маминих колготок для своїх акваріумних рибок.

Почвара залишила свій чемоданчик на березі, а сама плюхнулася в калабаню. Перелякані пуголовки кинулися врозтіч.

Почвара плавала і шкреблася, як річкова видра, перевертаючись то на живіт, то на спину, і час від часу пірнаючи з головою.

Коли ж вона вилізла на берег, жаби побачили, що це була таки справжня почвара: у неї було дві пари ніг, дві пари рук і дві пари очей на двох майже людських обличчях. Майже людських, бо, крім по двоє великих круглих очей без повік, на обличчях не було ні носів, ні ротів. Друге обличчя було там, де повинна була б бути потилиця у нормальної людини. Весь тулуб, руки й ноги вкривало гладеньке золотаве хутро. А на голові воно стояло дибки і віночком розділяло два обличчя.

«Чорнобильський мутант» – подумали жаби і попадали неприємно на самісіньке дно калабані.

Почвара обтрусилася достоту як пес після купання і взялася обтрушувати чемоданчика.

Щось клацнуло, він відкрився як ноутбук, і почвара почала натискати кнопки і клавіші.

У неї було всього по три пальці на кожній руці, але разом виходило дванадцять. І тими всіма дванадцятьма пальцями вона швидко перебирала кнопки і клавіші, наче грала на піаніно.

Дисплей засвітився зеленкуватим світлом, на ньому з'явилися обриси Земної кулі. Куля почала збільшуватися, ось вона вже затулила собою весь екран. А потім на ньому виник Євразійський континент. Континент теж почав збільшуватися, аж поки перед очима почвари з'явився напис: «Місто У» і карта міста з назвами вулиць та річки, яка ділила місто навпіл.

Дванадцять пальців знову забігали швидко-швидко по кнопках і клавішах.

І на карті міста засвітилися маленькі червоні цяточки.

Почвара збільшила карту – і ось саме у мікрорайоні Галагов, у дев'ятиповерховому будинку, що стояв просто біля калабані, на сьомому поверсі засвітилася і заблимала червона цяточка.

Почвара радісно потерла чотири руки і посмикала себе за волосяне віяло.

Потім витягла з ноутбука якийсь прилад на довгому ремінцеві і підпоясалася ним.

Знову забігали по клавішах дванадцять пальців, набираючи якийсь складний цифровий код. Збоку у ноутбука висунулась невеличка антена. На її кінці блимала нерівним синюватим світлом маленька кулька. Вона то тьмяніла, то яскравішала, і аж тремтіла від якихось магнітних коливань.

Почвара закрила ноутбук і обережно запхала його під уже прилаштовану плиту нового водогону.

Потому підтюпцем побралася до першого під'їзду будинку, що стояв просто біля калабані.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ, ВЖЕ НЕ ТАКИЙ СТРАШНИЙ. АЛЕ ЩЕ ЗАГАДКОВИЙ

Вася прокинувся вранці з поганим настроєм: на тумбочці не лежали сто гривень, треба було йти до гімназії, та ще й з хімії сьогодні мали бути практичні заняття.

Вася не любив вчитися. А ненавидів лютою ненавистю декілька предметів, серед яких була й хімія.

У дворі Васю називали Денвером. Він уже й не пам'ятав, звідки взялося це прізвище, але охоче відзивався на нього. Бо своє ім'я йому дуже не подобалося – такі імена, вважав він, – лише для лохів.

Вася-Денвер дуже заздривав крутим хлопцям. У нього ще й досі вдома не було комп'ютера. А мобіла була такої старої марки, що він навіть соромився витягати її перед однокласниками.

Тому Денвер палко мріяв знайти мільйон, загублений яким-небудь бізнесменом. Він завжди дивився під ноги, уявляючи, що ось-ось побачить чорну барсетку, туго напхану баксами. Таку, яку він бачив у тата свого однокласника Роми, коли тато на «Мерседесі» підвозив того до школи.

А поки барсетка не знаходилася, Денвер виміщав свою злість на слабших однокласниках, собаках і котах. Котам він відрубав хвости, собак закидав камінням, а однокласникам щедро роздавав потиличники та стусани.

Денвер важко зітхнув і почав збиратися до гімназії.

– Васю, – почувся з кухні мамин голос, – погуляй з Айсом, бо мені ніколи.

Вася подумки вилаявся. День починався нездало.

Вася не любив гуляти з Айсом – німецькою вівчаркою – бо пес не хотів гратися і гарчати на інших собак. Він був старий – навіть старший від Васі.

А Васі хотілося мати молодого пітбуля з широкими і міцними щелепами, якого боялися б усі собаки в мікрорайоні. І не тільки собаки.

– Давай, ворушися, – штовхнув Вася ногою Айса, що лежав на килимковій у коридорі.

Айсу теж не хотілося йти гуляти з цим придурком, як він подумки називав хлопця. Той постійно глузував і принижував його.

«Добре, що хоч не б'ється», – зітхнув пес і неохоче піднявся.

Вийшовши з під'їзду, Вася здригнувся: вранці ще було прохолодно. Він засунув руки до кишень і на мить завагався, у який бік піти: чи до калабані, покидати каміння у жаб, чи до новенького «Мерседеса», що його недавно купив сусід з тридцятого будинку. Якщо копнути колесо, у ньому включиться прикольна сигналізація, і у дворі вже ніхто не спатиме.

Але тут він побачив щось яскраве прямо перед порогом свого під'їзду. Вася підійшов ближче. Якась іграшка. Вася підняв її, покрутив у руках.

Вона була пошита з хутра золотавого кольору. На двох наче людських обличчях було по двоє очей і більш нічого, теліпалося чотири руки з трьома пальцями на кожній, і чотири ноги.

Іграшка була нова-новісінька, тому Васі шкода стало її викидати.

– От потвора! – сказав він сам собі. – Ну й іграшки для дітей почали випускати!

Він засунув її під пахву і вирішив забрати додому – може, на щось знадобиться.

Тому не побачив, як злісно у відповідь на Васині слова зблиснули у потворки доти безтямні круглі очі.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ, ІНТРИГУЮЧИЙ

Коли Вася повернувся з гімназії, чудернацька іграшка лежала там, куди він її кинув, розкидавши навсібіч чотири ноги і чотири руки.

Вася взяв її і заходився роздивлятися. Тільки тепер він помітив, що на поясі у неї пришито стрічку з якоюсь пластмасовою коробочкою посередині. Вася спробував відірвати стрічку, але вона трималася дуже міцно. А коробочка виявилася суцільним шматочком пластмаси.

«Може, виміняти її на щось?» – подумав він, знову кидаючи потвору на диван. «Е-е, кому вона потрібна!»

Спати Вася ліг рано, і ще довго крутився, поки заснув.

Нарешті, в квартирі стало тихо.

Тоді безтямні очі дволикої іграшки ожили. Вона повільно повела ними по кімнаті. Все було спокійно.

Почвара обережно підвела голову. Вона лежала у кріслі, куди хлопець кинув її, коли стелив ліжко.

Почвара повільно злізла з крісла і перебралася на диван. Вася тихо сопів, лежачи на боці і підклавши руки під шок.

У вікно світив ліхтар, тому було видно, як почвара торкнулася чорної коробочки на паску. Щось тихо клацнуло. В руках у неї з'явився невеличкий прилад.

Вона підповзла ще ближче, аж до Васиного вуха, підняла руку...

І у Васине вухо впала крапля якоїсь рідини золотавого кольору.

Вася не прокинувся, тільки поплямкав уві сні і перевернувся на інший бік.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ, У ЯКОМУ ПОЧИНАЮТЬ РОЗВИВАТИСЯ ПОДІЇ

Вася чхнув і прокинувся. Солодко потягнувся у ліжковій і глянув на крісло.

Дивна іграшка лежала там, куди він її вчора кинув. Чомусь сьогодні вона вже не здалася Васі такою потворною. А навіть трохи симпатичною.

Сьогодні до гімназії можна було не поспішати – першим уроком була фізкультура. А від фізвиховання мама Васю звільнила, виклопотавши довідку «за станом здоров'я». Хоч здоров'я у Васі було о-го-го! Просто він не зійшовся характером з учителем фізкультури, який вимагав від Васі жорсткої дисципліни на своїх уроках. А дисципліну Вася любив так само, як хімію.

Мама вже пішла на роботу, звичайно, вигулявши Айса. Від цієї думки настрої у Васі покращився.

Він вийшов на кухню. На столі лежала записка: «Васю, я прийду сьогодні пізно. Обід у холодильнику. Увечері погуляй з Айсом. Мама.»

Але навіть це не зіпсувало Васі гарного настрою.

Попереду був цілий день, до вечора ще далеко.

Вася встиг покидати камінням у жаб та їхніх дітей, які жили у калабані за будинком, і побіг до гімназії.

Ледве він ступив на поріг, як заверещав дзвоник на урок. Вася стрімголов кинувся до сходів і почав стрибати через три сходишки.

І з розбігу налетів на Романа Миколайовича, завгоспа гімназії.

Той схопив його за плече і, потираючи груди, у які Вася вдарився головою, сердито почав читати йому мораль. Завгосп обожнював читати учням моралі. Видно, у нього був педагогічний комплекс неповноцінності. Тому він і вимагав, аби його називали не завгоспом, а заступником директора по господарській частині.

Коли він вже закінчував свою доповідь на тему: «Як треба ходити коридорами такої прекрасної, найкращої у місті та області гімназії з колективом високопрофесійних вчителів і особливо заступників директора», у Васі знову закрутило у носі і він чхнув, не встигнувши прикритися рукою, передпліччя якої міцно затис у своїх залізних лабетах Роман Миколайович.

Завгосп, який страшенно боявся всяких грипів: гонконгського, кишкового, а тепер ще й курячого, одразу випустив Васю. Він сягнув по носовичка до кишені.

Витягаючи його, він подумав: «Звідки це так запахло шашликом? Невже в столовій готують? Чи, може, знадвору потягло?».

Запах був такий сильний, що у Романа Миколайовича аж слинка потекла. Бо шашлик був його улюбленою стравою.

Шашлик він любив понад усе на світі, і знав, де у місті його роблять найкраще – у корчмі «Деца у нотаря». Йому так захотілося опинитися там, що він забув і про Васю, і про те, що поспішав на виклик до кабінету директора.

І тільки вже взявшись за клямку вихідних дверей, завгосп схаменувся і повернув назад.

Прямуючи до директорського кабінету, Роман Миколайович стурбовано перебирав у голові всі можливі причини виклику. Невже директор дізнався, що він відвіз собі на дачу дві нові лавки, з тих тридцяти, які завезли для фіззали? Та ні, не може бути, заспокоював він себе, не таке він відвозив – і нічого, тьфу-тьфу, проносило.

Він обсмикав піджак перед кабінетом директора, пригладив волосся і несміло постукав. На серці все ж було неспокойно.

З кабінету долинули якісь нерозбірливі звуки.

Зрозумівши це як дозвіл увійти, Роман Миколайович переступив поріг і зачинив за собою двері.

Викликали? – із запобігливою усмішкою спитав він.

Директор мовчки кивнув, не відриваючи очей від якогось папірця.

Обережно, боком, Роман Миколайович присунувся ближче до директорського столу і краєм ока зазирнув у папірець, який тримав директор.

Усередині в нього все похололо – хоч літер він не розібрав, але зате упізнав розлінований бланк і зрозумів, що це накладна на лавиці для фіззали.

А директор тим часом роздумував, як краще натякнути завгоспові, що йому б на дачі дуже придалися дві дерев'яні лавиці з оцих тридцяти, які щойно для гімназії замовив багатий спонсор – тато одного з учнів.

«Ет, чого там думати, скажу, як є, та й усе!» – нарешті наважився він і спитав:

«Чи привезли вже лавиці, Романе Миколайовичу?»

А Роман Миколайович, який зібрався ловити кожне слово директора, почув: – Абра-кадабра-абра-када?

Від несподіванки Роман Миколайович витріщив очі. У горлі в нього щось пискнуло і він подумав: «Все! Попався!».

А директор знову запитав:

– Абра-кадабра-абра-када?

«Знущається!» – майнуло в переляканій голові Романа Миколайовича.

– «Краще, мабуть, одразу признатися!».

Якщо ви, Миколо Миколайовичу, нащот цих лавиць... – почав він.

Директор кивнув головою.

То я, це саме, дозволив собі... Аби випробувати на міцність...

– На яку міцність? – здивувався директор.

А Роман Миколайович знову почув:

– Абра-кадабра?

Він моментально спітнів.

Я розумію, що без вашого дозволу... Я би не мав цього робити... Але... На дачі у мене вони будуть у цілості і сохрнаності! – раптом вирвалося у нього і він притис руки до грудей.

– На якій дачі? На вашій дачі? – почав щось розуміти директор.

А Роман Миколайович знову почув:

– Абра-кадабра-абракада?

Та я розумію, що це нісенітниця, справді, як ви кажете – абракадабра, але, якщо ви настоюєте, я зараз же їх поверну до фіззали!

– Ви що, всі тридцять лавиць до себе на дачу завезли? – почав наливатися кров'ю директор. – Нічого собі! Навіть я такого б собі не дозволив! Ви вже оборзіли, Романе Миколайовичу! – вже кричав він.

А Роман Миколайович, чув, як із широко роззявленого директорського рота вилітало:

– Абракадаб! Раабракада! Браабра!

Тепер Роман Миколайович вже не на жарт перелякався. Він зрозумів, що чує щось не те. Пальцем він попробував прочистити вухо – може, щось із барабанною перетинкою? Але краще не стало. Замість покращення у нього

раптом закрутило у носі і він оглушливо чхнув, не встигнувши навіть витягти носовичка з кишені.

– Вибачайте, Миколо Миколайовичу, – пробурмотів він, витерши носа і ховаючи носовичка.

«А може, це з Миколою Миколайовичем щось негаразд?» – з останньою краплиною надії подумав він. І сказав:

– Ви не хвилюйтеся так, Миколо Миколайовичу! А то ви крім абракадабри нічого не можете вимовити!

– Що ви собі дозволяєте! – підскочив у кріслі директор. – Ви ще маєте сміливість вправлятися у дотепності! Геть з кабінету! – показав він пальцем на двері.

Звичайно, чергових абракадабр завгосп не зрозумів, але куди показував палець – второпав одразу. І, наче куля, вискочив з кабінету.

Витерши носовичком спітніле чоло і вуса, Роман Миколайович поплентався до вчительської.

«Що ж це таке? Що ж це таке?» – підстрибувала наче на одній ніжці думка в його голові.

Він прочинив двері до вчительської. Там не було нікого, крім фізрука. Фізрук підняв голову від класного журналу, у якому щось писав, і неприязно глянув на завгоспа.

Роман Миколайович конвульсійно ковтнув пересохлим горлом і сказав:

– З-здрастуйте!

– Абра-ка! – почув він похмуру відповідь.

Всередині у завгоспа обірвалася якась, напевно, дуже важлива жилка, і він подумав: «І цей вже знає!».

Обережно зачинив двері і поплентався додому, бо жив недалеко – навпроти гімназії.

Двері йому відчинила дружина. Глянувши на перекошене обличчя Романа Миколайовича, вона стурбовано спитала:

– Ромочко, що сталося?

– Абра-кадабра-абра? – почув бідолашний завгосп.

– А-а-а-а! – не своїм голосом зарепетував Роман Миколайович. – Я розу-чився розуміти людську мову!

Він упав без сил у крісло, що стояло в прихожій, і жалібно прошепотів:
– Швидше, лікаря!!!

Перелякана дружина, сиплячи абракадабрами, вклала завгоспа у ліжку і тремтячою рукою набрала номер знайомого терапевта.

– Приїжджайте швидше, – попросила вона. – З Ромочкою щось негаразд!

Лікар не забарився. Після ретельного огляду і довгих розпитувань, виявилось, що Роман Миколайович крім абракадабри не чує нічого ні з вуст дружини, ні з лікаревих вуст.

Включили радіо, потім телевізор. Але Роман Миколайович стверджував, що всі диктори радіо та актори у фільмі, що саме йшов, розмовляють лише абракадабрами.

Але що найбільше вразило лікаря – навіть у газетах, які він дав читати Роману Миколайовичу, за його словами, була суцільна абракадабра!

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ, НЕВЕСЕЛИЙ

Коли Роман Миколайович зник за дверима, червоний розгніваний директор встав з-за столу і почав походжати кабінетом, роздумуючи, що йому робити з нечистим на руку завгоспом.

Наблизившись до місця, де той стояв, Микола Миколайович потягнув носом. Пахло свіжими млинцями з малиновим варенням. Він ще раз глибоко потягнув носом: дійсно, млинці! Він так давно вже не замовляв їх на сніданок! Може, скочити до їдальні?

Він поглянув на годинника.

Ні, не можна. Немає коли. Зараз до школи приїде губернатор. Відкривати комп'ютерний клас, подарований відомим народним депутатом. Будуть радіо, телебачення, і різні кореспонденти набіжать – аяюже, після відкриття обіцяли фуршет!

«Треба з Василюю Михайлівною переговорити, чи все в неї готово, – заклопотано подумав директор. – Це ж її хлопці показуватимуть губернатору, як володіють комп'ютерами... Дай Боже, щоб не осоромилися!»

А Василина Михайлівна, класний керівник 5-а класу в цей час востаннє напучувала учнів, що і за яким сценарієм відбуватиметься у комп'ютерному класі, коли приїде губернатор. Вона вже закінчувала свої настанови, коли до класу ввірвався Вася-Денвер, як завжди, після дзвоника.

Всі вже так звикли до його запізньов, що ніхто навіть не зреагував на його прихід.

Вася сів на свою задню парту і встиг почути лише заключні слова.

– Отож, – казала Василина Михайлівна, – прошу сидіти тут тихенько, повторюйте сьогоднішню тему, чи що. А коли приїде губернатор, я за вами прийду і ми підемо до комп'ютерного класу. Та дивіться, щоб було тихо, бо наживете собі неприємностей! – додала вона, вже тримаючись за дверну ручку і обводячи суворим поглядом клас наостанок.

І тут Вася-Денвер оглушливо чхнув.

– От-от, бачите, моя правда! – сказала класнуха і зачинила за собою двері.

У коридорі на другому поверсі її перестрів директор.

– Ну що. Ви готові? – схвильовано спитав він.

– Так, так, Миколо Миколайовичу, все готово, не хвилюйтеся!

– Ну, дивіться мені! Від губернатора дзвонили, що будуть за п'ятнадцять хвилин!

Піду подивлюся, чи у комп'ютерному класі все гаразд! – сказала Василина Михайлівна і подріботіла коридором.

Дійсно, губернатор з почтом прибули за п'ятнадцять хвилин. Дебелий і опецькуватий губернатор поважно виступав, згори поглядаючи на маленького, кругленького директора, який на ходу пояснював, де що у гімназії знаходиться.

Перед дверима спортзали, правда, він трохи затнувся і почервонів, але ніхто не звернув на це уваги.

Губернатор мовчав, і лише поважно кивав головою.

Коли директор завів високих гостей до комп'ютерного класу, Василина Михайлівна вже встигла розсадити учнів з 5-а за комп'ютери.

Двері зачинили, і вчителі, які не потрапили до «почту», залишилися чекати під дверима.

Спочатку вони чули голос директора, який щось запоявливо пояснював, потім почав говорити губернатор, а потім... почало діятися щось незрозуміле.

Пролунало якесь незрозуміле буботіння... і з-за дверей класу почувся спочатку регіт, наче сміялися всі сімнадцять учнів, які сиділи за комп'ютерами.

Регіт поступово вщух і перейшов у рівномірний гомін, а потім у страшенний вереск.

Двері класу розчинилися, з них першим вискочив з перекошеним від люти обличчям губернатор, за ним, хапаючись за серце – директор, за директором – решта почту, журналісти, телеоператор з камерою на плечі і перелякані учні 5-а класу.

Останньою з дверей вискочила бліда Василина Михайлівна. Вона бігла за учнями і кричала:

– Негайно зайдіть до свого класу! Усі зайдіть до свого класу!

Витріщивши очі, за цим спостерігали вчителі. Вони здогадалися, що трапилося щось небувале і неприємне.

Але, звичайно, розмірів цього небувалого вони навіть уявити собі не могли.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ, ЯКИЙ ДЕЩО ПРОЯСНЮЄ

Наступним уроком у 5-а була фізкультура, тому Вася заскочив до класу, схопив ранця і вирішив сачканути з уроків.

Його аж розпирало – він мусив розповісти кому-небудь, який прикол сьогодні був у школі!

Такого прикола ще світ не бачив!

Він побіг додому, а весь розгублений 5-а сидів у класі і чекав.

Вася відкрив своїм ключем двері, кинув ранець, і вибіг знову на вулицю.

У дворі ще нікого не було, тільки вийшов погуляти з псом Вовочкин з п'ятнадцятої школи, який ходив у другу зміну і жив у сусідньому дворі.

Вася побіг щодуху до нього і ще на бігу почав гукати:

Вовочкин, чуєш, зара прикол розкажу – ляжеш!

– Ну? – недовірливо мукнув Вовочкин, очікуючи якогось підступу.

– Прикинь, що сьогодні було! – Вася потяг його до лавочки під деревом – улюбленого місця дворових пацанів.

– Вовочкин недовірливо сів, тримаючи на повідку свого ротвейлера – незмінну причину Васиних заздрощів.

– Прикинь, сьогодні до нас приїжджав губернатор відкривати комп'ютерний клас!

– Велике діло! – скривився Вовочкин, тато якого теж працював у «Білому» домі, як казала його мама.

– Я цього губернатора сто раз бачив!

– Та фіг з ним, з губернатором, ти слухай, що дальше було. Ну і ми всі, прикинь, сидимо, блін, за комп'ютерами, а наш дирик ну там те, та се – що ми вам, спонсорам тобто, такі вдячні, блін, а губернатор цей, прикинь – та ми теж, блін, вдячні, що ви такі класні, ну, ти сам січеш, як вони там триндять, коли на мітингах виступають. Ну, і прикинь, клас весь мовчить – блін, чомусь очі всі

повитріщали – і мовчать! А потім Дарка, оця, з вашого двора, тіки з чеського дома, зубрила, ну, знаєш? Піднімає руку, блін! Ну, вааще! Ну, я думав, тоже шось хоче потриндіти, тіпа «спасіба-пажалуста», а вона як брякне: – А чого ви, Миколо Миколайовичу, разом з губернатором весь час якісь абракадабри говорите?

Прикинь! У губернатора челюсть – раз! Ну він себе бере в руки і сердито каже директору: – Дивно, що тут у вас собі дозволяють казати старшим ваші учні!

У дирика очі аж на лоба полізли і тут він каже: – Шановний Олодаре Олодаровичу, чому це ви до учнів абракадабрами говорите?

Прикинь!!! Губернатор тільки квакнув, блін, стоїть – не знає, що казати. І тут, блін, весь клас починає реготати! Ну, аж за животи хапатися!

Вася від задоволення від своєї оповіді аж скавав перед Вовочкиним, вимахуючи руками.

Ну, що тут началось! Всі ці чуваки, що у школу приїхали, тоже начали шось квакати, наша Василіса до Дарки підскочила, шось шипить, прикинь, на неї. А тут і Рома, тоже, ну «гордость класа», – скривився Вася, – встає і каже, прикинь: – Це що, може, гра така? Може, і нам треба абракадабрами розмовляти? Ну, і тут вони всі замовчали, а почав наш клас говорити, блін. Всі говорять – і наче ніхто нікого не розуміє, прикинь! Як сказилися: ричать один на одного, блін, кожен своє – як глухі! Ну, тут до всіх дішло, що шото не то. Дирик кричить Василісі: ведіть дітей у клас, блін! Губернатор кричить: ану, пройдем до вас у кабінет, прикинь, дирику! Короче, всі повалили з комп'ютерного хто куда, а я за сумку – і домой! От! Та ти гониш! – недовірливо скривився Вовочкин.

– Та чо мені гнати! Сам побачиш, як наші з школи прийдуть!

Тут Вася голосно чхнув.

– Ну, добро, побачу, – сказав, піднімаючись, Вовочкин. – Я додому, борщом запахло, мама видно, доварила вже. А то я ще не пожрав, а мені вже в школу йти.

Денвер розчаровано кивнув головою і пішов шукати собі нових слухачів. Такий прикол вимагав, аби його розказували і розказували...

РОЗДІЛ СЬОМИЙ, В ЯКОМУ ПОДІЇ РОЗВИВАЮТЬСЯ ДАЛІ

А тим часом у кабінеті директора гімназії Миколи Миколайовича відбувалася незвичайна розмова.

Губернатор пройшов до кабінету, дуже сердито форкаючи у пишні вуса. Там він жестом запросив Миколу Миколайовича присісти і суворо запитав:

– Ну, і як ви це все поясните?

Він дивився на блідого директора, очікуючи відповіді.

Після його слів у директора очі ще більше вилізли з орбіт, хоч доти здавалося, що це вже неможливо. Він проковтнув слину і майже пошепки спитав:

– Га?

– Що за «га»! – стукнув кулаком по столу Олодар Олодарович. – Ви що, знущаетесь з мене?!

А директор чув, як з рота губернатора вилітає розкотисте:

– Абrrrrrrrrа-кадабrrrrrrа!

І тут Микола Миколайович нарешті зрозумів. У його голові блискавично про-

крутилася розмова з завгоспом, і подальші події склалися у цілісну картину.

Він склав долоні, як до молитви і сказав:

– Це епідемія!

Губернатор, не розуміючи, дивився на нього.

– Ні, це ПАНдемія! – виправив сам себе директор, згадавши швидкість поширення абракадабр.

Олодару Олодаровичу не подобалися ні епідемії, ні тим паче пандемії, а також стихійні лиха, які тягли за собою купу клопотів і нервів. Але... З іншого боку, у стихійних лих були свої плюси... Наприклад, великі гроші, які виділяє держава на подолання їх наслідків...

– Гм, гм, – прокашлявся він. – Поясніть детальніше!

Хоч і не зрозумівши губернатора, Микола Миколайович й так заходився пояснювати:

– Діти й справді чули від вас і від мене самі «абракадабри», як от я зараз. Але ж до того, як ми зайшли у комп'ютерний клас, я вас прекрасно розумів! Отож, я заразився вже в класі!

– А чому ж тоді я не заразився? – тицьнув себе пальцем у груди губернатор.

По виразу обличчя і по жесту директор гімназії зрозумів запитання. Він перепитав:

– Ви питаєте, чому ви не заразилися, адже ви мене розумієте?

Губернатор кивнув.

– А це ми зараз перевіримо!

Микола Миколайович схопився з місця, побіг до дверей, прочинив їх і пальцем запросив прес-секретаря губернатора, що чекав у приймальні, зайти до кабінету.

Не розуміючи, що відбувається, лисий секретар зайшов.

Микола Миколайович звернувся до губернатора:

– Скажіть йому що-небудь!

– Ні, це якась дурниця... – сердито почав було Олодар Олодарович.

– Ви його розумієте? – схопив секретаря за рукав директор гімназії.

– Звичайно, розумію! – сказав той, випрочуючи рукава з пальців директора.

І спитав, повернувшись до начальника:

– Що тут відбувається, Олодаре Олодаровичу?

– Якби я знав! – сказав той, знизавши плечима.

Зрозумівши, що губернатор і прес-секретар спокійно перемовляються, Микола Миколайович переможно вигукнув:

– Ви ще не заразилися! Заразився тільки я, бо чую від вас обох лише «абракадабри».

– Так, з мене досить, – сказав, підводячись, губернатор. І додав, звертаючись до прес-секретаря. – Викличіть «швидку», ну, обмалюйте ситуацію, скажіть, це за моїм наказом, хай лікарі розбираються, гм, гм. Введіть у курс радника, отого, що бовтається без діла, як його... Василь Васильович, здається. Хай тримає на контролі і мені доповідає... А я їду на дачу працювати.

Губернатор поправив краватку і попрямував до виходу. Микола Миколайович проводжав його підтюпцем, ледве встигаючи за широкими кроками.

Коли губернатор запхався до свого чорного «БМВ», Микола Миколайович

хотів востаннє запевнити його у своїй приязні і любові, і нахилився до відкритих дверцят.

Але несподівано оглушливо чхнув, засоромився, і так нічого й не сказавши, м'яко стукнув дверцятами машини.

– На дачу! – кинув шоферові Оладар Оладарович і подумав: – Ну й свиня цей директор, чхає прямо в пику!

Але тут же потяг носом і забув про неввічливого директора гімназії. Йому запахло улюбленим коньяком «Тиса». Він одразу ж відкрив бар, влаштований перед заднім сидінням, витяг звідти пляшку улюбленого коньяку і чарочку.

– Після таких потрясінь не гріх трохи розслабитися і зняти стрес! – сказав він сам собі і відкрутив кришечку пляшки.

А вулицями містечка У з включеними сиренами до міської гімназії летіли машини «швидкої допомоги» за терміновим викликом від самого губернатора: у гімназії цілий клас дітей вразила невідома страшна епідемія!!!

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ, У ЯКОМУ ПОШИРЮЮТЬСЯ НЕЙМОВІРНІ ЧУТКИ

У гімназії оголосили карантин і відпустили решту дітей додому. А учнів 5-а на носилках вантажили у машини «швидкої допомоги» і, вже не включаючи сирен, везли до міської дитячої лікарні.

Там виділили чотири чотирьохмісні палати для 5-а класу. Їх теж оголосили карантинними, заборонили відвідування і почали обстеження хворих.

Весь персонал лікарні головний лікар викликав на роботу. Підозрюваних у захворюванні обстежували терапевти, ендокринологи, кардіологи, пульмонологи і всі інші -ологи, але, звичайно, у першу чергу – невропатологи і навіть психіатри.

Було виявлено, що температура, кров'яний тиск, склад крові, сечі та іншого у дітей в абсолютній нормі.

ЛОР-спеціалісти, дослідивши вуха, горло і ніс шістнадцяти учнів, констатували, що ніяких змін або захворювань не виявлено.

Діти були абсолютно здорові, мали гарний апетит, але нічого, крім «абра-кадабр», не чули!

Вони всі, як один, стверджували, що всі навколо вигукують слово «абракадабра» на різні лади.

Головний лікар зачинився у кабінеті і у розпачі схопився за голову. Такого складного випадку у його практиці ще не було!

Найстрашнішим для нього було те, що досі не стало зрозумілим, від чого захворіли діти, і яким чином ця хвороба поширюється!

Тим часом про хворобу дітей дізналися батьки. Вони зібралися біля входу до лікарні, кричали і вимагали показати своїх дітей.

Головний лікар був змушений вийти до батьків і пояснити ситуацію.

– Діти мусять залишитися тут, доки ми знайдемо причину їхньої дивної хвороби! – сказав він. – Але передавати ласощі і продукти не заборонено!

Страшна чутка одразу поповзла містом: казали, що у гімназії від надмірних педагогічних вимог оглух одразу цілий клас. Та ні, заперечували інші – всі діти онімили! Дурниця, казали треті, – не онімили, а з'їхали з глузду! Знущалися над губернатором і хотіли вбити директора гімназії!

Хтось вірив цьому, хтось – ні. А дехто навіть казав, що це передвиборний трюк котроїсь із політичних партій. Мовляв, вона не хоче, щоб начальник міського відділу культури і директор гімназії пройшов у депутати, тому й розпускає такі неймовірні чутки. Чому неймовірні? Бо відомо, що люди охочіше вірять усяким нісенітницям, ніж правдивим речам.

Настала ніч, місто заснуло.

Не спали лише чергові лікарі в лікарні та ще одна істота.

Вона лежала у кріслі і чекала, поки засне Вася-Денвер.

Коли годинник пробив північ, очі її ожили. Іграшка з двома обличчями, розділеними півколом золотавого хутра, тихенько перебралася на Васине ліжко. Вийняла з коробочки на своєму паску якийсь прилад, і у Васине вухо знову впала крапля якоїсь рідини золотистого кольору.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ, У ЯКОМУ ЕПІДЕМІЯ ПОШИРЮЄТЬСЯ

Вранці у газеті «П'єдестал» мешканці міста У могли прочитати замітку, яку написав лисий прес-секретар за дорученням радника губернатора, аби не допустити паніки в місті: *«Вчора містом поширилися чутки, ніби у міській гімназії виявлено смертельний вірус, що загрожує життю громадян нашого міста і навіть цілої держави.*

Справді, декілька дітей відправлено до міської дитячої лікарні, бо у них раптово почався нежить.

Ми говорили з головним лікарем п. Мурахом, і ось що він нам сказав: «Проведено ретельне обслідування хворих. Запевняю громадськість, що діти абсолютно здорові, мають гарний апетит, рухливі і веселі. Жодних смертельних вірусів наразі не виявлено, це також не курячий грип, як говорять у місті, а отже підстав для хвилювань немає».

Отож, як бачимо, це все передвиборні штучки деяких партій, називати лідерів яких ми не будемо – всі й так здогадуються, про кого йдеться!»

Хоч це й була відверта брехня, але радник губернатора вже так звик брехати народу, що це йому було заввиграшки. Однією брехнею більше, однією менше – яка різниця?! Та й мета її начебто була благородна – заспокоїти мешканців міста.

Вася прокинувся вранці з чудовим настроєм. Вчора він став справжнім героєм – аякже, єдиний очевидець сенсаційних подій у міській гімназії!

Вчора він разів тридцять переказував події, які відбулися у комп'ютерному класі. Його слова підтвердили й учні інших класів, які принесли радісну звістку, що гімназію закрито на карантин, а директор узяв лікарняний.

Та ще й, на довершення, мама, почувши, що до гімназії Вася не піде, дала йому цілу десятку на інтернет-клуб!

Такої везухи у Денвера давно вже не було!

Правда, його трохи турбувала одна обставина – чогось він учора цілий день час від часу чхав. Може, застудився вранці того дня, коли ще знайшов оту потворну іграшку? Але ж горло наче не болить – Вася помацав себе за гланди. Кашлю теж нема... Отож немає чим перейматися.

Вася любовно склав десятку і засунув до кишені. Інтернет-клуб був недалеко – через той самий пустир з калабанею і ліворуч у першому будинку.

Вася наскоро поснідав і побіг до клубу.

Аяке, закрита гімназія дала себе взнаки – усі двадцять комп'ютерів були зайняті! Та ще й коло кожного юрмилися пацани, що зайняли собі чергу. Вони слідували за грою і азартно лаялися.

Чергував сьогодні Робік, худорлявий і м'якотілий. Вмовити його, аби пропустив без черги, для Денвера було раз плюнути, а пацани навіть не пікнули – герой вчорашнього дня заслуговував на якісь переваги!

– Ну, дрібний, вали звідси! – шарпнув за спинку стільця Денвер і оглушливо чхнув, аж зігнувшись навпіл.

За малим тільки закуріло.

Пацани зареготали, і один з них кинув:

– Ну ти даєш, блін, дрібного твоїм чханням аж за двері на фік винесло!

– Ха-ха! – задоволено засміявся Денвер, вмоцуючись за комп'ютером.

– Ну, хто зі мною?

Напарники знайшлися миттєво, і Денвер поринув з головою у стрілянину і бойові мистецтва.

Не пройшло й хвилини, як Серий, що сидів праворуч за сусіднім комп'ютером, потягнув носом і сказав:

– Пацани, щось чебуреками запахло!

Паця, що сидів ліворуч, теж потягнув носом:

– Хтось рибу жарить, пацани!

Женька, який сидів на два комп'ютера далі, озвався:

– Та не рибу, а котлети, Серий, ти зовсім нюх потеряв, блін!

Серий відірвався від комп'ютера і зареготав, дивлячись на Женьку:

– Ти що, прикалуєшся? Гімназію вспомнив?

– При чому тут гімназія? – здивувався Женька.

– Ну да, ну да, канєшна, абракадабра! – реготав далі Серий. – Ти нас шуганути рішив, блін. Приколіст!

До них приєднався Паця:

– Абракадабра, абракадабра! Ха-ха! Я уявляю, як у диріка очі на лоба учора вилізли!

Тут пацани, які стояли біля Денверового крісла і слідували за грою, теж почали вигукувати «абракадабра» і реготати. Відреготавшись, Паця гукнув:

– Ну, давай, Серий, приготуйся, зараз я тебе зделаю!

– Абракадабра! – відповів йому Серий.

– Абракадабра, абракадабра, – сказав Паця, – уже не смішно! Грай дальше!

Але пацани наче показалися – вони всі на різні лади сипали абракадабрами. Всі повставали з своїх місць і перекикували один одного. Робік сидів за своїм центровим комп'ютером і, вирячивши очі, спостерігав за шарварком.

Вася-Денвер теж схопився на рівні і, раптом, відігнавши страшну здогадку, з усієї сили загорлав:

– Тихо, пацани!

Як не дивно, його почули і зрозуміли всі.

В клубі запала тиша.

– Пацани, ви мене розумієте? – спитав Денвер.

Усі мовчки на знак згоди закивали головами.

– Х-х-ху! – полегшено зітхнув Денвер і витер рукою враз спітніле чоло. – Тихо! – виставив він уперед долоню. – Тепер ти, Серий, скажи щось!

– Ма-ма, – враз охриплим голосом промовив Серий.

– Що він сказав? – повернувся до Женьки Денвер.

– Він сказав «аб-ра»!

– А ти що чув? – показав пальцем Денвер на Пацю.

– «Аб-ра», – мало не плачучи, сказав Паця.

– А ви? – спитав Денвер у решти.

– «Аб-ра», «аб-ра», – загукали всі.

З останньою надією Денвер повернувся до Робіка – він усе ж таки головний, може, його не зачепило?!

– Він сказав «аб-ра», – розбив Денверові надії Робік.

– А що кажуть пацани? – знову повернувся Денвер до Серого.

– Те саме, що й казали – «абракадабра».

Денвер плюхнувся на стілець.

«І тут почалося!» – майнула думка в його голові.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ, В ЯКОМУ ІГРАШКА ДІСТАЄ ІМ'Я

Після декількох хвилин вияснилося, що епідемія не зачепила одного Денвера.

Він розумів усіх і всі розуміли його. Але всі решта нічого не чули, крім абракадабри.

Всі висипали на вулицю, Робік закрив інтернет-клуб і побіг до директора клубу Петі, аби розповісти, що трапилось.

Розповісти йому він розповів, але що у відповідь казав йому Петя, так і не зрозумів. Бо Петя, як і всі навколо, викрикував одні абракадабри.

Пацани розбіглися по домівках. Вони, перелякані насмерть, захлинаючись, розповідали батькам, що не чують нічого, крім слів «абракадабра».

Батьки розуміли їх доти, доки пацани не чхали. Як тільки інфікований абракадаброю чхав – той, на кого цей чих потрапляв, через деякий час, хто раніше, хто пізніше, переставав розуміти нормальну мову.

Денвер теж пішов додому, бо у дворі не залишилося жодного пацана.

Мама дома ще не було. Денвер пішов у свою кімнату, включив старенький магнітофон і впав на тахту. Щось замуляло його в бік. Він понишпорив рукою і витяг знайдену іграшку. Безтямними круглими очима вона дивилася на Денвера. І йому на мить здалося, що вона східно усміхається. Хоча, яка нісенітниця! У неї ж навіть немає рота!

– Що, – сказав Денвер іграшці. – Ти теж Абракадабра, тіпа? О, клас, я тебе так і називатиму, бо ти ні на що друге і не похожа!

Він покрутив її в руках, і знову кинув на крісло.

Абракадабра впала вниз головою у куток крісла. Ноги накрили її зверху. Очі потворки на мить ожили і лиховісно зблиснули.

Та Вася не помітив цього, бо, по-перше, не придивлявся, а по-друге, у двері постукали.

На порозі стояв Серий з якимось незнайомим хлопцем.

– Привет, – сказав він і завмер, очікуючи відповіді.

– Привет, давно не бачились, – похмуро відповів Денвер.

Серий полегшено зітхнув:

– Х-ху! Блін, слава Богу! Можна зайти?

– Заходьте...

Серий на мигах показав незнайомому хлопцеві, щоб той ішов за ним. А хлопець сказав дуже радісно:

– А я поняв, що цей твій пацан говорить!

– Поняв, то заходь, не стій, – гаркнув Денвер, бо побачив, як у сусідки баби Зої прочинилися двері, утворивши шпарку, через яку вона завжди слухала, що відбувається у сусідів.

Пацани зайшли. Денвер повів їх до себе у кімнату.

– Денвер, у мене діло до тебе, – сказав Серий. – Ось цей пацан не може добазаритися з своїми предками. Прикинь, вони йому вчора пообіцяли купити цифрак, ну, цифровий фотоапарат, а він, блін, сьогодні каже їм, що, тіпа, давай, старий, гони бабло. А старий: абракадабра та абракадабра! Прикинь?

– Ну, а що від мене нада?

– Ну, як шо? Ти, тіпа, як переводчик будеш... Всі пацани уже знають, що ти усьо січеш. Тіпа, у тебе до цього курячого грипа імунітет. Ти тільки піди з пацаном і переведи йому, що предки базляють.

– Та іди ти... з своїм пацаном, знаєш куда?

Тут обіззався пацан:

– Так я ж не безплатно тебе прошу, блін! Ти скажи, що ти хочеш – і добазаримся!

І тут Денвер зрозумів – настав його час!

У його голові закрутилися мобільні телефони останніх моделей, крутий музичний центр, домашній кінотеатр і... навіть страшно вимовити... м-м-м... машина, вірніше, д-д-джип-п-п-п чорного кольору із запасним колесом на жопі!

– Я... я... я хочу мобілу з камерою! – одним духом випалив він.

– Нема проблем, – сказав пацан. – На!

На Денверовій долоні лежала ПРЕКРАСНА, З КОЛЬОРОВИМ ДИСПЛЕЄМ, З УСІМА НАВОРОТАМИ, МОБІЛА ОСТАННЬОЇ, НАЙОСТАННІШОЇ МАРКИ!

– Пішли! – сказав Денвер.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ, В ЯКОМУ ПОЧИНАЄТЬСЯ ПАНІКА

А містом тим часом повзли чутки.

Чутки, які на очах перетворювалися у страшну дійсність.

Розповідали, наприклад, як упав літак, командир якого не зрозумів інформації, наданої по радіо аеропортом. Говорили також про вибух у газовій котельні, кочегар якої неправильно зрозумів наказ начальства вимкнути газ для мікрорайону.

Найближчою до правди з усіх чуток була лише чутка про надзвичайну подію – смерть хворого під скальпелем хірурга у дитячій міській лікарні.

Заради справедливості, треба розповісти громадськості, що там сталося.

Коли відомий, майже зі світовим іменем хірург, доктор Смолянка, готувався до чергової операції, ні про що погане він не здогадувався. Операція мала бути нескладна, тож він не чекав жодних сюрпризів.

Правда, зранку був невеличкий сюрприз – прямо йому в обличчя чхнув пацан з карантинної палати, на якого лікар Смолянка наштовхнувся у коридорі. Лікаря тоді ще здалося, що запахло ґомбовцями з сиром, які так смачно готує його мама. Але й по тому.

Вимивши руки, лікар Смолянка натягнув рукавички і увійшов до операційної. Сестрички вже були на місці.

– Почнемо! – сказав лікар.

Сестричка Таня якось дивно на нього глянула. Але він не звернув на це уваги.

– Який тиск? – спитав лікар Смолянка.

Сестричка знову глянула на нього і її очі над марлевою пов'язкою стали вдвічі більшими.

– Що таке? – здивувався лікар. – Скальпель!

– Володимире Васильовичу, ви жартуєте, чи насправді? – переляканим голосом спитала сестричка Таня, яка, як і весь персонал, вже була в курсі ознак нової епідемії.

– Які можуть бути жарти! – обурився лікар Смолянка. – починаємо операцію! Скальпель!

І тут обидві сестрички з вереском кинулися геть з операційної. Лише анестезіолог залишився на посту, хоч руки в нього затрусилися і на скронях проступили краплинки поту.

Так виявилось, що лікар Смолянка теж заразився незвичайним вірусом.

Але хворий, підготовлений до операції, не помер, як казали чутки, а просто був перевезений до обласної лікарні, де інший лікар, що не встиг заразитися вірусом, закінчив операцію.

Про цей випадок доповіли по начальству. Адже всім стало ясно – проводити операції стане неможливим, якщо вірус поширюватиметься далі.

Начальство схопило голови у руки, зачинилося у кабінетах і почало думати.

Але думати йому заважали все нові й нові розповіді про випадки нової епідемії.

Одна за одною зачинялися школи.

Катастрофічний стан повідомляли з аптек: фармацевти не могли розібрати жодного рецепта і відмовлялися видавати хворим пігулки, бо боялися переплутати їх.

Добре, що деякі ліки можна було ще упізнати на смак. Так, наприклад, пертусин та сердечні краплі аптечні працівники спочатку куштували, і лише потім продавали. Деякі ліки видавали, орієнтуючись по малюнках.

Але на ліках для особливо делікатних хвороб малюнків не було, тому їх взагалі зняли з продажу.

Громадянам загрозувала небезпека померти від запорів та гемороїв.

У ресторанах та корчмах голодні відвідувачі не могли розібрати жодної назви у меню. Тому їм готували ті страви, про які вони могли розтлумачити на миґах. Найпопулярнішою стравою стали яйця у будь-якому вигляді: варені, смажені і збиті в омлет.

Але найбільше страждали від вірусу радіомовлення, телебачення та редакції газет.

Те, чим заробляли собі на прожиття їх працівники, враз стало непотрібним.

Від цих новин начальство тільки хапалося за голову.

Але скоро нікому стало доповідати про поширення вірусу.

Місто цілком і повністю заабракадабрило.

Іван ФРАНКО і державність

*(До 150-річчя від
дня народження
Івана Франка)*

Багато років творчість Івана Франка (1856-1916), геніального українського письменника, вченого й громадського діяча, духовна спадщина якого відгадується на сто томів, в Радянській Україні була фальсифікована. Подібно, як і в Шевченка, котрий з надією чекав на українського Вашингтона і в словах «В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля» перший висловив ідею державності, затаювали його національну стру-

І. Франко, Фото 1893 р. Львів.

ну, якомога підкреслювали лишень соціальним: характер його творчості.

В молодості, як відомо, Франка полонила хвиля соціалізму, котра в тому часі прокотилась по всій Європі і знайшла свій вислів у загальновідомих «Каменярах», «Товаришам з тюрми», «Земле моя», в романах «Воа constrictor», «Борислав сміється» і «Захар Беркут» та інших талановитих творах першої, т. зв. соціалістичної доби його творчості. В ній він, разом із Мих. Павликом, стався 1890 р. організатором Радикальної партії в Західній Україні, яка захищала галицьких селян від гніту польської шляхти. Значний вплив на формування світогляду молодого Франка мав, як відомо, Михайло Драгоманов (1841-1895) недавній професор Київського університету, який втік з царської Росії й видавав у Женеві журнал «Громада». На той час вчення Драгоманова мало прогресивний характер, бо вперше накреслювало федеральний поділ Росії на національному принципі, а головню ще й тому, що пробудило консервативну Галичину й зблизило її духовно зі Східною Україною.

Початком 90-х років Франко відступив від федералізму Драгоманова, закинувши йому втечу від конкретного життя, пов'язання долі України з

Росією і недооцінення національного питання. Як бачимо, учень поборов свого вчителя. Оспіваючи в ранній добі «братерство велике, всесвітнє» (1878), Франко, зважаючи на підневільне становище України, розірваної між двома хижими монархіями, між царською Росією й Австро-Угорщиною, пише запальне: «Не пора, не пора, не пора, / Москалеві й лякові служить» (1880), де вже виразно відчувається національний аспект його творчості. Значну роль в цій світоглядній еволюції Франка відіграло модне тоді єврейське питання, яке оформилося у т. зв. сіоністський рух. Познайомився з ним також І. Франко. Під час своїх студій у Відні, де 1893 р. захищав у Ягіча докторат філософії, Франко познайомився з ініціатором ідеї єврейської держави Теодором Герцлем (1860-1904), котрий був на кілька років старшим від нього. Вони обидва, як виявилось, мали у Львові спільних друзів, докладно знали відносини не тільки в Галичині і в цілій Австро-Угорщині, але й у Польщі й Росії, пильно слідували за подіями у світі. Франко як письменник і публіцист, особливо зі своїх статей у віденському тижневику «Die Zeit», був вже відомий Герцлеві. Український поет тоді вже був автором кількох збірок поезії, оповідань, новел і романів. Його публіцистика, друкована не тільки в українських, але й польських і німецьких органах, була загальновідома. Цікаве, з погляду обопільних поглядів Франка й Герцля, було їхнє особисте знайомство, зафіксоване Вас. Щуратом, з яким Франко жив у Відні в спільному помешканні. Воно відбулося у грудні 1892 р. у відомій віденській кав'ярні *Central* на *Herrenstrasse*. Подаючи Франкові при знайомстві руку, Герцль сказав:

– Тішить мене, що маю змогу познайомитись з паном. Мій колега (за З. Франко – Фрідріх Самуель Кравс) декілька разів згадував мені пана. Мало сказати згадував. Наоповідав мені стільки, що познайомитись мені з паном було моїм найгарячішим бажанням.

На ці щирі й захоплюючі слова Франко, який вже знав Т. Герцля з його публіцистики, наснаженої сіонізмом, – відповів:

– Дуже мені подобається панова ідея відбудови єврейської держави. Дуже мене зацікавила, оскільки вона є начебто рідною сестрою нашої української ідеї відродження української держави. Але чи одна й друга сьогодні здійснима?

– Чому би ні, – відповів Герцль. – На цьому світі все може статися, що вмішується в людській голові.

– В розумній голові, – додав Франко.

– Так, в розумній голові, бо тільки про таку можна говорити людям, які хочуть вважатися розумними, – продовжував далі Герцль. – В розумній чи розсудливій голові народжена навіть найблагородніша ідея буде здійснима, якщо тільки зможе збудити запал в найширших масах народу і висує з лона захисників таких, що будуть готові на мучеництво... Мойсеї не народжуються кожен день, то правда; вони формуються під зовнішнім гнітом. А цей зовнішній гніт у нас є десять разів більший, ніж у вас. Якщо ви його колись так само відчуєте, як ми, то і у вас почнуть оглядатися за своїм Мойсеєм і, напевно, знайдуть його, хоч сьогодні, можливо, ще б його побили камінням. А втім, час може все прискорити.

– Тут признаю панові повну рацію, – погодився по короткій мовчанці Франко і сердечно потиснув руку Герцлеві.

Коли три роки після особистого знайомства українського письменника з Герцлем вийшла його книжка «*Der Judenstaat*» (Єврейська держава), Франко був одним з перших, що її рецензував. Підкреслив насамперед її актуальність, бо ж сіоністський рух має гарячих прихильників, особливо серед молоді. «Д-р Герцль, – пише далі Франко, – піднімає цю думку з не меншим ентузіазмом від своїх попередників, але водночас намагається цей проект поставити на реальний ґрунт...». Аналізуючи плюси й мінуси Герцлевої «Єврейської держави», Франко, маючи на думці також долю рідної України, щиро вірить у її здійснення, бо ж «якщо теперішнє покоління виявиться ще недозрілим для того, то мусить з часом дочекатися молоді, яка захоче і зможе це виконати».

Надії на молоде покоління євреїв, яким суджено побудувати власну державу, якимсь чином перегукуються тут з подібним явищем у геніальному «Мойсеї» Івана Франка (1905), де представник молодого покоління гебреїв Єгошуа, перемігши демагогію опортуністичної старшої генерації, керованої Авіроном і Датаном, стає лідером всього народу в боротьбі за його визволення. Самозрозуміло, що не тільки Герцль і його «Єврейська держава» вплинули на постання Франкового «Мойсея».

Насамперед, як підкреслив сам автор, це була Біблія: «Основною темою поеми, – пише Франко в передові до другого видання «Мойсея» 1913 р., – я зробив смерть Мойсея як пророка, непризаного своїм народом. Ся тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданню». Одночасно поштовхом був і однойменний твір Корнила Устияновича, і грандіозна статуя Мойсея Мікеланджела, яку зі зворушенням оглядав Франко під час своєї поїздки в Рим 1904 року, і в якійсь мірі революційні події в Росії 1905 р., від яких очікувалось покращення долі України. Франко також був цієї думки. Висловив її в «Одвертім листі до галицько-української молодіжи» (1905). Щиро вітаючи цю революцію, «якої результатом мусить бути повний перестрій спершу державного, а далі й громадського, соціального порядку в Росії, а в тім комплексі й України», Франко підкреслює, що «Велика доба для нашої нації почнеться з хвилию, коли в Росії упаде абсолютизм». Єдину користь від цієї революції бачить він в тому, що вона повинна «витворити з величезної етнічної маси українського народу – українську націю, суцільний культурний організм, здатний до самостійного культурного й політичного життя». Таким чином, як констатує Ю. Шевельов, «для Франка події 1905 року – пролог, але не до Жовтневої революції, а до заострення змагання за незалежність України».¹

Таким чином, ідейний задум Франкового «Мойсея», поеми виразно алегоричної, – показано на прикладі біблійної історії боротьби

України за своє визволення, яке принесе їй державність. З глибокою любов'ю й щирим зворушенням промовляє Мойсеєвими устами до українського народу сам Франко:

*О Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!*

*Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще мєс,
І краса і держава.*

От саме тут і акцентовано головну ідею цього Франкового архітвору. Що саме незалежності і державності поет давав перевагу у своєму творі, свідчить також напоєна цим самим ідеалом строфа, взята з відхиленого варіанту твору, в яку Франко вкладає в уста Датана критику Мойсея:

*Що з Єгипта нас вивівши, він
Для свого народу,
Лиш одну бачить ясну мету
Незалежність, свободу...*

Автобіографічний елемент у творі виразно виступає у страждених і напутніх словах Мойсея до гебреїв. Устами біблійного пророка промовляв до українського народу сам Франко:

*Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незломнім завязттю, –
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.*

Треба підкреслити, що образ Мойсея Франко виношував довго, часто його змінюючи. В різних видозмінах біблійний пророк з'являється в багатьох жанрах його творчості. Згадки або лише ремінісценції про Мойсея знайдемо в ранній повісті «Петрії й Довбошуки» (1875), в поемі «Ех пініло» (1885) і в «Жидівських мелодіях» (1889),

поемах «Похорон» (1899) та «Іван Вишенський» (1900), у розвідці «Поема про сотворення світу» (1905), ідейно пов'язаної з його «Мойсеєм». Але те, що якраз ідея державності в цьому творі була первинною для Франка, свідчать теж його публіцистичні праці з доби написання «Мойсея». Насамперед стаття «Поza межами можливого» (1900) була присвячена ідеалу національної незалежності, тобто державності. Саме тому більшовиками вона сприймалася одіозною і її публікували аж за гласності. Таке саме ігнорування зазнала й згадана вище стаття «Одвертий лист до галицько-української молодези» (1905), яка, як ми сказали, ставить питання про зміну державного ладу царської Росії на засаді її національного поділу. Минулії і сучасній долі України були присвячені також праці І. Франка «Ukraina irredenta» (1995) і «Між своїми» (1910), в якій критично висвітлюються стосунки між галичанами й наддніпрянцями.

В світлі цих праць і всього передуманого й сказаного Франком про Мойсея й державність, постає його поема «Мойсей», опрацьована в 20 піснях, як твір високопатріотичний, що його домашня й закордонна критика натхненно привітала. Одним з перших у слов'янському світі високо оцінив «Мойсея», зразу ж після його появи, відомий чеський критик і перекладач з українського Вінценц Харват. У своїй рецензії, публікованій в авторитетному чеському журналі «Slovanský přehled» (8, 1906) він писав: «Поет, в роках вже літних, є сам Мойсеєм». Докладно виклавши зміст твору, критик порівнює образ Мойсея з величною картиною французького ілюстратора Біблії Доре (1832-83), а на закінчення пише, що твір українського поета був породжений «найшляхетнішим патріотизмом... Завжди буде історія людства славетна своїми прикладами великих ідеалів людства, між якими патріотизм не є ідеалом найменшим».

Як твір державотворчий «Мойсей» І. Франка є не тільки про минуле, але й про сучасне. В концепції «Мойсея», де біблійний пророк веде гебреїв з єгипетської неволі до обітованої землі, де «смарагди й сафіри» та де врожайна земля,

відобразилась складна ситуація тогочасної України, не тільки поневоленої двома хижакками, – царською Росією й Австро-Угорщиною, але й знесиленої внутрішніми роздорами. Одночасно в поемі відчувається й особиста трагедія Франка, що провадив боротьбу не тільки з польською шляхтою, але й з консервативною частиною рідної Галичини. В Прологу до поеми, написаному дантівськими терцинами в стилі oratio recta, пророкує Франко Україні щасливе майбутнє в «народів вольних коли».

Осучаснення цієї величної поеми особливо відчувається в образі лідера повсталого гебрейського народу Єгошуї, який у відповідну хвилину стає справжнім вождем відродженого народу. Після того, як повсталий народ покарає зрадників –

Авірона камінням поб'ють

А Датана повісять, –

Єгошуа закликає повсталих до завзятої боротьби за свободу, жадає зі зброєю в руках добути обітовану землю, тобто державу:

А Єгошуа зично кричить:

До походу! До зброї!

Навряд чи знайдеться в усій світовій літературі так лапідарно переданий момент всенародної революції, коли заклик її лідера запалює всіх на боротьбу, до зброї. Із вчорашніх рабів, лінивих кочівників-номадів, цей історичний момент родить героїв –

Ще момент – і Єгошуї крик

Гирл сто тисяч повторить;

Із номадів лінивих ця мить

Люд героїв сотворить.

Цей кульмінаційний момент Франкового «Мойсея» виразно революційний. Він акцентує шляхи й засоби для здобуття свободи й держави. В такому плані він універсальний, притаманний для всіх поневолених народів, що ще не дійшли до своєї «обітованої землі». Сюжет, але й державницьку ідею твору могла породити лише та історична дійсність, у якій жив і працював автор українського «Мойсея»,

твору виразно революційно програмового, але й філософського. Досить при цьому згадати розв'язку античного міфу про Оріона, в якій український поет пояснив складну діалектику історії людства, притчі про терен, який стає королем дерев-народів, щоб промощувати своїми колочками їм шлях до кращого життя... Проектуючи цю причту на співжиття народів, Франко порівнює терен з ізраїльтянами, але тим самим і українцями, які мають з ними подібну долю.

За визначенням О. Білецького, «Мойсей» Франка – це так би мовити конденсація духовної енергії народу, його кращих прагнень, а разом з тим і сумнівів і вагань. Старанно дотримуючи місцевого колориту, вивчивши біблійні перекази, Франко створив символ широкого значення. Його поема – це і підсумок його власного життя та діяльності, його, так би мовити, *Exegi monumentum*, заповіт українському народові.² Після Шевченкового «Заповіту» це був, як згодом поширив цей вислів Ю. Шевельов, вже другий заповіт українському народові.³

В такому плані «Мойсей» Івана Франка є твором виразно національним – як з погляду історії української, так частково і єврейської, – але одночасно, багатством вселюдських ідей і мотивів, є також твором універсальним і належить до філософськи найглибших творів світової літератури.

Ця вічно жива поема (наша праця у *Вітчизні*, 11/1989) стала нині предметом глибоких роздумів Дмитра Павличка. Що не сказали дослідники-філологи, відчув і зрозумів поет. В його особі талановито поєднався поет з філологом, абсолювентом Львівського університету. Свою передмову до найновішого українського видання «Мойсея» (Дрогобич, 2005) Д. Павличко назвав «Сучасні акценти у поемі І. Франка «Мойсей» (с. 5-30). Треба теж відзначити докладні коментарі до цього ювілейного видання, виконані львівським франкознавцем Мих. Шалатою.

Що спонукало сучасного поета до згаданих акцентів? Ідучи за традицією самого Франка, це була насамперед розюча подібність деяких

явищ недавнього й сучасного життя України до жаливих подій, пластично зображених Франком у його «Мойсеєві». Акценти Павличка по цього геніального твору чимало пригадають сучасним українцям –

*Онде мати голодная їсть
Тіло власного плоду!
Онде тисячі мруть на хрестах
Цвіт твого народу.*

Хіба цей драстичний образ трагедії гебреїв у єгипетському полоні не нагадає сцени голодомору 1933 року в Україні?.. Але й репресії, розстріли й депортації в ГУЛАГі цвіту української інтелігенції... Подібні аналогії викликає також жадоба «сиру й масла» у кочівників-номадів, для яких мамона й нажива – «це найвищя ласка». Картаючи їх за грубий матеріалізм, Франко цим самим звертається і до сучасників:

*Хто здобуде всі скарби землі
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духа загубить.*

Це мали б зрозуміти недавні приватизери, які за кілька хвилин коштом чесних людей стали мільйонерами й акціонерами закордонних банків. Аналогій шукати не тяжко: Лазаренко та йому подібні. Як бачимо, найвиразніші акценти поета впали на духовну сферу давноминулого й сучасного. Дісталось по заслугі в «Мойсеєві» також тим, що в своїй відсталості й несвідомості слухають зрадників і демагогів типу Авірона й Датана:

*Горе вам, нетямучі раби
На гордині котурні!
Бо ведуть вас, неначе сліпих,
Ошуканці і дурні.*

Ці слова варто сьогодні адресувати тим, які й досі закликають до двомовності, незважаючи на те, що всі цивілізовані народи давно вже

закріпили закони на охорону мови корінного населення, бо ж насамперед мовою розвивається духовність людини й народу. А саме за рівень духовності шанують людину й народи у світі.

Але Павличко акцентує не лише аналогії з минулим. В «Мойсеєві» є і перестороги й поради для гебреїв – аліас сучасників. «На всі наші сучасні суспільно-політичні недуги, – каже Павличко, – знаходимо рятівні поради у Франка, – так наче він прийшов з ними до самого порога ХХ ст., як подібний до нього біблійний пророк під стіни Єрихону». А далі – «Хоч ми сьогодні будемо українську державу, – каже з приводу цього Павличко, – мало чим відрізняємось від біблійного Ізраїля, що, втікаючи з неволі, потрапив у пустелю, пересварений і поділений вождями. Серед нас є сьогодні люди, які раді би повернутися назад у єгипетську, тобто московську займанщину, і не тільки тому, що їм було там добре в матеріальному розумінні, а й тому, що нові обставини вимагають думати, а тоді треба було тільки підпорядковуватися, не думати, а лише служити кремлівському фараонові».

Проектуючи з «Мойсея» основні недуги гебреїв до нашої сучасності, Павличко підкреслює найбільочіші з них. Першою є гострий конфлікт між лідером і крайньо зматеріалізованими масами народу. Друга, не менше небезпечна, стосується внутрішнього роздору лідера, конфлікт між його вірою в досягнення мети і його ж непевністю, нерішучістю й світоглядним хитанням.

«Навіть після помаранчевої революції, – пише Павличко, – деякі наші проводирі відзначаються політичною квалістю, байдужістю до біди «малого українця», розгубленістю, а деякі й національною безликістю, вони діють, начебто налякані голосами роздвоєного сумління або приваблені закличками «демона пустелі» до рабської закланності, до корупції, до потаємного бізнесу з метою особистого збагачення».

Людяма у високій політиці варто б знати, що взаємне довір'я між лідером і народом розривається особливо тоді, коли лідер не виконує своїх обіцянок, коли він не в силі закріпити найважливіших стимулів існування й розвитку

держави – закону про охорону держави, її мови й культури, тоді, коли він заслабий здійснити національну ідею. «А вона – акцентує згідно з Франком Павличко – завжди виступає на тлі нашої національної трагедії. Наш національний ідеал, за Франком, має досягатися всіма смислами нашої історії, а наша держава нам потрібна насамперед задля того, щоб зберегти й розвивати свою мовну й духовну самостійність як найголовнішу ознаку гідності саме в загальнолюдському розумінні. Одночасно наш національний ідеал Франко пов'язує з нашою майбутністю, з добрими часами, коли станемо впорівень з вільними народами».

Роздумуючи над значення Франкового «Мойсея» для сучасної України, Павличко констатує, що «смісл невмирущості нації полягає в її духовному розвитку, в її культурних надбаннях, що має світове значення. Нація може бути державною і матеріально багатою, але якщо, крім нафти, зброї й речей комфортного побуту, не має чим ділитися з іншими народами, то стає малопомітною, навіть ворожою для світу». Бути «всього людства багаттям», захисним тереном для дерев-народів – ця, проголошена біблійним пророком заповідь для Ізраїля, стосується й України. Про не писав, цього жадав од нашого народу, – закінчує Павличко, – наш єдиний і вічний Мойсей – Іван Франко».

В цих словах запрограмований у «Мойсеї» І. Франка другий заповіт українському народу. Щоб його донести до кожної української людини, приурочене до 150-х роковин народження І. Франка видання його «Мойсея» з актуальною передмовою Д. Павличка, треба видати масовим тиражем, бо ж звернення Франка в його Прологу до «Мойсея» адресоване всьому українському народу.

Микола Неврлий

Примітки

1. І. Франко, Мойсей. Нью-Йорк, 1968, 106
2. О. Білецький. Праці в п'яти томах. Том 2. Київ, 1965, 43
3. І. Франко, Мойсей. Нью-Йорк, 1968, післяслово Ю. Шевельова, с. 105

Василь Кобилюх

ІВАН ФРАНКО І САНСКРИТ

У 1880 році Михайло Красуський розбудив пригнічених українців і заодно несподівано налякав весь репресивний апарат царської Росії та загарбницької Польщі своєю книжкою «Древность малороссийского языка», що вийшла в Одесі в 1880 році. Наших гнобителів шокувало надто сміливе й аргументоване дослідження молодого поляка, що доводить найдавніший вік ганебно пригніченої імперіалістами української мови. Виявляється, як зазначає М. Красуський, українська мова давніша не тільки від грецької, латинської чи навіть від давньоєгипетської, але й від самого САНСКРИТУ, котрий, власне, походить від праукраїнської мови VII – IV тис. до н. е. І це підтверджує сам демократично настроєний і високоосвічений розумний поляк без нищівних імперіалістичних поглядів щодо України, який не може обійти святої історичної правди існування праукраїнської мови, не зважаючи на його вельми критичні висловлювання супроти українських козаків. Але він, Михайло Красуський, був переконаний, що після знищення української мови Емським указом 18 травня 1876 року, за короткий час царська російсько-азіатська влада почне забороняти і польську мову, котра є значно молодша від праукраїнської чи навіть української. Бо Росія - продовжувачка татаро-монгольського іґа у Східній Європі, тому й ненавидить мови інших народів, як ненавидів їх Чингіс-хан. Він чужинців використовував, як зумів, потім убивав і наказував зварити на обід підлеглим своїм...

Таким чином, своєю надрукованою в Одесі в 1880 році вищеназваною працею автор дав відповідь і застереження царським сатрапам, що сучасну українську мову потрібно не забороняти, не нищити, а, навпаки, плекати й охороняти, як найпершу Божественну реліквію людської мовної величі ще з тих часів, коли слово було Богом і в кожному слові шанувалося ім'я Боже. Властиво, ця ідея і зберігається досить шанобливо у ниніш-

ніх словниках САНСКРИТУ. Лишень деякі сучасні мовознавці України вважають САНСКРИТ незрозумілою мовою для українців, ніби мова дельфінів. Це робиться навмисне, щоб не дати можливості українцям почати нарешті свідомо пишатися своєю найдавнішою всеоб'ємною раціональною і повчальною для всіх народів історією, що до недавніх часів супроводжувала останню світову цивілізацію, котру започаткували на світанку свого становлення. М. Красуський, на диво, переконливим аналізом слів із сучасної української мови доводив цю священну правду на весь світ, чого найбільше налякалися гнобителі України. Опі гнобителі-нищителі України далекі і близькі, рідні сусіди й «кровні» брати по вірі, далекі дикунські пришельці й дрібні несподівані маленькі хижі гризуни з імперіалістичним наміром прагли хоч трохи вжертви української території для свого збагачення, щоб поволі остаточно роздерти пригноблену сиротину, спалити всі сліди її прадавнього величавого панування, наслати на людей незрячу ніч летаргічного забуття, за той час ласувати українською землею і по-своєму втішатися навично загарбаним найдавнішим народом Європи з найдорогоціннішою Божественною національною генетичною системою розумового та фізичного розвитку. Власне, за тою генетичною системою нашого народу йде падке полювання й донині. Бо українці започаткували на світі найбільші науки від «неподільного» атома на земному довіклілі до прадавнього знаменитого вивчення знаків зодіяка і навіть точного накреслення маршруту до ознайомлення та освоєння небесних світил без імперіал-шовіністичного загарбання чужих територій і ганебного навмисного винищення інших народів голодом, холодом, кровопивчим виснажливим гітлом, розстрілами і навіть закопуванням у могилу живцем.

Ніхто з українців не зміг собі уявити, що мови й культури нинішніх євразійських та північно-африканських народів створювалися і розвивалися під тривалим і безпосереднім впливом осяйних здобутків нашої античної праукраїнської культури, мови, науки, філософії, релігії та господарювання. Все це допомагає нам наочно розпізнати не тільки археологія, топоніми та гідроніми, але й сам САНСКРИТ. Тобто ця мова, котру завезли

наші переселенці з материкової Праукраїни під мирне небо Індії ще в VII – IV тис. до н. е., що згодом дало матеріал для створення найдавнішої пам'ятки нашої прамови – словника САНСКРИТУ, куди ввійшли всі прадавні слова до найменших вигуків, котрі живуть у нашій українській мові до нинішнього дня.

Такий «мовчазний», але всебічний і досконалий розвиток праукраїнської мови тривав довго. Вона поширювалася разом із переселенцями на всю Європу, Північну Африку, Східну, Середню та Південну Азію, започатковувала не тільки мови, культури, але й держави і нації, не претендуючи на свій пріоритет у даній справі. Очевидно, залишала подальший розвиток цих народів на волю Божу і на розсуд місцевого народу в місцевих особливих умовах. В таких умовах опинилися Єгипет, Сирія, Іран, Ірак, Пакистан, Камбоджа, народи Середньої Азії, Індії і навіть Індонезії, котрі після здобуття свого автономного розвитку своєї мови та місцевої оригінальної культури навіть не запримітили у своїх мовних зворотах численної кількості праукраїнських (чи арійських) слів в основному словниковому складі свого народу. Ніхто з арійських провідників не начисляв «мита» за їхні слова в інших мовах і не наказував цим народам власне так вимовляти, як вони, і не інакше. Такий самовільний демократизм і призвів до розвитку діалектів, які з часом усамостійнювалися у великі говірки, більші говори, котрі часто переходили у місцеві діалекти, а то й окремі державні мови.

Ніхто в середньовіччі, аж до несподіваного вибуху М. Красуського, не міг сподіватися, що такі славні імперіалістичні мови – грецька і латинська значно молодші від праукраїнської. Більше того, виявляється, що вони навіть похідні від праукраїнської мови, бо ж відкрили САНСКРИТ для світу англійці після загарбання Індії щойно в 1762 році. Тож до того часу всі дотеперішні мови були вже давно розвинуті, сформовані й визнані національними. Отже, говорити нині про вирішальний вплив САНСКРИТУ на розвиток нинішніх європейських мов буде малозрозумілим для сучасної освіченої людини. Цей розвиток відбувався під великим, суцільним і безпосереднім супроводом авторитетно впливової материкової праукраїнської мови. Що ідею прекрасно довів

знаменитий і геніальний француз Ж.-Ф. Шампольйон, розшифровуючи стародавні ієрогліфічні письмена 14 вересня 1822 році тільки за допомогою так званої СТАРОСКИФСЬКОЇ, тобто ПРАУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. А це означає, що й скіфи - ніякі іранські племена, а таки наші рідні й найдорожчі безпосередні предки. Жаль, що УКРАЇНА в той час не була визнаною незалежною державою, навіть назва *Україна* була заборонена в той час жорстокої неволі. Нині ми справляли б 6000 років української ієрогліфічної абетки та великої державної освіти у всесвітньому визнанні. І ніяка слов'яно-монголо-татарська Росія не гнобила б нас упродовж усього свідомого історичного періоду. Не було вільної та незалежної України на світовій арені разом зі своїми ідеологами і захисниками, тому чужі вчені придумали не зовсім відповідну назву «індоєвропейський», а не ПРАУКРАЇНСЬКИЙ вплив на утворення і розвиток світових ЄВРОПЕЙСЬКИХ та НЕЄВРОПЕЙСЬКИХ мов чи їхніх культур, котрі були створені й «окультурені» задовго до 1762 року завдяки поширенню і процвітанню праукраїнської мови без отої майже невдалої назви «індоєвропейський» чи індоєвропеєць. Нікому було заперечувати. Україна була у великій і тяжкій неволі. Народ нидів у кріпацькій глушині. Навіть молитись не давали рідною мовою.

Вихід у світ книги М. Красуського, як грім з ясного неба, розбудив українську інтелігенцію, але й шокував наших недругів. Вони з переляку розпочали гонитву за книжкою, а потім за автором. Довели його до безслідного знищення. Навіть зліквідували метричні записи в цілій Одесі, де він працював в університеті...

Почались нові укази про заборону української мови та культури. Українські вчені встигли зробити висновок про свою історію. Зокрема, Михайло Драгоманов вивчав не тільки свою історію, але й історію Індії, Ірану та Вавилону. Наближався до санскриту. Того санскриту, що проголосив М. Красуський. Та викладати цей дорогоцінний матеріал українцям не судилося. М. Драгоманова послали підносити науку в Болгарію у Софійський університет. Щоб послухати знамениті лекції свого дядька, Леся Українка поїхала в Софію. Набравшись новітніх знань від свого дядька та

від англійських, французьких та німецьких вчених-сходознавців, вирішила викласти свої знання ще в 1891 році у книзі «Стародавня історія східних народів». З рукописною книгою та з неабияким вантажем наукових знань і поетичними творами Леся Українка приїхала у Львів до І. Я. Франка. Розмова тривала довго і цікаво, після чого І. Франко назвав цю дівчину чи не найбільшим лицарем і патріотом України.

Леся Українка розмовляла з Іваном Франком не тільки про дослідження Михайла Красуського, але й про велику арійську державу, про лекції М. Драгоманова та про цікаві дослідження англійських, французьких та німецьких сходознавців у галузі археології та історії. Особливо про дослідження та знахідки Л. Вуллі, Т. Чейна та Леонарда Веделя, що склав «Шумерсько-арійський словник», в котрому прямо заявляє, що шумерська мова – це мова трипільської Праукраїни. Французький вчений Мішель Буль заявив перед всією Європою на весь голос, що арійська культура прийшла в Західну Європу із Праукраїни. І. Франка ці відомості дуже зацікавили і навіть розхвилювали й надихали на нові праці.

Листуючись із М. Драгомановим, потім із А. Ю. Кримським та з численними вченими Європи, І. Франко одержував великі знання з сходознавства, зокрема про Індію та Іран, їхній вплив на культуру новітньої Європи. Особливо багато надсилав І. Франкові свої нові переклади з історичних творів та усної народної творчості з арабської та персидської мов ще юний студент А. Ю. Кримський. Наш Титан праці детально опрацьовував новий матеріал і часто по-своєму довершував інді з оптимістичним довершенням. Звичайно, без будь-якого ушкодження для оригіналу. Та іноді така кінцівка арабських чи індійських творів навіть збагачувала оригінал. А в українських читачів це навіть дуже допомагало зберігати оптимістичний дух у патріотичному вихованні молоді. І. Я. Франко дуже добре це зрозумів та з охотою друкував переклади арабських казок «Тисячі одної ночі» у своєму журналі «Життя і слово», підозріваючи їх в арійському походженні з часів панування арійської держави Кушанії, Бактрії та Хорезму в Середній Азії ще з п'ятого тисячоліття до н. е. Це видно з великої сентиментальності

дійових осіб, арійської порядності у своїх діях і глибокої побожності дійових осіб у сімейному побуті та широкій повчальності для громади. Наприклад, віршована казка «Абукасимові капці» написана в українізованому стилі настільки виразно, що мало чим відрізняється від українського викладу фабули твору. Це був головний принцип І. Франка у перекладі творів із Близького Сходу.

Особливе зацікавлення в І. Франка займала індійська культура, де вбачав ідентичність народного епосу Індії з народним епосом та літературою давньої України. І хоч переклад був не з оригіналу, а з англійського чи з німецького перекладу, проте індуїсти й донині вважають ці переклади І. Я. Франка одними з найкращих за відчуттям найменших тонкощів твору і передачу цих тонкощів у багатому колориті української мови. Наприклад, у книзі «Мій Ізмарagd» І. Франко подає значно багатше (стосовно оригіналу) визначення ролі книги для людини:

*«Книги – морська глибина.
Хто в них пірне аж до дна,
Той хоч і труду мав досить –
Дивнії перли виносить».*

(див.: Франко Іван, Давне й нове. Друге найбільше видання збірки «МІЙ ІЗМАРАГД», – Львів, 1911, - С. 53).

Цей вірш настільки оригінально побудований, що й ніхто не повірить у запозичення змісту з прадавньої індійської поезії афоризмів.

Вільні та розвинуті держави Європи – Англія, Німеччина і Франція мали собі за правило високого рангу – друкувати і вивчати літературу Близького Сходу та Індії. Тому, щоб підтримувати той культурний престиж, постійно культивували кадри знавців персидської, арабської мови та санскриту, котрим написана величезна кількість найдавніших і найцінніших історичних пам'яток. Вивчення історії Індії та її багатющої літератури було для всіх європейців великим «відкриттям нового світу з новим багатством всього царства природи». (Див.: Білецький О. І. Від давнини до сучасності. – К. 1960, – С. 342).

Ще в Київській Русі нашим читачам була відома перекладена славнозвісна «Повість про життя і військові походи царя Олександра Македонського», в тому числі до Індії. Тут опис Індії

займає дуже багато місця, не тільки її побуту чи краєвидів, але й мови і культури.

Григорій Сковорода також любив розумні описи індійської тематики і навіть заохочував інших вивчати історію Індії.

Часи змінювалися переважно не на користь України. Часті заборони української мови вели за собою і заборону санскриту та різної індійської тематики на теренах України. Що ж до цього, вигравала Росія. Туди приходили працювати освічені люди з Німеччини (О. Міллер, Отто Битлінк) та з Франції (Ф. Делярю). Німець Отто Битлінк (Böttlink) (росіяни передають це прізвище Бьотлінк) склав «Санскритско-русский словарь» у семи томах, котрий виходив у Санкт-Петербурзі коштом імператорського фонду з 1852 по 1875 рр. Отже, Росія мала можливість на свою санскритологію. Через те мають на нинішній день перекладену «Рікта-Веду» і «Сама-Веду». А це для культурної нації має величезне значення навіть для розбудови свого подальшого соціально-політичного життя. Бо в тих творах є програма розвитку суспільства.

В 1846 році Павло Якович Петров – за фахом універсальний орієнталіст – упорядкував «Санскритскую антологию», видану також у С.-Петербурзі коштом імператорського фонду. Він же ж переклав російською мовою уривки знаменитої індійської поеми «Наля й Дамаянті». А це неабиякий успіх у санскритології, особливо, коли держава піклується про культурний престиж наукових досягнень. На той час це був еталон високої культури державної науки, якщо перекладаються і видаються матеріали індуїстики та санскритології. Уривки поеми «Наля й Дамаянті» використав І. Франко для свого перекладу і друку.

Німець Ф. Рюккерт переклав німецькою мовою «Магабгарату», котру поет Жуковський просто переказав російською мовою в 1844 році, що дуже собі не влодобав В. Белінський. У тому ж році білорус К. А. Косович (1815-1883) переклав і надрукував поему «Сунд і Упасунд» із великої епопеї «Магабгарата».

Іван Франко радів із кожної появи друкованих санскритських перекладів давньо-індійських літературних творів, бо, знаючи майже всі

європейські мови, йому легко було перекладати українською, щоб хоч трохи виводити українську націю в число культурного народу, зацікавленого вивченням престижних наук – санскритології та загальної індології. Бо неволя в Україні приглушувала будь-які зацікавлення до азійських культур. Потрібно було за всяку ціну рятувати рідну українську мову в Україні та пробуджувати національну свідомість українців, щоби вивчали величаву історію України й не зрікалися рідної мови. Нікому було вивчати далекі індійську та персидську культури, коли кати України виривали рідне слово з уст цілого народу. Цю прогалину судилося заповняти юній Лесі УКРАЇНЦІ та великому і єдиному на ту пору генію України і Титанові праці – Іванові Яковичу Франкові, котрого ще «в гімназії тягло на схід», до Індії та її прадавньої мудрості, що так виразно і прозоро нагадувала давню праукраїнську абетку останньої людської цивілізації.

У вивченні Індії І. Я. Франко дуже користав також із німецьких перекладів санскритологів Ф. Рюккерта і Августа Шеґеля. Ще в 1875 році, будучи на першому курсі Львівського університету, І. Я. Франко робить першу спробу подати віршами німецький переклад Фр. Боппа (1791-1864) уривок першої книги «Магабгарата» – поему «Смерть Гдимба». Переклад був заслужено схвалений. Пізніше зацікавлення індійською культурою приводили до надзвичайних успіхів, особливо у вивченні поеми «Каттасаритсагари», що означає «Океан оповідань, що, як ріки, вливаються в море». Упорядкував цю книгу індійський найвидатніший знавець рідної культури САМАДЕВА.

Епічну поему «Пурани» разом із епопеєю «Рамаяни» та «Лісову книгу» Вани Парвана І. Франко надрукував у своєму журналі «Життя і слово».

І. Франко перший в українській літературі подав відомості про ПОТОП світу і про індійську релігійну філософію, про вічність людської душі та її міграцію і переселення з одного тіла в інше досконаліше, продуктивніше.

І. Франкові були знайомі праці російських індологів І. П. Мінаєва (1840-1890), професора Кудрявського, що дав прекрасний переклад давньоіндійського розповідного збірника «Гтопадеша» і С. Ф. Ольденбурґа (1869-1934), що

багато зробив для публікації релігійної філософії буддизму в пам'ятках Індії.

Проте найцікавіша була дружба із російським ученим українського походження – Федором Іполитовичем Щербатським (1866 – 1942). Він був великий знавець буддійської релігійної філософії, вчений-санскритолог та автор праці російською мовою про теорію поезії в давній Індії, основні засади котрої І. Франко використав у своїй праці «Із секретів поетичної творчості». І. Я. Франко уважно стежив за працями Ф. І. Щербатського, а в 1893-94 рр. навіть зустрічався особисто у Відні під час праці під керівництвом видатного австрійського індолога проф. Бюлера. Із Ф. І. Щербатським І. Франко настільки подружився, що навіть присвятив йому свою поему «Цар і аскет», де з великою теплотою згадує свого вірного друга і співбесідника такими словами:

*«Про індійську країну чудову,
Про індійського духа розв'їй
Ми не раз заводили розмову –
Тут уважний слухач був я твоїй.
Так прийми ж оцю вбогую пісню,
Одну вітку з індійських дібров,
Яко спомин далекого друга,
Наших щирих братерських розмов».*

І. Франко був захоплений прадавньою мудрістю індійської культури. Все життя мріяв роздобути «Санскритско-русский словарь» Отта Бетлінка, та імператорські ціни на кожен том були йому не під силу.

У збірці «Зів'яле листя» ще молодий І. Франко віддає належне філософії Будди у вірші «Поклін тобі, Буддо», а також у перекладі уривків із ранньої пам'ятки буддійської літератури зі збірника бесід і повчань «Сутта-Нипата» написана вже не санскритом, а народною мовою ПАЛІ. Переклади «Мара і Будда», «Багач і мудрець» І. Франко надрукував у «Літературно-науковому віснику» в 1901 році (Т. XIII, кн. 2).

Для своїх перекладів із англійської мови І. Франко використовував праці знаменитого вченого Фаусболла.

Що ж до німецького перекладу Ф. Рюккерта індійської поеми «Маркандея Пурани», то сам І. Франко після її перекладу українською мовою говорить: «Я не держався строго німецького тексту

і дозволяв собі змінити закінчення поеми, даючи трагедії царя Гарісчандри замість індійського фатального новочасний щасливий, але в індійському духові зовсім не суперечливий кінець». (Див.: Білецький О. І. Франко й індійська література // Від давнини до сучасності. Збірник праць із питань української літератури. – К. 1960, – С. 354).

А в листі до М. Драгоманова 1892 року І. Франко пояснював, що йому хотілось «цю типову індійську штуку перетягти якомога ближче на загальнолюдський ґрунт, не фальшуючи її основного характеру». (Там же). Справа в тому, що в оригіналі картина більш песимістична. Цар Гарісчандра, дійшовши до повного розпачу, запалює вогнище, кладе туди мертвого сина і збирається разом зі своєю дружиною увійти в вогонь. Але з'являються боги – Дгарма та Індра, накликали зливної дощу, котрий загасив вогнище, синок оживає. А боги тут же намовляють царя з родиною у свої райські небесні володіння на вічне блаженство. Але цар Гарісчандра не може покинути своїх підданих. Він каже: «Хто покидає вірно відданих йому без їх провини, той не може мати щастя ані тут, ані там – у небі. Тому, о найсвятіший, іди до неба, а я, царю богів, увійду до нього тільки колись із ними разом, або піду з ними разом у підземний світ». Тоді Володар трьох світів – Індра подався на вулицю Айодії з словами: «Ваш цар не хоче з родиною йти з нами у рай небесний без вас усіх вірних і відданих йому. То ідіть і ви всі разом до неба!» Народ ніяковіє, розгубився...

У Франка питання вирішується без божественного втручання. Громадяни Айодії беруть на лікування царя з родиною найкращого лікаря, а самі виходять на вулицю, роблять народну революцію, скидають з трону «тирана і злодія Вишвамित्रу». За той час одужує Гарісчандра і знову щасливо повертається до вірного свого народу, до активного життя і керівництва державою на землі святих, рідній, а не на небі. Конфлікт розв'язується успішною та одностайною народною революцією задля життя держави і спокою громадян. Геній І. Я. Франка зрозумів, що таке завершення конфлікту в поемі є трохи осучаснене, насторожливе, радикальне і найбіль-

ше відповідне для відвіювання половини від зерна та очищення держави від злодійської нечисті. Індуси не образилися на таке, ніби самовільне, закінчення твору. Навпаки, використали настанови І. Франка і тільки всенародною революцією відвоювали собі незалежність від англійських окупантів. Таким чином, І. Франко виявився добрим провісником для Індії, без перерви думаючи про Україну та її ДОЛЮ. Так робив наш Геній часто, прилаштовуючи події у творі до сучасності з патріотичною метою – пробудження національного духу рідного читача.

І. Франко в галузі українського сходознавства, зокрема в індології, зробив перший слід на снігу, хоч і не володів досконало оригінальним класичним санскритом. Його величезна працьовитість і талант збагачили Україну на унікальні праці зі сходознавства та індології. Жаль, що на Франкові закінчилися та неосяжна перекладна індійська література для українського читача. Щойно в тридцятих роках, і то лиш у Львові, утворюється навіть факультет санскритської філології в університеті, де навчався і працював Володимир ШАЯН. Вже навіть був створений підручник санскриту... Та, на жаль, у 1944 році наші «визволителі» із напівдікої Червоної Люмперії знищили факультет санскритської філології, книжки й підручники спалили. Студентів та викладачів знищили або дали в тюрми, Сибір, Колиму... Їх вважали «страхотливими ворогами» народу, бо проповідували ідеї М. Красуського в санскриті, тобто спільність української мови з санскритом. В. ШАЯН зумів виїхати за кордон. Решта припишкли по нинішній день.

У 1941 році викликали з посольства в Сирії А. Ю. КРИМСЬКОГО, котрий мав необережність признатися в досконалії орієнтації в санскриті, як 129-ї мови, котрі він досконало володів, того ж вечора заарештували його і без суду відіслали в Карагандинську тюрму, де й помер у голоді і холоді 25 січня 1942 року. Зробили це кати нашого народу з єдиною метою, щоб українці не мали розумних людей для спілкування з усім світом у веденні державницьких справ у могутньому завданні – відвоювати нарешті свою незалежність.

Нині маємо єдиного Степана Наливайка, що викладає мову ПНДІ та орієнтується в ін-

дійській культурі. Деколи згадує про санскрит, як про велику скарбницю всіляких найдавніших історичних таємниць, але вичитує він санскрит не через призму української мови в системі історичної праукраїнської суто національної еволюції мовотворчих засобів, а в московському вичитуванні й тлумаченні САНСКРИТУ, дещо відіраного від материкової нашої прамови та її сучасних діалектів.

Чому наші недруги так бояться віддати санскрит в руки українцям як праукраїнську мову? Чи не розуміють? Ні, напевно, таки бояться. Бо він є занадто яскравий і найдавніший свідок праукраїнської історії, що зберігся як найповніший архів еволюції праукраїнської мови у нинішню українську мову, величаву і багатющу мову великого народу впродовж усіх етапів нашої історії від несподівано прадавніх часів діяльності людської громади на теренах нашої батьківщини. Це ж, виявляється, таки і є найдавніший документ про те колишнє існування відомої ВСЕСВІТНЬОЇ мови, що зупинилася в найдосконалішому своєму розвитку в сучасній українській мові, котру вже 300 літ намагаються заборонити і знести з лиця землі. Та слово Господнє живуче. Не знайдеться такої сили, щоб те слово заборонити. Бог звисока видить далеко. Ми віримо в Його силу зліквідувати заборону української мови і вкоротити загребуші руки лютим катам України. Адже елементи нашої мови світяться золотими розсипами в основі майже в кожній європейській мові і не претендує на галасливе визнання цього унікального світового явища. Тільки живе надією на культурне вивчення і належне розуміння Божественної місії народу Праукраїни з перших кроків її появи на світовій арені відразу ж після осушення землі від весвітнього потоку 180 тисяч років тому. Зародження, розвиток і розповсюдження слів того періоду дуже рясно і детально нам показує САНСКРИТ.

Іван Франко також був свідомий тої ідеї, а тому віддавав останні зусилля, аби подати українцям світло розуму ідеї індійської літератури і САНСКРИТУ, котрому приписував магічну силу для майбутнього України у справі остаточного і вічного визволення кожного українця з-під найважчого ярма дикунської і кровопролитної страхотливої незрячої ночі у нашій історії та

найтривалішої латаргії у свідомості нашої нації. Ось чому забороняли САНСКРИТ, бо ВІН УКРАЇНСЬКИЙ САНСКРИТ за історичним походженням. А за справжньою своєю природою є найдавнішою історико-філологічною пам'яткою в першу чергу УКРАЇНИ, а вже потім цілого світу. САНСКРИТ – це величаве і світле геніальне минуле української нації, її мови та культури, що й потрібно розглядати в триєдиній цілості як найдавнішого твердого підмурівку для розвитку сучасної історії нашого краю, не зважаючи на ріки крові, море сліз і страхітливі муки такого тривалого і несамовитого колоніального ярма.

Щодо цього Іван Франко у «Притчі про життя» говорить нам багатозначні й пророчі слова:

*«...чого ніяка сила,
Ніяка нам пригода взяти не може;
Се чиста розкіш братньої любові,
Се той чудовий мід, якого крапля
Розширює життя людське в безмір,
Підносить душу понад всю тривогу,
Над усю турботу із-за діл минутих –
В простори, повні світла і свободи».*

Іван Франко насправді своєю діяльністю розширював радість людського життя українців безмірно широко і старанно. Він піднісив їхню душу понад усю тривогу і понад усю земну турботу, бо відчував тверду опору в історичному минулому цілої Праукраїни, що зупинилося навечно у САНСКРИТІ, котрим так чітко і виразно написано історичні, релігійні та художні твори стародавньої України та Індії, а нині живе на устах 500 мільйонів індусів і замріяно німує вибуховою силою історії у словниках народної мови, у наших гідронімах і топонімах, у знаменитих численних археологічних свідках праукраїнської Трипільської культури та всього земного і небесного довкілля. Бо назви знаків зодіака також праукраїнські.

Наш Титан праці глибоко вірив, що справа САНСКРИТу перейде від перекладів із чужих мов до безпосереднього вивчення САНСКРИТу в Україні в кожному вузі або й навіть у гімназії. Бо САНСКРИТ для України є основна складова і висхідна частина нашої праісторії, котрої ніхто й нічим не замінить, не зітре й не припооче. І тільки САНСКРИТ ВИНЕДЕ ЖИТТЄПИС НАШОГО НАРОДУ на широкі світові «простори, повні світла

і свободи» в житті держави Україна та її всебічної культурної діяльності, не зважаючи на тривалі й нині активізовані ворожі заздросці в'їдливих маклерів та ошуканців в нинішній українській мовознавчій науці.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Спогади про Івана Франка. – К.: Дніпро, 1981, – 416 с.
2. Білецький О. І. Франко й індійська література // Від давнини до сучасності. Збірник праць з питань української літератури. – Т. II, – К.: Держ. видав. худ. літ. – 1960, – 456 с.
3. Красуский М. Древность малороссийского языка. // Индо-Европа-1991, – К. – С.9.
4. Мейзерская Т. С. Санскритская теория суггестии в контексте трактата Ивана Франко «Из секретів поетичної творчості» // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО. (Львів, 11-15 вересня 1986). Книга – 2, К.: Наук. Думка, 1990, – С. 28-29.
5. Мейзерская Т. С. Некоторые положения древнеиндийской поэтики и теория суггестии в трактате И. Франко «Из секретів поетичної творчості». // И. Франко и мировая культура. Тезисы докладов международного симпозиума. Львов, сентябрь, 1986. – С. 153-154.
6. Огієнко І. Українська культура. – К. 1918, – 272.
7. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. Львів: Світ, 1992, - С. 190.
8. Українка Леся. Вибрані твори. – К.: Молодь, 1952, 360 с.
9. Українка Леся. Стародавня історія східних народів. – Катеринослав, 1918. – 256 с.
10. Франко І. Давнє й нове. Друге видання збірки «Мій ІЗМАРАГД». Поезії - У Львові, 1911, – 268 с.
11. Франко І. Етнологія та історія літератури // Твори. – Т. 29. Літературно-критичні праці (1893-1895) -К.: Наук. думка. 1981, – С. 664.
12. Франко І. Болгарські праці М. Драгоманова. // Історичні праці (1891-1897) - Т. 46, кн. – 2. – С. 24-43.

Культура особистості й культура нації

Культура становить собою основу, осердя й головну мету саморозвитку людини, нації, людства. Культура – це еволюційна програма, за якою людство самореалізовує себе в часі й просторі. Кожен індивід, кожен народ має свою еволюційну програму, яка розкривається в просторі його душі – його життєвої матриці.

Людина – це передусім її особиста культура, явлена в її другому народженні – народженні особистого духу в серці людському.

Так і нація – це передусім її питома культура, явлена в народженні й утвердженні національного духу. Явищами національного духу також є право, релігія, філософія, ідеологія, мистецтво.

Окрема особистість являє власну культуру при своєму «другому народженні», осягаючи «божественне» в собі (Г. Сковорода). Згідно з філософією духу Г. Сковороди, зародки духовності наявні в серці людини від першого народження, але вони не проявлені, не усвідомлені людиною. Лише через самоусвідомлення в «мудрому серці» свого призначення у світі, через самореалізацію зародків духовності людина народжується вдруге – **«Дух Духа творить»** (Г. Сковорода).

Культурне народження й визрівання людини відбувається завдяки просвітленню серця світлом Божественної Істини. В цьому сенсі особиста культура людини – це нескінченна духовна практика, шлях самореалізації особистого ду-

ху, **«шлях душі до самої себе»** (Г. Зіммель).

Так само й культурне народження, самотворення народу, нації – це шлях людських душ одна до одної й шлях цілої національної душі в перспективі утвердження національного духу.

Через культуру як внутрішню діяльність душі окремої людини й цілої нації виявляється непроминуща духовна цінність життя. Тому смисл людського життя – у творенні власної культури. Культура як вища, духовно-енергетична діяльність окремої людини й нації, як пробуджений, просвітлений стан людської душі є носієм непроминущих духовних цінностей і моральних принципів.

Моральність – це основа людської культури, її внутрішній закон і найбільша духовна таїна. «Ніколи не перестануть вражати нас дві речі – моральний закон усередині нас і зоряне небо над нами» (І. Кант). Моральність виявляється у вчинках, діях людських. Саме дієвістю перевіряється істинність слів і думок. Тому одвічний принцип моральної зрілості людини становить **трид-**

ність істинної думки, істинного слова й праведного діяння. Моральний імператив зобов'язує людину правдиво думати й правдиво говорити, а правдивість слів і думок утверджувати праведними діями. В українському народному світогляді одвіку первинною була дія, звідси наш прадавній теонім – **Дій**. Відтак дія зажила у слові, й слово необхідно оцінювати за його дієвістю, тобто наскільки воно є дієвим чинником людського життя. **Моральність починається тоді, коли закінчуються балачки, заклики й люди розкривають свою суть у вчинках. Усе сутнісне в людині виявляється у її вчинках, а не в словах.**

Моральний закон, совість людська тримаються на праведних діях. А облудність, лукавство маніпулює словами і вводить людей в оману. Саме словесна омана лежить в основі логократичного способу управління суспільством, точніше – маніпуляції масовою свідомістю. Політичні гравці втягують суспільство у незбутню гру-ілюзію, в результаті якої ми програємо головне – смисл життя. А люди потребують не облудних закликів і заклинань, а результатів суспільно значущих дій, які вибудовують духовну перспективу культурного розвитку людини, нації, людства.

Ця стратегічна перспектива в нашій країні, де панує квазідержавне утворення, ще не вибудована. Національній стратегії культурного розвитку, заснованій на законі моральності, мають бути підпорядковані всі сфери суспільного життя: право, релігія, мистецтво, державний лад, економіка, політика. Тоді пріоритетним стане не приватний інтерес політично-олігархічних

кланів, а загальносуспільне, національне прагнення громадян жити гідним людським життям.

Сутнісною ознакою національної культурної стратегії є моральна зрілість людини – духовне осердя культури. Відтак культура стає дієвим чинником саморозвитку людини й нації. Культура – універсальний психо-соціальний механізм пробудження до дії сутнісних сил суспільства. Культура як центральна нервова система єднає, збалансовує, гармонізує духовну й біологічну сфери індивідуального людського ества й соціальних утворень, формує волю до життя.

Прагнення людської душі жити, що, власне, є первинною ознакою наявності в людському естві культури як еволюційної програми, найповніше виявляється в духовному типі. Духовний тип у своїх глибоко внутрішніх особистих прагненнях не так сильно узалежнений від природного життєвого довкілля й соціо-культурного середовища, де він самореалізовує свою глибинну духовну сутність, як адаптивний тип, який органічною суттю цілковито залежний від суспільно-природної сфери, де він сформувався. Сила життєвості обох типів свідчить про духовно-біологічні потенційні можливості індивіда й нації. Однак при цьому **органічні буттєві прагнення адаптивного типу є засобом душевних життєвих прагнень духовного типу.**

Проникливо охарактеризував сутність духовного типу професор Володимир Антонович у задушевній бесіді з молодим тоді ще священником Андреем Шептицьким: «... Ніякими силами не можна змінити духовного типу людини – на це ми маємо чимало доказів із минулої й

сьогоднішньої історії. Нарід може під сильним натиском змінити зовнішні ознаки своєї національності, але ніколи не змінить ознак внутрішніх, духовних. Можна говорити різними мовами світу, визнавати себе громадянами різних держав, служити різним культурам, але духовно змінитися не можна». (*Двадцять листів о. Андрея Шептицького до матері. Львів, 1994. С. 19; Ширше цей погляд на духовність нації В. Антонович висвітлює у «Короткій історії Козаччини»*). І Антонович, і Шептицький своїм життям і діяльністю в ім'я України підтвердили цю істину. Будучи нащадками сполонізованих українців, вони зберегли й розвинули індивідуальну ідентичність і в своєму душевно-індивідуальному естві, явили світові феномен українського національного духу.

Питомі ознаки українського духовного типу виявляються сьогодні і в материковій Україні, й за її межами та набувають особливої ваги в пору пробудження в широкі колах українського соціуму національної самосвідомості та набуття українцями статусу повноправного державного народу – суб'єкта влади. **Духовний тип є осердям культурного розвитку людини, основою її духовної волі й самоідентифікації, що забезпечує їй повноцінне життя в соціумі.**

До соціально визначальних явищ духовного типу народу належать право й мораль, які покликані зміцнювати його духовність, посилювати взаємодопомогу, витворювати з етнографічної спільноти державно-національну спільноту, з етносу – нації. Разом з освітою, наукою, філософією, мистецтвом вони становлять найдієвіші функціональні

складові культури і мають спільну мету: забезпечення реалізації еволюційної програми людини, підвищення духовно-інтелектуальної якості цілого суспільства. На жаль, духовно-соціальну функцію цих чинників, як і культури в цілому, в самореалізації, самовідтворенні української нації держава належним чином не забезпечує, і вони не стали її стратегічними пріоритетами.

А **«право як явище національного духу»** (П. Юркевич), як сутнісна складова культури має бути провідним націотворчим, державотворчим чинником. Ми й досі говоримо про це у майбутньому часі. Українській філософемі П. Юркевича абсолютно точно відповідає японська філософема, явлена в народному прислів'ї: **«Душа народу створює державу»**. У японській культурі це одвічне прагнення людської душі жити є дієвою суспільною силою, завдяки чому японці стали світовим національно-державним феноменом.

Можна наводити безліч прикладів духовного сходження національних культур, віддалених одна від одної в просторі й часі. Назву лише дві показові тези: **«Хто сіє хліб, той сіє праведність»** – це головне гасло духовно-економічної реформи (XI – VI століття до н. е.) іранського пророка Заратустри; **«Хто хліб дбає, того Бог кохає»** – це українське народне прислів'я. Досі цей одвічний моральний імператив не став пріоритетом української реформації.

На рівні національних культур не буває незгод, конфліктів, воєн. Усі незгоди й нещастя людські – через відсутність чи недостатність культури в релігії, ідеології, політиці, економіці, побуті.

Немає природних перепон для взаєморозуміння, взаємодії між людьми, національними культурами. Має бути лише одна передумова – духовна перспектива в культурному саморозвитку людини й нації.

Людська культура – це як культура саду, квітника, виплекана дбайливою людською працею, де в розмаїтті видів кожна квітка, кожна рослина зберігає свій цвіт, свої пахощі й дає свої плоди.

Першорядне завдання національної культурної політики України – захист унікальних національних культурних надбань в усьому їх розмаїтті та забезпечення безперервності культурного процесу на основі субетнічних традицій і духовно-ціннісних орієнтирів української нації. В національній культурі субетнічні культури складають унікальне розмаїття. Національна культура поєднує в поліетнічній державі субетнічні групи й етнічні спільноти в духовній перспективі, надаючи міжетнічним відносинам націотворчого спрямування. Так відбувається самоусвідомлення культурно-політичної ідентичності української нації, українського адаптивного типу в цілісному культурному просторі України – питомому середовищі для всіх, хто обрав цю благодатну землю для свого культурного життя.

Проблемність забезпечення цілісності процесу культурного розвитку в Україні полягає передусім у тому, що понад третину українського соціуму опинилося з різних причин за межами Батьківщини. Як наслідок в українському культурному процесі утворилися дві паралельні течії: одна – в Україні, інша – в діаспорі та на українських етнічних землях,

які після територіальних переділів відійшли до сусідніх держав. Національна культурна стратегія у цій сфері має забезпечити долучення до української культурної спадщини й до всеукраїнського процесу культуротворення тієї частини української культури, яка розвивалася за кордоном і була відгороджена від материкового культурного масиву стіною ізоляції. При цьому слід зважати на той позитив, що закордонні українці, завдяки своїй інтегрованості у світ, помітно поширили у світовому культурному просторі духовно-інтелектуальні надбунки української культури, і той цивілізаційний внесок багатьох поколінь українців ще належно не осмислено й не поціновано в Україні й за її межами. Активне залучення української закордонної культури до процесу націотворення уможливується введенням її інформаційного ресурсу в єдине українське інформаційне культурне поле.

Вся неповторна своєрідність українського культуротворчо-націотворчого процесу, його інформаційно-дієва місткість виявляється у феномені Українського Світу як етнокультурної, духовно-природної, геополітично-соціальної реальності, що живе в триєдиному зв'язку традиції, нинішньої культурної самореалізації й духовної перспективи майбутнього.

Життєва енергія самотворчого Українського Світу виявляється в носіях його духовного й адаптивного типів, синергічна взаємодія яких має забезпечувати цілісність, живучість і культурну перспективність цього національного феномену в світовому масштабі.

Юрій ДАЦКО

Суверенність – це державність

*«Де наша мова? В домовині
Об вікно б'ється! Відчини!
Але замішані на глині,
Від рабства й самогонки сині,
Мовчать її глухі нині».*

Дмитро Павличко.

Сказав апостол: «Коли я молюся чужою мовою, то уста мої моляться, а серце спить?» Яке влучне, багатозначне запитання. Мова – це те, що нас робить самих собою. Відрізняє нас від тих, хто спілкується іншою. Поряд з цим плекає в нас і почуття гордості та порозуміння до інших мов. Як уже неодноразово підкреслювалось, мовні проблеми є актуальними в будь-якому суспільстві. Бо мова – засіб самопізнання народу, форма існування надбудови в усіх її проявах. «Мова – найважливіший засіб спілкування людей, тобто засіб вираження і передавання думок, почуттів, волевиявлень, – стверджують мовознавці Василь Іванишин та Ярослав Радевич-Винницький. – У цій ролі людська мова має універсальний характер: нею просто передати все те, що виражається, наприклад, мімікою, жестами, морським зводом чи дорожніми знаками, тоді як жоден із цих засобів спілкування не може конкурувати у вираженні з мовою».

Нам не дано розглядати теоретичні питання чи положення мови. Нам доводиться задуматись над собою, над всім тим, що нас оточує, що нас привело до порозуміння суті мови і національного усвідомлення. Деякі так звані теоретики поширюють думку, звідки взяли українці на Пряшівщині, хто дав право після Другої світової війни засновувати Українську Народну Раду Пряшівщини, Пряшівський український національний театр, Реферат українських шкіл, Музей

української культури та інше. А ми знов запитуємо: хто дав право кільком особам нехтувати всім тим, що було зроблено на ниві культури українсько-руського населення за півстоліття?! Все це було добрим доти, поки з цього помірної добре жили. А коли почав дуги вітер в іншому напрямі, йшли за ним, щоб знов на цьому наживатися. Не народові, але невеличкій жменьці пройдисвітів. І так почала запановувати у нас українофобсько-магочіївська мадяронська політика.

Мій няньо ходив дві зими до мадярської школи. Ледве навчився неграмотно писати латиницею. А коли відбував військову службу в Ужгороді, його там навчили азбуці. Не рукописній, але – друкованій. І він без проблем читав українське друковане слово. Такою була доля наших дідів і батьків. За зміну якої всебічно боролися будителі, що призвело до того, що згодом з'явилися Невизькі, Лазорики, Мацинські, Збіглеї, Бобаки... Мадярство, а згодом і русофільство стали впевнено вироджуватися. А було й таке, що й русинів вважали росіянами. Така тенденція каламутить воду ще й сьогодні, використовуючи так звану демократію.

Коли нам у 1937 році минулого століття довелося переступити поріг місцевої школи в Паризівцях, щоб навчатися грамоті (а їй потрібно вчитися вічно), мене захоплював учитель Микола Деркач. В однокласній школі було понад 40 дітей – від першого по сьомий клас. І ота людина, справжній народний учитель, зумів навчити нас писати, читати, рахувати та співати українські пісні, як, наприклад, «Ой, у полі нивка», «Ой, що ж то за шум учинився» та інші. Коли вже оволоділи азбукою, ми читали українські казки, заглядали до творів Шевченка та інше. А звідки в селі під Глумнівом і Кичарою, у Бога за плечима, з'являлися українські книжки? Нещодавно пояснив мені це Микола Мушинка. Побувавши у львівських архівах, він знайшов згадку про те, як Микола Деркач із Паризівців Снинського округу замовляв у Львові книжки... А ніби у нас немає нічого спільного з українцями?!

Захищаючи рідну мову – захищаємо свій народ. Від народної школи (яку звали руською, але ніколи не русинською!) до сьогоднішніх днів ми зустрічалися з різними людьми, перебували в усіляких приємних і неприємних ситуаціях. Від першого вчителя Миколи Йосифовича Деркача до теперішнього переконання пройшов великий відрізок часу. Горожанська школа у Снині, де знов певну роль відіграв мій першоучитель, гімназію в Гумennomу, де домінувала російська мова, Педагогічну гімназію в Меджилабірцях, де красу української мови прищеплював нам учитель Василь Лисик, уродженець Нижньої Яблінки, перші кроки вчителювання в горожанській школі в Гостовицях (де я викладав і українську мову), Вищу педагогічну школу у Пряшеві (один рік), де домінували україністи Василь Субота та Ірина Нейдко, а в практичних вправах Михайло Новак і, нарешті, Київський державний університет імені Тараса Шевченка, де були чудові викладачі всіх мовних дисциплін, але чи не найприємніше враження залишила професор Ніна Іванівна Тоцька.

Київ – двоякий. Трошки український, але в основному зрусифікований. Українською мовою ми спілкувалися в групі (зрозуміло, й інде, де була нагода, хоч інколи чули зауваження, чи не боїмося говорити по-українськи, навіть в Універмазі на Хрещатику). Чудові дівчата і хлопці сприяли нашому мовному удосконаленню. Чарівна мова Альбіни Двірняк, Надії Мослякової, Дмитра Андрухова, Ярослава Дзири, Володимира Коломійця, Василя Федина, Володі Соботовича, Володимира Шляхового, але й Андрія Семенюка з історичного факультету, Тамари Лющенко нас окрилювала і спроваджувала у чарівний світ української мови і літератури. Вони надавали силу, зміцнювали ставлення до української мови, бо вона стала для нас справді рідною, оскільки й паризівська говірка мало чим відрізняється від мови Андрухова чи Маслякової. Є така думка, «що ставлення до рідної мови має бути таким, як до рідної матері: її люблять не за якісь принади чи вигоди, а за те, що вона – мати».

Сьогодні, в часі так званої демократії, коли розвалилася імперія гулагів, що вигубила мільйони людей, найкращих синів України, в часі, коли Незалежна Україна відзначає своє 15-річчя самостійності, на якій приживаються і ті, що колись і на Закарпатті верховодили, і на запитання: «Як вам тут живеться?» – відповідали: «Очень хорошо, только здесь как-то много местных». А так себе, на нашу думку, почуває значна частина zdeформованих громадян і в часі 15-річчя Незалежності України.

Нам, на протязі короткого життя, доводилося зустрічатися з різними людьми, листуватися з чудовими патріотами, розмовляти з неабиякими людьми України, Румунії, Польщі, Сербії, Хорватії, Німеччини, Бельгії, Франції, Канади та Сполучених Штатів Америки. З так званими прогресивними чи націоналістами. Оштамповував їх кожен по-своєму. Це були люди відмінних переконань. Бо суспільство внутрішньо неоднорідне: у ньому наявні різні класи, стани, прошарки, групи та ін. Однак в усіх тих груп (особливо в США та Канаді, але й Аргентині, Німеччині та інде) були дві незаперечні риси: любов до рідної української мови та патріотичне відношення до України. Одні й другі вболівали за Україну, боролися за її незалежність. Кожен своїм способом. Ідеології – націоналістична та соціал-патріотична – злилися в одне ціле. Одні й другі захищали українську мову, боролися проти русифікації: Євген Стахів, Леон Толопко, Юлій Ревай, Іван Ярема, Петро Кравчук, Володимир Петришин, Михайло Логойда, Михайло Торченко, Михайло Ганусяк та інші, з якими довелося зустрічатися в Нью-Йорку, Детройті, Чикаго, Філадельфії, Рочестері, Пітсбургу та інших містах Америки або й у Пряшеві.

Абсолютним було порозуміння з Петром Кравчуком, Леоном Толопком, але й з Євгеном Стаховим чи Юрієм Косачем. Доля в усіх подібна – одні виїхали за роботою, інші з політичних міркувань опинилися за великою млякою. І ті, і другі захищали українську мову, боролися за їхню рідну землю – за Україну. Це було

відчутно на четвертій авеню, але й Українському музеї, у видавництві «Пролог», за круглим столом у Філадельфії, але й при інших зустрічах. Незалежно від того, чи той або інший родом від Харкова або Львова. Для всіх без винятку притаманні слова філософа Конфуція: «Якщо не зрадите мораль своїх батьків, і вас будуть одного разу поважати нащадки».

Всі, хто за межами сучасної України (заробітчани, емігранти, політичні біженці, русини чи лемки), вболівають за Україну, підтримують морально її культурний і економічний розвиток. Напруженими були під час помаранчевої революції, в часі виборів у Верховну Раду, але всебічно з нею вони й тепер, в часі підготовки і проведення святкувань 15 річниці Незалежності України. Всі переконані, що 15 років – це вже певна запорука того, що вона витримає всякі намагання яничарів усіх мастей.

Французький філософ Вольтер заявив, що «Усі головні європейські мови можна вивчити за шість років, свою ж рідну треба вивчати ціле життя». Так – ціле життя, бо «ми, звичайно, не усвідомлюємо собі, наскільки кожен із нас відповідальний за те, якою буде мова майбутнього, хай у безконечно малій дозі», – говорить Юрій Шевельов.

Цілий світ вболіває за Суверенну Україну. Вболівали за неї і ми, пряхівчани. Ніколи не забудуться шістдесяті роки минулого століття. До нас приходили, нами цікавилися. Бо ми жили. Відверто говорили про наболілі питання. Надходило багато листів з України, але й інших кутків Землі. Всі підтримували нас у наших намаганнях. Свидницькі свята перетворювалися у масові зібрання світового українства. Співчували з нами і письменники, і композитори, і редактори, і викладачі, але поряд з цим надіялися на нашу допомогу, на наш вплив. На наш – маленький! Зі Сходу чекали сонячний промінь від нас, а ми надіялися на світло Сонця від них. Ми робили, що було в наших силах. Сьогодні ми в скрутному положенні. Чи дочекаємось допомоги? Хоч би моральної. У Словаччині, крім мажоритарного народу, живе ще кілька

національних меншин: мадярська, українська, польська, чеська, болгарська, російська, ромська та ще й імагінарний «русинський» народ. А той останній (деякі проводирі) став українофобським, що імпортується через кордон у Вишньому Німецькому і завдяки маґочіанству з Канади. А яке ставлення до цього України? Здається, досить невиразне! Є свідомі і підсвідомі, але й україножери, яких виховала Україна. Бо «свобода» вибору мови (чи в Україні або в Словаччині) означає свободу невибору української мови. А пропагування «русинської» (що в Словаччині стало правилом у державних органах і мас-медіа) – це вже дорога до повної ліквідації національності. Бо куди піти з діалектом, яких на Пряхівщині кілька, і то засмічені словакізмами, полонізмами та ще й русизмами.

Держава немислима без державної мови. П'ятимільйонна Словаччина це повністю зрозуміла, а 47-мільйонна Україна вагається, дозволяє втручатися у ці справи чужим елементам. Ріжки висувають україножери. Ми розуміємо, що 70-річна русифікація зробила своє. Але ж держава без державної мови – це не держава. Віримо, що зрозуміють це Президент, Верховна Рада, влада вже тепер, в часі святкування 15-річчя Незалежності, й усі – від найнижчого чиновника до Президента – будуть дотримувати Конституцію. Будуть спілкуватися (в усіх державних інституціях) літературною мовою. Бо мова не тільки супутниця народу на його історичних дорогах, – вона активна, діяльна сила. На цьому згодиться кожний (або мав би) – націоналіст, комуніст, бандеровець, помаранчевий чи синій. Інакшого вибору немає. У своїй державі має бути своя правда і воля. Без зайвих зовнішніх втручань.

Ювілей суверенності вимагає цього. Бо не є куди відступати. Немає чого надіятися на «старшого брата», як надіялися (та ще й надіються) й деякі політикани у Пряхеві, що виписували листи за допомогою до Бориса Єльцина. Україна змоглася на власні крила. І вона буде на них міцніти і літати вічно. Немає вороття.

Добром нагріте серце

*Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...*

Т. Шевченко

І. Тернистий шлях до незалежності

У рік 150-річчя від дня народження Софії Русової – подивугідної й талановитої жінки, матері, професора, науковця, літературознавця, дитячої письменниці, піонерки українського жіночого руху, громадського діяча – хочеться пригадати її багату спадщину, познайомити читацьку громадськість із плідним життям, у якому не раз і не двічі «з журбою радість обнялась».

Софія Ліндфорс народилася 13 лютого 1856 року в селі Олешня на Чернігівщині. Батько, Федір Ліндфорс, був правником шведського офіцера армії Карла XII, що залишився у Росії. Був гарячий російський патріот, що всю свою молодість провів на війнах проти поляків, турків, в Сибіру. Мати Софії – Ганна Жерве – французенка, предки якої ще в XVI ст. емігрували до Росії, бо були гугеноти, яких переслідували католики у Франції.

Федір Ліндфорс одружився з Ганною Жерве в Омську, а після народження дітей Олександра і Марії, Ліндфорси купили невелику садибу Олешню на Чернігівщині, де народились Наталія, Володимир, які дітьми померли, та Софія. Коли Софії було п'ять років, померла її мати від туберкульозу. Важко переживаючи смерть дружини, батько з Софією виїхали до Парижа, де жила хвора тітка Наталія.

Зупинившись у Швейцарії, батько найняв для доньки гувернантку, яка почала її вчити французької, англійської мов. Повернувшись до Олешні, Софія продовжила своє навчання мов, бо мала нахил до вивчення мов.

Старший брат Олександр жив і вчився

у петербурзькому Пахеському гвардійському корпусі. Софію виховувала старша сестра Марія та батько, яких Софія дуже любила й поважала. З дев'яти років Софія з сім'єю уже жила в Києві, а з десяти років почала відвідувати Фундуклеївську гімназію, яку закінчила із золотою медаллю. У гімназії отримала класичну освіту, основою якої було вивчення грецької та латинської мов, історії та літератури античного світу. У гімназії вона доповнила свої знання мов ще німецькою.

Після закінчення російської гімназії Софія Ліндфорс продовжувала поповнювати самотужки свою освіту.

Змалку Софія вчилася грати на фортепіано, досягнувши віртуозного виконання Шумана, Бетховена, Моцарта та інших. Її грою захоплю-

вався сам Микола Лисенко, знавець музичного мистецтва, композитор. Недарма пізніше вона викладала музику в Київському кадетському корпусі. А тітка Наталя радила їй вступити до консерваторії. Але Софія відмовилась «од блискучої мрії», бо шукала «чогось мистецького, творчого, ухилившись від усякої традиційності, формалізму; все, чого я вчила, я викладала на свій лад, переводячи на практиці великі думки філософів, педагогів... Душа дітей, їх задоволення – от що чарувало мене».¹

Потім Софія захопилась римським правом, енциклопедією права, читаючи влітку в Олешні праці Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Й.-В. Гете, Й.-Ф. Шіллера, Байрона, романи І. Тургенєва, Ч. Діккенса та ін.

Софійн брат Олександр вдруге оженився проти волі батька з абсолюенткою Харківського університету Ольгою, яка познайомила Софію з М. Старицькими, Лисенками, І. Рудченком. Як писала С. Русова у своїх спогадах, «в родинне життя вперше вступив свідомий український елемент».²

9 січня 1871 року в Києві несподівано помер Федір Ліндфорс, батько Олександра, Марії та Софії.

Для дівчат почалося нове життя. Вирішили відкрити приватну школу. Однак перешкода була в тім, що старша Марія весь час навчалась дома, жодних дипломів не мала. Вирішила у свої 26 років самотужки підготуватись до іспиту на «народну вчительку». Потім сестри поїхали у Петербург «порадитись з найкращими педагогами» й купити педагогічні праці Песталоцці, Руссо, Дістервега, Фребеля та інших. Простудіюючи педагогічні праці, сестри вирішили почати з дитячого садка. Тоді садків ще не було в Україні. Єдиний існував петербурзький садок для панських дітей пані Сімович.

Перший в Україні дитячий садок був відкритий в Києві 1 вересня 1871 року. Скоро в садку було вже понад двадцять дітей. Садок почали

¹ Русова С., «Мої спомини», вид. «Хортиця», Львів, 1937, стор. 12.

² Там же, стор. 35.

С. Русова

Теорія педагогіки на основі психології

Видавниче т-во СІЯЧ при Українському
Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова

Прага 1924 р.

відвідувати й доньки Олександра Оля та Зіна, матір котрих померла, а дітей на виховання взяли Марія та Софія.

Посередництвом М. Старицького та М. Лисенка сестри ввійшли до українського громадянства, яке групувалось навколо Старої громади, до якої входили М. Старицький, М. Лисенко, П. Чубинський, В. Антонович, П. Житецький, О. Пчілка, Ф. Вовк, М. Драгоманов та О. Русов.

У залі дитячого садка влаштовували літературні вечірки, ставили п'єси, концерти музики, в яких активну участь брали дружина Лисенка, О. Русов, Валерія о'Коннор, Людмила Старицька, Софія Ліндфорс та інші.

Між Софією та Олександром Русовим нав'язались приятельські стосунки. Він «перший відкрив мені красу української народної поезії, заговорив до мене українською мовою і без довгих промов та пояснень збудив у мене ту любов до нашого народу, що вже ніколи не покидала мого серця й керувала всією моєю працею довгі літа».³

Закохавшись до Олександра Русова, Софія досконало оволоділа українською мовою.

³ Русова С., стор. 47.

Олександр Русов народився 7 лютого 1847 року в Києві. Батьки Олександра походили з Костромської губернії, були росіянами, що поселились у Києві, де батько працював лікарем. Після смерті батька Олександр жив із матір'ю. Закінчивши Київську російську гімназію, поступив на історико-філософський факультет Київського університету св. Володимира. Під впливом В. Антоновича, М. Драгоманова О. Русов став одним із найактивніших і найпалкіших українських патріотів. За його прекрасні душевні риси, милу вдачу, прекрасний тенор друзі називали його «Сашею Янголом».

Після закінчення університету (1868) кілька років працював гімназійним учителем, але після неприємного інциденту з директором, який несправедливо виключив одного учня, Русов покинув гімназію на знак протесту і подався у Петербург, де хотів захистити дисертацію на магістра слов'янознавства.

Софія з Марією поїхали за Олександром. Керувати дитячим садком знайшлися бажаючи.

30 серпня 1874 року Софія й Олександр повінчалися у церкві св. Симеона у Петербурзі.

М. Драгоманов як посадний батько у відсутності надіслав своє листовне благословіння. А Микола Лисенко у дарунок їм присвятив рапсодію «Золоті ключі».

Після Різдва 1875 року до Петербурга приїхав Федір Вовк із пропозицією від Старої громади, яка у 70-х роках купила від братів Т. Шевченка, на ім'я свого члена Рубінштейна, право на видавання «Кобзаря», виїхати у весільну подорож і видати за кордоном двотомний нецензурний «Кобзар», оскільки в Росії українське слово було законом заборонене.

З рекомендаціями від В. Ламанського, О. Пипіна та інших російських слов'янофілів, що були особисто знайомі з прогресивною чеською громадкістю, виїхало подружжя Русових до Праги.

«Ми влучили саме в розпал національної боротьби чехів і в добу внутрішніх незгод, коли вся чеська інтелігенція поділилась на два табори. Старочехи йшли під проводом Палацького і Рігера, а младочехи мали політичний орган

«Народні листи» під редакцією Греґра»,⁴ – писала С. Русова у своїх спогадах.

Олександр Русов відразу почав симпатизувати младочехам і друкарня «Народніх листів» згодилась надрукувати двотомне видання «Кобзаря».

Софія в цей час у бібліотеці Напрстків взялась знайомитись з чеською літературою. Вона захоплювалась творами Яна Неруди та, зокрема, безпосередньою красою казок Божени Немцовой. Так Софія вивчила за час перебування у Празі чеську мову.

У вільний час і Олександр сидів по бібліотеках, надумавши писати дисертацію про Яна Жижку з Троцнова.

Крім того, О. Русов двічі відвідав Карлові Вари, де лікувався Іван Тургенев, який обіцяв написати спогади про Тараса Шевченка. Одноразом Русов відвіз Тургеневу статтю Софії французькою мовою про Т. Шевченка для паризького журналу «Revue des deux mondes».

Коли перший том «Кобзаря» був готовий, О. Русов виїхав в Галичину домовитись про розповсюдження книги. По дорозі до Львова він зупинився на Закарпатті, відвідавши Мукачівський монастир на Чернечій горі, де залишив примірник «Кобзаря» ігуменові А. Кралицькому, про що довідуємось з листа А. Кралицького до І. Срезневського.⁵

У Празі Софія народила свою першу дитину – доньку Людмилу, яка трьохмісячною померла і її поховали на пражському цвинтарі. Перебуваючи в Празі, подружжя Русових раділи із перемог чеської інтелігенції, яка домоглася, щоб на Празькому університеті на кількох кафедрах викладалось чеською мовою, оскільки німецька мова тут панувала так, як в Україні російська; раділи, що чехи збирали гроші на свою чеську святиню – будову Національного театру, а серед жіноцтва лунали голоси Кароліни Светлої та Божени Немцовой.

Робота над виданням «Кобзаря» поволи закінчувалася. Якщо I том не викликав сумнівів,

⁴ Русова С., стор. 57.

⁵ Падяк В., Слідом загубленого листування, ж. «Дукля», №4, 1989, стор. 62-64.

бо складався з дозволених російською цензурою творів, то II том був цілком нелегальний, що викликав значні проблеми з дистрибуцією. Однак треба підкреслити, що Шевченків «Кобзар» задекларував за кордоном, що є велика українська нація, є її прекрасна мова, є народ, який має славу історію і велику відповідальність перед майбутнім.

Весною 1876 року подружжя Русових вирушило до Олешні, бо з України приходили занадто зворушливі вісті. У Відні вони зустрілись з М. Драгомановим, який змушений був емігрувати за кордон, від нього довідались про Емський закон 1876 року, який строго забороняв будь-яку українську літературну продукцію.

Під час відсутності Софії і старша сестра Марія, завдяки Михалевичу, зукраїнізувалася, мріяла піти в народ, стати корисною українському народові. Однак у вересні 1876 року після важкої хвороби вона померла. А Софія через два місяці народила свою другу дитину – сина Михайла.

Олександр Русов разом із П. Червінським, В. Варзаром і О. Шликевичем організував земську статистику на Чернігівщині, яка дала початок т. зв. Чернігівській земській статистиці і залишила глибокий слід в історії статистичної думки. За статистичний опис Чернігівської губернії О. Русов одержав від Петербурзького Вільно-Економічного товариства золоту медаль і став одним із найвідоміших статистів у царській Росії.

У Чернігові, де в цей час жила сім'я Русових, заснували громадську бібліотеку. Софія взялась за організацію дитячого садка, але цаоська жандармерія заборонила його.

У 1878-1880 рр. О. Русов працював у Ніжинському повітовому земстві. До Києва сім'я переїхала восени 1879 року. Софія взялась за підготовку досягнення мінімуму медичної освіти, бажаючи в майбутньому допомагати жінкам. При Київській військово-фельдшерській школі перед лікарською управою вона екстерно складає іспити і здобуває диплом фельдшера-акушера.

19 лютого 1880 року Софія Русова народила свою третю дитину - доньку Любу.

О. Русов у цей час виїхав на Кавказ на археологічні розкопки, які розпочав покійний О.Уваров, а його вдова доручила закінчити їх Олександрові.

Софія викладала музику в Київському кадетському корпусі та одночасно продовжувала свою активну громадську діяльність, збираючи гроші для політичних в'язнів, переховуючи революціонерів тощо.

Повернувшись із Кавказу, О. Русов певний час став редактором часопису «Труд».

Осіною 1880 року у квартирі Русових жандарми зробили обшук і, хоч нічого не знайшли, Софію заарештували і вона просиділа у в'язниці три місяці. Брат Олександр Ліндфорс за десять тисяч рублів взяв її на поруки, аж поки тривало слідство, вона була вільна.

У 1882 році О. Русов одержав посаду статиста в Херсонському земстві. Оселились в Одесі. Подружжя Русових стало членами Одеської громади і знову розгорнуло громадську діяльність.

Весною 1882 р. Софію Русову знову заарештували і з одеської в'язниці перевезли її до київської. І знову завдяки клопотанням брата після трьох місяців була звільнена.

На цей раз родина переїхала в Єлисаветград, де оселились в хаті батька братів Тобілевичів. Але й тут довго не прийшлося запустити коріння. Як політичному вигнанцю Софії дозволили жити в Катеринославі. Але і тут жандарми зробили обшук і заарештували її. На цей раз у в'язниці пробула тринадцять місяців. У в'язниці Софія написала два нариси «Діти тюрми» та «Дунька Криворучка», які були опубліковані в «Одесском Вестнике».

Не краща була й доля О. Русова, який також знаходився під жандарським наглядом. Після звільнення з в'язниці подружжя Русових вернулось на Чернігівщину, в Олешню. Софія стала готувати доньку Любу до вступу в гімназію, а Олександр з сином Михайлом виїхав до Харкова у пошуках роботи. О. Русов одержав посаду статиста.

У цей час важко захворів брат Олександр і Софія взяла його до Олешні, де турбувалась ним аж до його смерті. Олександрових дітей Ольгу та Зіну від першої дружини виховувала Софія.

В Олешні Софії дозволили організувати вечірні курси для селянських хлопців (12-15 років), які закінчили початкову школу. На курсах вивчали географію, математику та українську мову та літературу.

У Харкові, куди переїхала й Софія з дітьми, за дорученням проф. Балагія, Софія Русова написала біографію Г. Квітки-Основ'яненка до 1 тому вибраних творів, що вийшли на початку 90-х років XIX ст.

У «Киевской старине» опублікувала огляд української журналістики першої половини XIX ст.

Неабияку заслужену працю виконала енергійна С. Русова як голова видавничого відділу «Харківського товариства грамотності», яке було засноване у 1869 р. прогресивною інтелігенцією Харкова на чолі з проф. М. Бекетовим. Товариство сприяло відкриттю ряду народних та недільних шкіл, бібліотек-читалень. Видавничий відділ почав видавати не тільки російські книги, але й українські. Сама С. Русова була авторкою книг для народу: «Жанна д'Арк», «Карл Великий», «Сковорода».

Для 16 – 17-річних дівчат С. Русова zorganizувала літературні читання, що власне являли собою невелику жіночу недільну школу, де читались твори Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Тургенєва.

У Харкові Софія й Олександр спілкувалися з родиною Єфименко. П. Єфименко був українець-засланець, а його дружина Олександра Яківна – росіянка, яка покохала українця і з ним переїхала на Україну і «всім серцем полюбила свій новий рідний край і служила йому вірно й правдиво».⁶ І вона закінчила тільки гімназію в Холмогорах та самоосвітою стала видатним істориком, написавши вперше історію України.

О. Русов, закінчивши працю в Харкові, був запрошений до Києва, але на осінь 1893 року вони знову повертаються до Харкова. Син Михайло став студентом Харківського університету. Сім'я Русових тут нав'язала близькі стосунки з українською молоддю, яка мала зв'язки з Галичиною. Семен Байздренко вмовив Софію прийняти на свою адресу посилку літератури з Галичини, де були твори І. Франка та праці М. Драгоманова. На слід натрапила жандармерія. Софію й Олександра заарештували. Олександра через три дні відпустили, але Софію обвинувачили «за український рух» і знову протримали три місяці. Останній місяць замінили домашнім арештом, бо чекала дитину. 8 січня 1895 року Софія народила сина Юрія.

У 1897 році донька Люба закінчила Київську російську гімназію. Саме тоді на Волзі почався голод і молодь добровільно їхала туди влаштувати їдальні. Люба пробула там вісім місяців. Повернувшись, вона вирішила студіювати медицину. Оскільки на петербурзьких курсах приймали лише від двадцяти років, а їй було вісімнадцять, вирішила з подругою Марусею Григорович поїхати до Франції, у Монпельє. Софія з дівчатами виїхала на цілий рік до Франції, взявши з собою малого Юрка, якому там мали зробити операцію.

У Монпельє Софія Русова – ділова й наполеглива жінка – публічно виступила перед французькою громадськістю з доповіддю про Україну, про суворий царський режим, який всіляко забороняв розвивати українську національну культуру. Крім того, влаштовувала з студентами-українцями, що тут навчались, українські концерти, які дуже подобались французам.

Влітку 1900 року Софія з Юрком повернулись в Україну. Олександр Русов завідував Статистичним бюро Полтавської губернії і з Михайлом знаходився у Полтаві. І тут, у Полтаві, Софія не складала руки, заснувала дитячий садок, включалась до громадської праці.

Михайло Русов, вернувшись восени до університету, з усвідомленою групою української студентської молоді (Б. Камінський, Д. Анто-

⁶ Русова С., Мої спомини, стор. 126.

нович, О. Коваленко, Л. Мацієвич) заснували першу українську активну політичну партію – Революційну українську партію (РУП). До РУПу приєдналась майже вся національно свідома харківська молодь.

У лютому 1901 року почались студентські заворушення у Харкові. Михайла вислали до Полтави, але і там його заарештували. Кілька разів допитували і Софію, заарештували, але потім відпустили.

У 1902 році минало 25 років статистичної праці О. Русова та 10 років праці у «Харківському товаристві грамотності». Готувались до ювілею. З Монпельє приїхала Люба, зібрались гості. Не встигли гості розійтись, як прийшли жандарми і зробили обшук. О. Русова брали кілька разів на допит, закидаючи йому, що він хоче «отділити Малоросію від Росії». До того всього на Полтавщині почались селянські заворушення. Міністр внутрішніх справ Плеве вимагав, аби О. Русов негайно покинув територію Полтавщини.

О. Русов залишився без праці. Саме тоді директор страхової контори «Наdejда» в Петербурзі запропонував Русову посаду завідуючого статистичним відділом. І Олександр пропозицію прийняв, бо дозволили йому виїхати в Петербург, а також дістав дозвіл на виїзд за кордон.

Син Михайло після звільнення з в'язниці виїхав у Німеччину. О. Русов вирішив зустрітись з дітьми у Римі, куди приїхав він з Юрієм, Михайло – з Лейпцига, Люба – з Монпельє, а також Галя Ліндфорс, донька Софіїного брата, з подругою Оксаною Василевською, які також навчалися за кордоном. Зустріч продовжилась на три тижні. Вони відвідали Рим, Неаполь, Помпеї, з Генуї через Альпи поїхали на Женевське озеро. Далі О. Русов з Юрком поїхав у Париж, де зустрівся з Федором Вовком, з яким не бачився двадцять років. З Парижа вернулися у Петербург.

Семирічне (1902-1909) життя у Петербурзі було інтенсивне й пільне, була тут заснована Українська громада, Добродійне видавниче товариство, що видавало популярні книги ук-

раїнською мовою. О. Русов написав короткий курс метеорології – «Подія на хуторі», С. Русова – підручник «Початкова географія» та «Український буквар», що вийшов аж 1906 року. А Василь Доманицький редагував петербурзьке видання «Кобзаря» Т. Шевченка.

Окрім праці в страховій конторі «Наdejда», О. Русов читав курс української мови на конспіративних Бестужівських вищих жіночих курсах, а Софія – курс української літератури. О. Єфименко читала курс української історії. Працю Олександри Єфименко «Южная Русь» у двох томах Харківський університет визнав за дисертацію. У 1918 р. її та доньку по-звірськи вбили більшовики.

Українці в Петербурзі заснували ще в 1898 році Товариство імені Т. Шевченка для допомоги студіюючій українській молоді. До Товариства тепер входили М. Забіла, О. та С. Русови, Гребенюк, Заремба, Степовий-Якименко та інші.

Софія Русова у Петербурзі багато уваги присвячувала національному вихованню сина Юрія. Вона підшуквала з десяток одноліток з українських родин для Юрія. З властивою їй енергією почала з тими дітьми працювати: читала їм українські художні твори, вигадувала різні ігри, знайомила з традиціями та звичаями українського народу, подорожували на околицю міста, ставились дитячі вистави. Першою такою виставою була дитяча оперетка «Івасик-Телесик». Музику М. Лисенка пристосувала до дитячих можливостей О. Русов.

Національна стихія в психології дітей могла підтримуватись лише завдяки тому, що влітку вони їздили в Україну, на село, бо в чужому середовищі швидко втрачали почуття рідного, українського.

У Петербурзі Софія та Олександр Русови запропонували заснувати ще Український клуб, на чолі якого стояла Рада старшин (15 чоловік). Однак статут клубу властями був затверджений аж в серпні 1906 року. Завдання клубу: організувати бесіди, читати реферати, видавати періодичні та неперіодичні видання, поширювати українські книги в Україні. При

клубі була утворена педагогічна секція, яка розробляла питання української педагогіки та освіти. Секцію очолювала С. Русова. Були прочитані такі реферати: «Естетика у вихованні дитини» та «Мова й думка».

Духовний підйом українська громада, зокрема, переживала під час приїзду українських труп у Петербург, що ставав одним із чинних засобів національного усвідомлення. Тут гостювали трупи М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, Сулова та Волика.

У 1903 році у Петербурзі відбувся II Загальноросійський з'їзд діячів народної освіти, на якому було сім тисяч присутніх учителів. З України приїхали: С. Черкасенко, Юдич, Куцяк-Чалий, Г. Гайсенко, Сокл. Софія Русова прочитала доповідь про підготовку учителів для інонародних шкіл. Українські делегати на з'їзді підготували кілька стендів із українськими підручниками, виданими в Росії та Австрії, з українською педагогічною літературою, статистичними діаграмами, що вказували на стан грамотності в Україні.

З'їзд прийняв резолюцію про пристосування навчальних програм до місцевих умов.

Однак загальноросійський з'їзд не відповідав іншим національним вимогам. Тому вирішили заснувати національні комітети, скликати національні конференції перед наступним III з'їздом. Головою українського національного комітету була обрана Софія Русова.

III Всеросійський з'їзд учителів відбувся влітку 1905 року у Фінляндії. На з'їзді заснували Всеросійське товариство учителів. У президії, крім інших, сиділа й Софія Русова.

Делегати з'їзду вимагали національної школи для кожного народу, піднесення ролі народного вчителя, незалежність вчителя від адміністрації.

19-21 листопада 1905 року в Петербурзі відбувся з'їзд народів Росії. Ініціаторами з'їзду були Олександр Русов та поляк проф. І. Бодуен де Куртене. Від українців на з'їзді виступили Б. Грінченко, Л. Жебуньов та І. Личко. На з'їзді вимагали кожному народові надати

економічний і культурний розвиток, бо у всіх було спільне горе – їх пригноблювали, ображали їх релігійні почуття, руйнували економічний добробут, відбирали рідну мову, винищували їх вікову цивілізацію.

Це вже були роки Першої російської революції, низи вже не хотіли підкорятись верхам.

17 жовтня 1905 року до міністра внутрішніх справ Вітте від української громади в Петербурзі подали меморандум, вимагаючи звільнити українське слово від царських пут. До депутації, яка подала меморандум, входили: О. Русов, А. Снарський та О. Лотоцький.

У грудні 1905 році до Вітте з України приїхала депутація, у складі якої були: І. Шраг, В. Науменко, О. Косач (Пчілка), М. Дмитрієв. І вони вимагали, аби українська мова дістала такі ж права, як і російська.

У зв'язку з цим, Російська АН на чолі з проф. О. Шахматовим склала комісію для розв'язання питання про права української мови. До комісії входили два російські професори та Софія та Олександр Русови, П. Стебницький, О. Лотоцький та В. Науменко.

Результатом комісії була доповідь проф. О. Шахматова, в якій науково і об'єктивно довів незалежність української мови, визнав її за мову, а не діалект.

Друга комісія, яку очолював академік Ф. Корш, а членами були: О. Шахматов, Ф. Фортунатов, В. Зеленський, А. Фамінцева та українці С. та О. Русови, Ф. Вовк, П. Стебницький, М. Славінський та О. Лотоцький. Вони випрацювали «Записку об отмене стеснений малорусского печатного слова», чим формально були скасовані Валуєвський та Емський закони.

Завдяки цьому в Україні почали виходити понад двадцять часописів українською мовою.

Пеоебуваючи в Петербурзі, Софія Русова співпрацювала з багатьма російськими періодичними виданнями. Так, у московській «Русской мысли» (1904) – щомісячному науковому, літературному і політичному журналі - надрукувала статтю під назвою «Старе й нове в сучасній українській літературі», на яку

відгукнувся Іван Франко під такою ж назвою. Він назвав статтю С. Русової «гарною», «її висновкам не можна відмовити правдивості, а характеристикам поодиноких письменників – влучності».⁷

Авторка знайомила російського читача з творами Панаса Мирного, І. Карпенко-Карого, М. Коцюбинського, В. Стефаніка та інших.

А у петербурзькому «Вестнике Европы» – щомісячному науковому, суспільно-політичному та літературному журналі – С. Русова знайомила російського читача з творчістю П. Грабовського, Лесі Українки та інших, стверджуючи, що «прямим спадкоємцем Шевченка... є молодий поет Олесь... Його пісня звучить могутнім заклик до свободи. І цей заклик є прямим відгуком на голос Шевченка».⁸

У цьому ж році Софія Русова у журналі «Союз женщин» опублікувала статтю «Жінки-письменниці в українській літературі», визначивши соціальний портрет письменниці, що скривалася під псевдонімом Грицько Григоренко (Олександра Судовщикова-Косач). Авторка писала, що «Григоренко – это вопль беспристрастного наблюдателя сельской жизни, это самая правда, взывающая из недра народного горя к справедливости, к восстановлению прав человека, к жизни».⁹

У 1905-1909 рр. С. Русова друкувалася на сторінках «Вільної України», «Української хати», «Громадської думки», на сторінках альманахів «Рада», «Киевская старина», «ЛНВ», досліджуючи український літературний процес, поруч з такими іменами, як С. Єфремов, І. Франко, В. Гнатюк, В. Грінченко, І. Липа, М. Грушевський, А. Кримський, М. Євшан.

До «Истории России в 19 в.» (т 4, 1908) С. Русова написала огляд української літератури, згадуючи імена С. Черкасенка та О. Олесь.

Закінчивши своє навчання в Лейпцигу, син

Михайло з родиною повернувся в Петербург, де знаходились його батьки. Тут він працював над докторською дисертацією на тему «Будинки в прикарпатських горах і долинах». Крім того, Михайло Русов у «Вестнике Европы» надрукував кілька статей про подорож по Карпатах та велику працю «Флора наших степів».

Влітку 1906 року перебував у Олешні, де важко захворів. Батьки повезли його на відому петербурзьку клініку Бехтерева, потім до Лейпцига, але стан здоров'я не покращав. У 1909 році Михайло помер. Софія, важко переносячи смерть сина, взяла на виховання річну Ольгу. Турбувалася нею аж до останніх своїх днів.

Восени 1908 року Олександра Русова заросили до Києва викладати статистику в ново-заснованому Комерційному інституті.

Софія з Юрком виїхали до Києва аж весною 1909 року. Юрко вступив до гімназії В. Науменка, де вчився разом із Максимом Рильським, який часто їздив до Русових у Вінницю, де купили будинок, трохи землі та великий сад. Сюди їздила сім'я на відпочинок кожного літа аж до 1915 року. Донька Люба, закінчивши медицину в Монпельє, вчилася у Московській консерваторії. Закінчивши її, разом з чоловіком жила в Петербурзі, де чоловік відбував свій адвокатський стаж. У 1918 році в Баку він помер, Люба залишилась вдовою з трьома дітьми.

З 1909 року Софія Русова в Києві стала викладати на Вищих жіночих курсах А. Жекуліної та на Фребелівському педагогічному інституті курс дошкільного виховання. В Комерційному інституті викладала французьку мову.

Через рік вона стала співзасновником і редактором першого українського педагогічного журналу «Світло» (1910-1914). Організатором цієї справи був молодий талановитий вчитель з Полтавщини Г. Шерстюк, який згуртував українських учителів до конспіративної Учительської спілки. Конспіративну тому, бо з 1907-1913 рр. українська мова, школа знову переслідувались. До редакції, крім С. Русової та Г. Шерстюка, входили С. Черкасенко, Л. Ста-

⁷ Франко І., *Старе й нове в українській літературі*. Збір. твори в 50 т., т. 35, 1982, стор. 91 – 111.

⁸ «Вестник Европы», т. 4, Петербург, 1909, стор. 336.

⁹ «Союз женщин», т. I, 1909, стор. 5-6.

рицька-Черняхівська, Ю. Тищенко (Ю. Сірий). На сторінках журналу, крім теоретичних педагогічних статей, друкувались художні твори С. Васильченка, А. Тесленка, П. Тичини та інших.

У журналі «Світло» були надруковані такі праці С. Русової: «Теорія і практика дошкільного виховання», «Націоналізація дошкільного виховання» та «Дошкільне виховання», яке в 1918 році вийшло книгою.

Як теоретик і практик національного виховання Софія Русова писала, що «національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти..., що через пошану до свого народу виховується в дітях пошана до других народів. Національне виховання – є певний ґрунт в справі відродження душі народу».¹⁰

Національне виховання, на її думку, полягало в тому, щоб виховання виростало на рідному національному ґрунті (в сім'ї, дитячих садках, школах з рідного мовою), між рідним словом, бо тільки рідне слово може стати на сторожі національного відродження, тільки в ньому, слові, духовна єдність. Національне виховання повинне вирости на рідному культурному ґрунті, в українському середовищі, на зразках народних пісень, поезії, малярства тощо.

Софія Русова-педагог закликала «жити задля наших дітей», бо тільки в них наше майбутнє.

Тоді, коли в Україні шкільна мова не було, коли українське слово переслідувалось і суворо каралось, через друковане слово вона доносила дух правди і високої моралі до читача, була виразником і будителем дум народних.

Працюючи редактором у журналі «Світло», Софію та Марію Старицьку, яка теж там працювала, за якусь статтю притягли до суду. Закладали їй політичний характер статті. На суді Софія виголосила на свій захист промову про українську мову в школі. Суду прийшлося

обидвох виправдати. Ось яка відважна була ця скромна жінка.

Олександр Русов, якому було вже шістьдесят три роки, почав частіше хворіти. Лікарі радили виїхати на лікування за кордон.

Влітку сім'я Русових виїхала через Варшаву – Берлін у Найгайм, де зупинився Олександр, а Софія з Юрком – в Емсу та Брюссель. У Брюсселі мав зібратись Всесвітній з'їзд преси та відкритись промислова виставка.

Київський альманах «Рада» запропонував С. Русовій бути представником українських журналістів.

З'їзд вели французи. Софія Русова виступила з доповіддю про молоду українську пресу, про важкі умови її політичного життя, про цензурні утиски. Присутні з великою цікавістю прослухали її.

З Брюсселя Софія з сином побували ще на берегах Атлантичного океану, відвідали Париж і вернулись у Берлін, де їх очікував Олександр. У Берліні Софія відвідала з великою цікавістю Педагогічний дім Фребеля-Песталоцці, відвідала учительську семінарію та дитячий садок.

Повернувшись з-за кордону, Софія Русова ввійшла до складу учительської колегії Київського комерційного училища, яке вела В. Тучапська. Училище діяло на громадському закладі. В ньому вперше почали навчатися хлопці та дівчата разом. Завдяки С. Русовій тут практикувалися найновіші методи навчання та виховання.

Напередодні Першої світової війни у Петербург приїхав професор Карлового університету в Празі Т. Г. Масарик. Проф. О. Шахматов запросив його до себе, де були присутні також кілька українців (П. Стебницький, О. Русов, О. Лотоцький), які поінформували слов'янського гостя з станом української справи, підкреслюючи, що Росія – це держава не одного народу, а імперія народів, що українці – це окрема нація.

Проф. Т. Г. Масарик пізніше у своїй праці «Росія і Європа» підтримав українців, написавши, що «різниця між Києвом та Новгородом існувала уже в найдавнішу добу».¹¹

¹⁰ Русова С., Дошкільне виховання, ж. Україна, № 3, К., 1991, стор. 41.

Звістка про Першу світову війну застала Русових у Вінниці. Негайно вернулись у Київ, який починав набирати воєнний вигляд.

Восени 1915 року за наказом військового командування царської армії всі вищі учбові заклади евакуювали вглиб Росії – до Саратова. Сім'я Русових змушена була підкоритись наказу. Тієї ж самої ночі в день приїзду від задухи помер Олександр Русов.

«Смерть Олександра Олександровича застала нас з сином зовсім не підготованими, на чужині, без жодного певного плану дальшого життя. Інститут зробив пишний похорон своєму професорові, цій справжній жертві евакуації...»¹²

Софія з Юрком вернулись до Києва, де поховала чоловіка, і зупинилась в Олешні, де жила донька Люба. Та з Саратова надійшла телеграма: «Від листопада починаємо лекції. Ваша присутність необхідна».

Софія Русова порятунок від втрати близької й вірної людини знаходила в щоденній, напруженій, саможертвній праці. Ця мудра і скромна жінка протягом сорок років подружнього життя з Олександром непохитно крокувала поруч з ним непростими життєвими дорогами, спільно несучи важкий хрест на Голгофу за Україну. З чоловіком виховали своїх дітей, з ним об'їздила пів-України – Чернігівщину, Полтавщину, Херсонщину, Харківщину. Були це дві сприянені душі, що б вони не робили, завжди підтримували, підбадьорували один одного,

У Фребелівському інституті Софія продовжувала викладати курс дошкільного виховання, а в Комерційному інституті – курс французької мови.

У Саратові вона заснувала Фребелівське товариство. На педагогічних курсах читала лекції з педагогіки, а саратовська жіноча організація запросила її прочитати курс родинного виховання.

Міська управа зорганізувала курси для вчителів, на яких Софія Русова читала лекції з питання нової педагогіки. Її знання в галузі педагогіки були феноменальні. Свої знання вона постійно поповнювала, вивчаючи праці Песталоцці, Зальцмана, Герберта, Тідемана, Праєра, Ушинського, Коменського, Новаліса, Компейра, Барта, Росса, Холла, Лая, Гаюї, Дьюї та багатьох інших.

Робітничим організаціям у Саратові читала лекції про організацію дитячих садків, проводила навчання грамоти дорослих і дітей. Син Юрко відвідував Саратовський університет. У лютому 1916 року до Саратова приїхала донька Люба, яка влаштувала концерт української пісні. Весною почали готуватись до повернення у Київ. Юрій, на пропозицію професора, виїхав в Уральськ, де став працювати на станції для годівлі риб. Це була його перша праця з біології, до якої лежало його серце.

Звістка про падіння царського режиму дійшла до Києва аж в березні 1917 року.

У Києві були значні підрозділи чехословацької армії. Тут перебував також Т. Г. Масарик, який відвідав Барішево, Полонне, Пирятин, Березне. Живучи у київському готелі «Франсе», був присутнім на мітингу в Київському університеті св. Володимира.

17 березня 1917 року українці заснували свою державну владу – Центральну Раду, що мала утримувати порядок у місті. До Центральної Ради ввійли: Є. Чикаленко, С. Єфремов, Д. Дорошенко, В. Винниченко, М. Ковалевський, П. Христюк, М. Шаповал та інші. Президентом обрали Михайла Грушевського, що щойно повернувся із заслання до Києва. «Знаючи прекрасно минуле України, він найкраще розумів, як поставити визволений народ на шлях певного будування самостійної держави. Та писати історію одно, а творити історію – зовсім інше. І найкращий архітектор не збудує доброї будівлі, коли не має відповідного¹³ будівельного матеріалу». А таких кадрів, дійсно, не було.

(Далі буде)

¹¹ Лотоцький О., Сторінки минулого, ч. II, Варшава, 1933, стор. 60.

¹² Русова С., Мої спомини, стор. 197.

¹³ Русова С., Мої спомини, стор. 204.

Кілька приміток до символіки в словацькому й українському романтизмі

Україна кінця XVIII – початку XIX століття зазнала перехід від феодально-кріпосницького до буржуазно-капіталістичного ладу, що вело до співіснування просвітницької і романтичної ідеологій у суспільстві. Підпорядкована чужому російському володінню, Україна зазнавала політичного, соціального та національного утиску і не мала можливості всебічного розвитку. З другого боку, Галичина, Буковина та Закарпатська Україна належали до сфери володіння Австрійської імперії (з 1867 р. Австро-Угорщини) і такий розподіл, без сумніву, підсилив уже існуючу нерівномірність культурного розвитку українців. В Російській імперії заборонялося видавати українські журнали і книги, а Австро-Угорщина не мала великого зацікавлення у розвитку української культури. Це все істотно позначило тогочасну культуру взагалі і, зрозуміло, відбилося також в літературній діяльності письменників.

Якщо зупинитися на взаємних зв'язках словаків і українців (їхня інтенсивність в історичному розвитку залежала від різних політичних впливів, часом була сильнішою, іноді слабшою), потрібно наголосити на тому, що йшлося про зустріч двох культур (західної – словацької і східної – української) і двох суспільно-політичних впливів (австро-угорського і російського), які на території, заселеній українцями, перепліталися¹. Виник цікавий феномен складних взаємин, який заслуговує на увагу дослідників. Це торкається культурного життя в загальному, в тому числі і літератури у всіх її складових частинах, а також і романтизму, якому присвячена наша увага.

Романтизм – художній напрям і один з найвизначніших періодів літературного процесу, піднесення якого в більшості національних літератур припадає на кінець XVIII – першу половину XIX ст. В творчості романтичних письменників переважав художній вимисел автора, емоційне переживання і традиції національно-народні, переважали різні жанри і форми фольклорного походження (пісні, балади...).

Феномен словацького романтизму пов'язаний здебільшого з гуртком штурівських романтиків, які проголосили самобутність словацького народу, розпочали боротьбу за його рівноправність, підтримували розвиток рідної культури². Український романтизм пов'язаний з постаттю Тараса

¹ Бабота Л.: Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття. – Пряшів, 1994, с. 5-15.

² Неврлі М.: Перший етап українського та словацького національного відродження в минулому столітті. – Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Том 14. Упор. І. Русинко. – Пряшів 1986. – С. 47-62.

Шевченка. Романтичні рухи в обох народів виникли і розвивалися значно пізніше від романтизму в інших європейських країнах, напр. від німецького романтизму, який виник на зламі XVIII-XIX ст.³

Історія літератури визначає кілька етапів романтизму – в українському і словацькому відомі три періоди:

Перший етап: В українській літературі йшлося про «*харківську школу*» романтиків, в рамках якої появились видання «Український альманах», «Запорожская старина». Словацький романтизм пов'язаний з гуртком шутивських романтиків (1828-1843) та альманахом *Plody* (1836).

Другий етап: Першу національну і політичну програму українців створила група романтиків, відома як «*київська школа*» (започаткована Амвросієм Метлинським, Михайлом Максимовичем, у яку пізніше ввійшли Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко та ін.). Ця група виникла в кінці 30-х і на початку 40-х р. XIX ст. Її члени заснували Кирило-Мефодіївське братство (1845) і видавали альманахи «Киевлянин» (1840, 1841, 1850), «Ластівка» (1841), «Сніп» (1841)⁴. Щодо цього етапу в словацькій літературі, романтизм досяг вершини у 1843-1848 рр. У 1843 р. доходить до кодифікації словацької літературної мови, що стало етапним явищем словацького романтизму. Шутивські письменники свої літературні твори та статті друкували в газетах і альманахах *Slovenskije národnje novini* з додатком *Orol Tatránski* (1845-1848), *Slovenskije pohľadi na vedi, umeňja a literaturu* (1846–1848, 1851-1852), *Nitra* тощо.

Третій етап: Він не є типовим для всіх національних літератур, але існував в словацькій і українській літературах. В українському письменстві літератори зосередилися навколо журналу «Основа» (1861, 1862), який виходив у Петербурзі, а в словацькій літературі головну роль відіграло заснування спілки *Matica slovenská* (1863).

До атрибутивних рис поезики романтизму належить звернення до символу й міфу як іманентних засобів художнього вислову. Образи-символи не вичерпуються певним конкретним змістом, а відбивають загальні закономірності буття. Для романтизму як культурного руху цікаве те, що характерними символами стали такі, які заступали типові явища народу.⁵ В словацькому романтизмі до основних символів належить *орел*, який представляє *свободу і вільність*. Іншими символами, якими користалися словацькі романтики, були *Татри*, *Дунай*, *Ваг*, *Грон*, *Кривань*, *Кральова голя*:

Zleteli orli z **Tatry**, tiahnu na podolia
ponad vysoké hory, ponad rovné polia;
preleteli cez **Dunaj**, cez tú širu vodu,
sadli tam za pomedzím slovenského rodu.

(S. *Chalupka: Mor ho!*)

³ Minárik, J. a kol.: Literárna rukovät'. Bratislava 1988, s. 126-138.

⁴ Кононенко П. П.: Українська література у портретах і довідках. – Київ, 2000, с. 140 – 142.

⁵ Деякими спільними символами користалися різні національні літератури.

Tatry sú sväté oltáre, zakliate zámky slovenskej duše, **Tatry** sú skamenelá, vtelená idea Slovenska. Ich velebnosť, moc kriese v duchu slovenskom akýsi cit veľkého povolania. (J. M. Hurban, Slovenské pohľady, I, 1846, s. 19.)

Horí ohník, horí na **Kráľovej holi**.
Ktože ho nakládol? – dvanásti sokoli.

Dvanásti sokoli, sokolovia bieli,
akých ľudské oči viacej nevideli!

(J. Botto: *Smrť Jánošíkova*)

V skutkoch, v živote, v duši, nie viac v krútnavách, **Váhoch, Hronoch, sokoloch, orloch, Tatrách, Kriváňoch**, ako predtým v móde bolo, má sa duch slovenský hľadať.

(J. Kalinčiak, *Sokol I*, 1862, s. 452.)

В українській романтичній літературі до типових символів належали такі: *козак, бандура, бандурист, Київ, Дніпро, Дунай, Полтава, Маруся*.

«Під **Києвом** ліс єсть, над самим **Дніпром**,
Ніхто ним пройти не посміє,
І сумно в тім лісі, і сумно кругом».

(Л. Боровиковський: «Гайдамаки»)

«У **Києві** на Подолі
Козаки гуляють.
Як ту воду, цебром-відром
Вино розливають».

(Т. Шевченко: «Чернець»)

«Та чи ви вже, братця, не чували
Про старого **козака-співаку**?
Вспом'янім лиш його йому ж в дяку!
Бо вже які й чули, позабували...

Про гетьмана чи про гайдамаку
Дід заспіває, в **бандуру** заграє, –
Плаче **бандура**, мов оживає:
Жаль візьме дитину, візьме і бурлаку!»

(А. Метлинський: «Бандура»)

«Не стаями ворон літає в полях,
Не хліб сарана витинає,
Не дикий татарин, не зрадливий лях,
Не ворог-москаль набігає;

То турок, то нехрист з-за моря летить
І коней в Дунаї купас».

(Л. Боровиковський: «Козак»)

«Розвивайся, сухе дерево...
Ку-ку, ку-ку! Мати – в темний гай!
До милого на тихий Дунай».

(М. Костомаров: «Зозуля»)

Цікавим є факт, що в обох національних літературах (але не тільки в словацькій і українській) часто виступає символом, носієм специфічних рис – *Дунай*.⁶

Деякі символи представляли географічні явища, але символами в українському романтизмі, крім географічних назв, виступають також *козаки й гайдамаки, народні співці–бандуристи*. Вони представляють національні типи історичної України. *Козак* – це типовий символ, оспіваний поетами. Звертались до нього Амвросій Метлинський, Левко Боровиковський, Маркіян Шашкевич. Також Тарас Шевченко багато своїх творів присвятив козакам.⁷ У своїх творах він часто використовував й інші символи, пов'язані із славним минулим, як *гайдамака, могила, шабля* та ін.

Історичне минуле Словаччини було відмінним, Словаччина не мала козаків. Всупереч тому деякі словацькі письменники намагалися використати символ козака в своїх віршах. Належав до них і Само Халупка, який цікавився українським фольклором. Його вірш *Kozák* був написаний саме під його впливом⁸.

Som vojak od rodu,
kozáčka ma mala:
nad mojou kolískou
zástava mi viala;
zástava mi viala;
trúby mi spievali;
vířaza mi otca
na vojnu volali.

Hoj, leteli deti
kozáckeho rodu,

⁶ Чеському діячеві Й. Добровському була вже відома перша записана українська народна пісня «*Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш*». Літературознавці вважають, що пісня була записана між 1553-70 рр. Чеський вчений Ян Благовіст її помістив у свою рукописну граматику. Неврлі М. Перший етап українського та словацького національного відродження в минулому столітті. – Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Том 14. Упор. І. Русинко. – Пряшів 1986. – С. 47-62.

⁷ Вірші «Ще як були ми козаками», «Чернець», «Хустина» тощо.

⁸ Цей словацький вірш на українську мову переклав І. Франко під назвою «Козацька пісня». In: M. Hnat: Slovensko-ukrajinské literárne vzťahy (Materiály pre učiteľov škôl I. a II. cyklu). Bratislava 1975.

leteli na vojnu
za svoju slobodu.

(S. Chalupka: Kozák)

Інший словацький штурівський письменник Ян Ботто написав *Ohlas ukrajinskej dumky*. У цьому вірші він відтворив любов козаків до своєї батьківщини і їх намагання боротися за краще незалежне життя. Штурівські романтики користалися також іншими символами, пов'язаними з козаччиною, напр. Янко Краль використав символ могили: «Kruptou sa stal svet ten celý, čo žili, tí už pomreli – mohyly sú vrchy, skaly, mňa samého len nechali...». ⁹ Щодо словацьких літераторів, вони зверталися до часів панування Матяша Корвіна і його славнозвісного Чорного полку (Андрей Сладкович *Detvan*).

Отже, для романтиків було важливим звернення до історичного минулого. Крім козака, іншим символом українського романтизму став *бандурист*. Бандурист виступав як носій історичної пам'яті. Була це людина, яка зверталася до Бога. Образ бандуриста виступав у різних видах мистецтва взагалі. Своїми піснями він виховував громадянство в національному, релігійному і соціальному дусі, посилював етичні основи народу. Еквівалентної постаті в словацькій літературі немає.

Іншою спільною типовою рисою (а не лише словацького й українського романтизму) стало розбійництво. Із збіглих кріпаків, що втекли від панів і ховалися по горах і лісах, але й незадоволених селян, організувалися загони опришків, народних месників, розбійників. Поети-романтики у своїй творчості змальовували героїв народних повстань. Улюбленим розбійником в словацькій літературі став *Юрай Яношик*, якому письменники у своїх творах присвячували підвищену увагу. Щодо української літератури, місце, подібне Яношикові, займала постать *Олекси Довбуша*. Про сміливі напади обох месників на панські маєтки, або про їхню виняткову хоробрість створювалися легенди.

Якщо специфікувати символи в обох літературах, можна підсумувати, що до **типових символів українського романтизму** належать:

1. назви істот, борців за національні права: *козак, бандурист*
2. назви музичних інструментів: *бандура, кобза, сопілка*
3. власні назви річок і міст: *Дніпро, Полтава, Дунай, Дон*
4. імена: *Маруся, Іван*

Типовими символами словацького романтизму стали:

1. назви істот, борців: *zbojníci*
2. музичні інструменти: *fujara, valaška*
3. власні назви річок, верхів і міст: *Dunaj, Tatry, Hron, Váh, Nitra, Detva, Devín*
4. імена: *Martin, Elena*

В українській і словацькій літературах періоду романтизму знайдемо спільні фреквентовані слова (деякі з них, однак, використані в багатьох національних літературах)¹⁰:

⁹ Pišút, M.: Romantizmus v slovenskej literatúre. Bratislava 1974, s. 31.

1. назви природних явищ:

<i>хмари – chmáry</i>	(– <i>ватагами ходили хмари</i>) (– <i>okolo mňa sa chmáry, hromy vijú</i>)
<i>вітер – vietor</i>	(– <i>ої, в степу могила з вітром говорила</i>) (– <i>vietor duje horou hrubou</i>)
<i>сонце – slnce</i>	(– <i>садилося сонце за синім Дніпром</i>) (– <i>slnce v zlatej koliske nad horou umiera</i>)
<i>місяць – mesiac</i>	(– <i>між хмарами місяць тихенько котився</i>) (– <i>mesiac na vodu zasvietil</i>)
<i>вода – voda</i>	(– <i>вода реве</i>) (– <i>voda šumí</i>)

2. назви дерев:

<i>верба – vrba</i>	(– <i>шуміли верби</i>) (– <i>ako vetrík listím smutných vrb</i>)
<i>липка – lipa</i>	(– <i>липку сипу обдирали, недалеко від Полтави</i>) (– <i>pod stovekými zelenými lipami</i>)
<i>дуб – dub</i>	(– <i>під дубом козак сидить</i>) (– <i>šum listia storočných dubov</i>)

3. назви птахів:

<i>зозуля – kukučka</i>	(– <i>прилетіла зозуленька</i>) (– <i>zakukala kukulienka</i>)
<i>ворон – vrana</i>	(– <i>понад Доном чорний ворон</i>) (– <i>priletela čierna vrana</i>)
<i>орел – orli, orly</i>	(– <i>сидів орел над Дніпром</i>) (– <i>zleteli orli z Tatry</i>)

Отже, представники романтизму звертали свою увагу на природу (хмари, вітер, річки, небо) і у своїх творах зображували паралелі людського переживання з природними явищами. Поети-романтики почуття кохання, внутрішні переживання чи свої жалі реалізували посередництвом символів – дерев, квітів, рослин, природних явищ, космічних об'єктів. Використані українськими романтиками образи природи Ірина Філак поділяє на такі групи¹¹:

1. астрономічні та атмосферні явища – небо, сонце, зірки, вітер
2. ботанічні об'єкти – трава, явір, калина
3. зоологічні об'єкти – ластівка, сокіл, вовк, кінь, голуб
4. частини рельєфу – гора, ріка, яр.

¹⁰ Окремі приклади взяті з творів українських і словацьких романтиків, надрукованих в антологіях – Антологія української поезії, *Sprievodca dielami slovenskej a svetovej literatúry*.

¹¹ Філак І.: Природа як засіб створення образу в поезії українських романтиків. – In: *Slovanský romantizmus. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Banská Bystrica 2000*, s. 25-29.

- З мовного погляду в романтичних художніх творах привертає увагу
- а) використання емоційно забарвлених форм – демінутивів: *трава зелененька (trávníčka zelená), голубонька сивенька (sivá holubička)*
 - б) персоніфікація явищ природи «Зойкнули діброви, й ліси застогнали», «Hora sa ozýva k brehu lipového»
 - в) паралелізм «*Bílé sněhu staly – oči mojí siveňkí slízonyky zalplyly*» – «*Місяченко кругоколий*», «*Zakvitli jablone v susedovom sade, utrápená mati chodí po záhrade*», «*Zahučali hory, zahučali doly – zanõtili chlapi: Boli časy, boli!*»
 - г) постійні епітети *буйний вітер, чорні хмари, малинові уста, карі очі, чорні брови, вольний козак, синє море, широкий степ, буйний вітер, густі тумани, вірний кінь, бистрий Дунай, дикі звірі, чорний ворон, білі кості, висока могила, zlatisté more, storočné duby, zelená pažiť, čierna zem, švárný šuhaj, koník vraný, šíre pole*
 - д) повтори *гуляй-гуляй, вернись-вернись, letí–letí, sloboda-slobodenka*

До образів природи поети-романтики вдавалися тоді, коли виникала потреба підкреслити внутрішній світ ліричного героя: туга в українській літературі передавалася через картину калини, що схилилася над водою, радість через пейзаж погідного дня, битва через образи бурі, негоди, снігу в обох літературах.

Якщо узагальнити, в розвитку української та словацької романтичних літератур знайдемо чимало не лише спільних, але й відмінних рис. Частково спричинились до цього також природно-географічні умови, в яких довелось жити східним і західним слов'янам. Безмежні українські степи мали певний вплив на формування романтичної натури української людини.

Використана література

Dejiny slovenskej literatúry. Zost. M. Pišút. Bratislava 1984.

Історія української літератури у трьох книгах. За ред. М. Т. Яценка. Кн. 1. – Київ, 1995.

Nevrlý, M.: Slovensko-ukrajinské literárne vzťahy v období romantizmu. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1978/79, č. 2, s. 33-38.

Неврлі М.: Перший етап українського та словацького національного відродження в минулому столітті. – Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Том 14. Упор. І. Русинко. – Пряшів, 1986. – С. 47-62.

Pišút, M.: Romantizmus v slovenskej literatúre. Bratislava 1974.

Slovanský romantizmus – o poetike. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Ved. red. A. Červeňák. Banská Bystrica 2000.

ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ СОЦІАЛЬНО- ПРОФЕСІЙНИХ ГРУП

Міжнародна комісія по дослідженню народної культури населення Карпат (МККК), конкретніше її Карпатологічна субкомісія по дослідженню народних звичаїв та обрядів, завдяки фаховим та організаційним здібностям її довгорічного голови – д-рки Людмили Тарцалової, працює систематично, цілеспрямовано. Членами цієї субкомісії є наукові працівники академій, окремих факультетів етнологічного спрямування, як і працівники окремих музеїв Чехії, Моравії, Сілезії, Словаччини, Польщі, до її роботи включаються і науковці Болгарії, Румунії, Угорщини. В останніх двох роках дослідники спрямували свою увагу на дослідження теми «ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНИХ ГРУП». Саме наприкінці 2005-го року в Бухловіцях, що на Моравії, за підтримки Slováckeho muzea в Угерському Градіште та його директора д-ра Іва Фрольца та завідуючого відділом культури та культурної спадщини Злинського краю інж. Яна Слезака, здійснилась Міжнародна наукова конференція під назвою «**Звичаї та обряди соціально-професійних груп**».

Саме цими днями за фінансової підтримки Міністерства культури Чеської Республіки вийшов з друку Науковий збірник зі згадуваної наукової конференції під однойменною назвою, у який увійшло 26 доповідей, які прозвучали на конференції. З-поміж праць, опублікованих в збірнику, слід згадати імена хоча б деяких з них: Корнелія Якубікова – Братислава

(«Обряди та соціальний статус»); Мартин Шімша – Стражниця («Соціальні групи, їх звичаї, інституції та організації в розумінні соціологічної науки»); Богуслав Бенеш – Брно («Традиційні групи, їх словесний фольклор та обрядовий репертуар»); Людмила Тарцалова – Угерске Градіште («Життя священника в межах традиційного села»); Марта Кондрова – Угерске Градіште («Похоронні звичаї та обряди соціально-професійних груп у Влчнові»); Ева Вечорова – Брно («Обжинки з погляду соціально-професійних груп»); В'єра Коваржік – Брно («Звичаї та обряди будівельників»); Петра Калабова – Стражнице («Соціальні групи та їх звичаї в середовищі водяних млинів»); Ванда Іржіковська – Прага («Суспільні та обрядові традиції, пов'язані з гончарством та керамічним оздобленням в Костелці над Черними Леси») і т. д. Кілька доповідей охоплюють пожежні групи та їх звичаї, дуже цікавий матеріал присвячений прощам.

Доречно згадати, що в збірнику друкуються і статті дослідників із Словаччини. Так, наприклад, Мілан Хлебана (Музей в Тренчині) публікує статтю про пастуші звичаї на Словаччині в день Луції, Святого вечора, першого вигону худоби на пасовисько і т. п., звертаючи особливу увагу на їх охоронно-просперативний характер. Цікаву і рідкісну статтю в даній публікації під назвою «Школа, учитель та звичаї учнів в селах Словаччини другої половини 19 та перших десятиліть 20 століття» публікує Зіта Шков'єрова з кафедри етнології та культурної антропології ФФ УК в Братиславі, метою якої є наблизити умови, в яких на Словаччині існувала школа в згаданому періоді; одночасно звертає увагу звичаям, пов'язаним з діяльністю та оплачуванням учителя та процесу навчання в основних школах. На дану статтю безпосередньо нав'язує доповідь Карола Януса з Тренчина «До соціального становища учителів

на моравських копаницях в першій половині 20 століття».

Результати дослідження даної проблематики на території Східної Словаччини, де майже компактно проживає українсько-руське населення, представлені двома розвідками працівників СНМ-Музею української культури в Свиднику – «Покритка в народній традиції українців Східної Словаччини» (Надія Вархол), як одної з малодосліджених тем нашої минувшини. Основу статті становить становище вагітної дівчини («*копылка*», «*преспаниця*», «*преспанка*», «*дівка скопылена*»), яка з боку локального суспільства зазнала строгої кари. Люди її виставляли на ганьбу, вона стала об'єктом висміювання та різних санкцій, наприклад, у Свиднику ще до 1914 року покритці на знак ганьби стригли волосся. «*Копылка*» мусила дотримувати певні правила поведінки: в церкву могла вступити тільки із закритою головою, а під час святої літургії була навколішках. Відносно покритки застосовувалися суворі покарання, особливо в середньовіччі, коли їй на шию та руки вкладали колоду. В селі Нижня Полянка ще в 19 столітті «*преспанку*» заковували в залізні окупи («*куни*»), замуrowані в церковній огорожі, де перехожі її опльовували. Покритці, як і, взагалі, амійжній жінці, строго заборонялося ходити простоволосою, бо інакше, за народним повір'ям, вона могла спричинити стихійне лихо – велику бурю, зливу, градобиття або сухо. Через те покритку, за порушення моральних норм, чепили принизливим способом на гною або на дрібному каменю, щєбінці.

Позашлюбну дитину нарочком священник хрестив незвичайним, негарним іменем, її глузливо називали «*копыля*», «*копылец*», «*преспанча*», «*боню*». Неодруженій матері не була дана згода йти на церковний обрядовий акт – вивід («*вовудки*», «*овідки*»), посередництвом якого породілля мала

очиститися та позбутися впливу нечистих сил. Ганьба і зневага діставалася не лише на долю покритки, але й на її дитину з боку навколишнього середовища, що інколи ставало причиною трагічних випадків, коли дівчина, потаємно народивши дитину поза шлюбом, заподіяла їй смерть, закопавши труп на віддалене, глухе місце.

В другій статті «Аграрні звичаї українців Східної Словаччини» (Йосиф Вархол) домінує комплекс магічних дій, які мали позитивно вплинути на вегетацію майбутнього врожаю і безпосередньо були пов'язані з річним календарним циклом сільськогосподарських робіт. З ознаками аграрної магії зустрічаємось передусім в день Святого вечора, Великодня, але в першу чергу у весняному періоді – першою оранкою та сівбою. З весняними сільськогосподарськими роботами пов'язані й магічні обрядові дії, які виконувалися в часі кончини господині або господаря і мали запобігти негативному впливу на майбутній врожай. В області Північно-Східної Словаччини до недавнього часу збереглися архаїчні аграрні звичаї, спрямовані на бонітет ґрунту та забезпечення успішного вегетаційного процесу взагалі.

Хоч тема «Звичаї та обряди соціально-професійних груп» в етнології дуже популярна й відображена в монографіях, які охоплюють певні етнографічні регіони, однак в такому комплексному, сконцентрованому вигляді, як появилася цими днями в книжковому виданні, незвична, рідкісна й дуже корисна. Тому вважаємо дану публікацію, в якій кожна розвідка резюмується англійською та німецькою мовами та документами й численними чорно-білими фотографіями, надзвичайно вагомою й цінною для етнологічної науки.

Йосиф Вархол

ГЕЙ, ХТО В СВІТІ, ОЗОВИСЯ!

Надія Панчук

Опівніч.
Безчасся.
У нім тайкома
твердь вже підбила
дебет.
І жодного знаку
до завтра нема
на засекреченім
небі.
Павуча прядка
швидше крутить нить,
наш вік новий
уже говорить басом
і скауном
запаленим
дрижить
гаряче
мускулисте
тіло часу.

*Обережно, пташиний грип!
(З газети)*

Жорсткішають правила гри —
то СНІД, то пташиний грип...
Вали цунамі та агресії —
вже хто-зна в якій прогресії...
Не доторкнутися трави,
пташа не взяти в руки...
Природо, милість нам яви —
приреченим на муки! ..

Чи бідні, як миші,
і мудрі, як сови,

пробачимо часу
свою тимчасовість...

Наше вчорашнє —
хіба для музею?
Все нетривке,
як хустки
з бумазеї.
Пам'яті спрага —
не виклик безсмертю —
а плата за право
пристойно померти,
а чи податок
на право побути
в дії особою —
не атрибутом.
Час пообтрушує
зайві деталі...
Яблука — їли,
цвіт — пам'ятали.

Збіг ранок по сходах: Пора!
в дорозі доспить дівтора...
Зостались дрімати в квартирі
лиш тіней приручені звірі.
Той ранок, забувши про себе,
згрібав і тумани, твань,
щоб нам усміхнулося небо
над мурами вічних питань.

Етюд з вокзалом

Торохтлива маківка вокзалу,
не склепивши повіки, спала —
конвеєр для живої глини —
один на всіх,
а вечір спльовував хвилини
на чорний сніг,

Ділив перонне шамотіння
на плач і сміх,
і безпритульності насіння
розсипав міх.

*І нема у нього минулого,
за яким би він міг сумувати.*

С. К'еркегор

... От і сплигло в історію
куце двадцяте століття,
лишивши отруйне сміття,
й живуче коріння війн...

Заросли осокою кості,
заквітчались колючі дати...
І за чим тепер сумувати,
переплівши оте із тим?

Світяться бронзово парості,
небо лежить горілиць...
Скільки первісної радості
у перезві синиць!

Тільки вітер вигострює ніж
об годину, де все іще «між» —
між сонцем і снігом
народжені води,
між тим, що минає
і що — не проходить.

У кого б дізнатись,
чому-то найбільші романтики
частіш помирають
в пошані, у власних постелях,

а тих, кого в романтизм заманили,
хапливо скидають по ночах
у братські могили,
і вдячні потомки
ставлять над ними хрест,
а під ним промовляє до юних
знову найбільший романтик — з молодших.

*Там карі коні грають...
(з маловідомі бойківської
пісні)
Прощатись з конем
тяжче, як з людиною.
(з батькових слів).*

Річка-жилочка. Берег. М'ята.
Коні хвалені — кара масть.
Попасіться на волі з татом!
Вас як відкуп господар здасть.

Коню-брате, та коню-брате...
Взяти вас — як братів забрати.
Узялася росаю м'ята...
Нині воля, назавтра — «в часть».

Коню-брате, та коню-брате —
Взяти вас — то ж усе забрати.
Ходить слідом всивіла м'ята.
Душу вийме — і не віддасть.

Які жорстокі життєві тести —
чуття згорають, як поліестер.
І шовк весни,
й мелодія «курли» —
тепер — міманс,
бо почуття — спливли

й одразу розчинились у воді —
вона їх зберігає відтоді...
А хто прийде —
не прочита «з листа» —
слова — ті ж самі,
музика — не та.
Як і весняні дереворити —
ні обминути,
ні відтворити.

Чим то завтра здивує
цей лет?
І малі, і старі —
в Інтернет —
і чатують, чатують вперто.
Не випускає з своїх тенет
Інтернет — сурогат безсмертя.
І нема мережі межі,
все крутіші її віражі.

І поки не ляже плита,
не грюкне конечності засув,
хрипітимуть вслід нам літа,
не вийняті з петель часу.

Ця музика
душу промила до дна.
А там — де не ступиш,
озветься вина...
А так милосердно
вели за собою
дві скрипки-посестри
із братом-гобоєм.

Василь Кузан

БІЛЕ І ЧОРНЕ

Задзвеніла сльоза об труну,
Білим криком слова розілляла,
Чорний вітер настроїв струну,
І надтріснуто скрипка заграла.
Заспівали прощальну на біс,
Гостру свічку підняли у небо,
Чорний вітер колиску приніс,
Не спитавши, кому її треба.
Загриміли цілунки услід,
Вмили очі святою водою.
Чорний вітер, холодний, мов лід,
Цілу ніч обіймався з фатою.

* * *

Новий яскравий календар –
Суддя жорстокий, злющий кат –
Нагадує, що я життя
Узяв, мов човен, – напрокат,
Що берег правий вже позаду,
А лівого не видно ще,
Що рік пройде як два десятки,
Таких, як він, пройшли уже.
Як два десятки, три десятки,
Як сотні літ, мільйони літ...
А воду то погладить вітер,
А то, мов склом, покриє лід.
Смішний я...
Прагну: швидше, швидше,
До лівого, вперед, туди...
Та раз за разом, раз за разом
Весло не дістає води...

* * *

Набридло, набрякло, намерзло,
Намокло від рогу до рогу.
Вже пізно шукати початок
І страшно міняти дорогу.
За душами сутінки, смутки,
Тумани, просякнуті ніччю...

Не так відбуваються кроки,
І знаки не ті по узбіччю.
Ламаються пальці, мов п'яльця,
І рушаться мрії, мов храми,
І хрестиком вишита доля,
І хочеться знову до мами.
Упасти обличчям в долоні
І плакати, плакати вільно,
Аж поки не зробиться легко,
Аж поки не стане спокійно.
Аж поки навчишся сприймати
Жорстокість, буденність, тривогу,
Аж поки не звикнеш до думки,
Що пізно міняти дорогу

* * *

Так ніхто не ображав мене, як ти,
Так ніхто не міг зібрати злість у слово.
І шляхетно, й неповторно, випадково
Наступити на високі почуття.

Не високими підборами, та все ж...
Незаслужено, наосліп, дуже боляче...
Проковтну сльозу, стерплю і, ледве стоячи,
Я не вибухну, мов кулька надувна.

Але серце вже крихке, немов графіт,
Спотикається на кожному абзаці.
Щось не так чомусь у нашому палаці,
Не в таке життя ми вірили колись.

Так ніхто і не кохав мене, як ти.
Та образа ця, здається, не остання,
Це, напевне, від великого кохання...
Так ніхто не ображав мене, як ти.

* * *

Колись сказав би: зоряна, прозора, –
Тепер пишу: буденна і земна,
Колись писав: замріяна, весела, –
Тепер кажу: знервована, сумна.

То вітер днів над нами потрудився.
Вже заважають крила за плечима...
Ти не змінилась, погляд не змінився, –
Це я дивлюся іншими очима.

РЕЦЕНЗІЇ

Новий погляд на українську літературу

Відомо, що вчені розвиток літератури спочатку розглядали як список «книг истинных и ложных» чи «Оглавление книг, кто их сложил», потім як «історію письменників чи їхніх творів», як «історію ідей», «історію ідей і форм», як «зміну художніх стилів» чи «як зміну художнього мислення». У ХХ столітті, в період модернізму, постмодернізму під час писання історії літератури застосовувалися прийоми структуралізму, семіотики, міфологізму, психоаналізу й формалізму тощо. В радянський час знов історію літератури розглядали як «зображення класової боротьби» художніми засобами, за окремими п'ятирічками та на підставі інших вульгарних марксистсько-ленінських методологій. Всього того радянського мотлоху сучасні українські літературознавці намагалися позбутися і написати історію української літератури по-новому. З'явилося ряд нових історій літератури, підручників, в яких автори історію української літератури розглядали чи вже за добами, століттями, або домінуючими стилями, але не всім це вдалося. Винятком може бути книга професора Михайла Наєнка, який написав цікаву та оригінальну книгу «Художня література України. Частина перша. Від міфів до реальності». Київ: Вид. центр «Просвіта», 2005, с. 660.

Навмисно пишемо *книгу*, а не підручник чи історію, бо справді вона вимикається з досі відомих нам історій літератури. М. Наєнко після нового прочитання художніх текстів зовсім по-новому підійшов до оцінки літературних явищ, подав аналіз та оцінку літературно-мистецької ситуації та окремого твору в ній. Книга

читається легко, навіть захоплює. Нове прочитання художніх творів дозволило йому зробити оригінальні і для нас симпатичні висновки. Він часто не погоджується з дотеперішніми оцінками, робить власні оцінки, збагачені досягненнями українських літературознавців, про що свідчить і велика кількість посилань на фахову літературу.

Нам важко коментувати або висловлюватися до всіх питань, які розглядає автор на 660 сторінках – літературу від міфів до творчості реалістів кінця ХІХ ст., в стислій рецензії, але можемо однозначно твердити, що методологія, стиль, спосіб і незвичайна форма нам сподобались. Гадаємо, що книга М. Наєнка стане серйозним викликом до ширшої дискусії, бо вона не має аналогів в українському літературознавстві. Автор аргументовано подає своє розуміння, оцінку того або іншого літературного явища на рівні науки ХХІ століття, не замикається лише в українські рамки, але розглядає їх в ширшому, слов'янському та часто й в європейському контексті. Нам сподобалось, що книга приносить цілий ряд нових фактів, які досі замовчувались, або не вважались гідними літературних оцінок. Схвалюємо, що розповідь про літературні твори та їх авторів ведена просто, якимось по-людському, що автор не «грається» на вченого, що в книзі є пасажи, які дають читачу можливість трохи відпочити від «високих» вчених думок і при цьому вони доречні, актуальні. Тих відступів чи екскурсів од літератури чимало в книзі і вони мені подобаються, бо вони функціональні, збагачують нас, вчать нас, як можна порівнювати чи при-

рівняти художній твір з цілком далеким фактом од літератури. Мені до смаку особисті враження, почуття автора від прочитаного, баченого чи почутого.

Ми не маємо змоги докладно навести всі нові погляди автора книги, тому лише стисло наведемо одним-двома реченнями думку, бо хочемо одночасно примусити прочитати книгу професора Михайла Наснка, рецензована книга цього заслугоує. Ось що вона приносить нового:

- художню літературу розглядає, як феномен естетики;
- наводить вагомі і такі явища української літератури, які не трапляються в інших літературах світу;
- твердить, що художня література України зазнала 4 фази відродження;
- розглядає українську літературу на підставі естетичних критеріїв і вбачає в ній 13 стилів (міфічний, фольклорний, монументальний, орнаментальний, ренесансний, бароковий, класицистичний, романтичний, бідермаєр, реалістичний, модерністський, постмодерний, неомодерністський), кожний з них по-новому характеризує в контексті літератури Європи;
- посуває початок української літератури до передкиївського періоду;
- визнає роль міфів і легенд для творення мистецтва як естетичної форми людської діяльності;
- подає своє розуміння та оцінку «Слова про Ігорів похід», відкидає погляд, що воно лише кликало до єднання князів, вважає його твором оригінальним, твором професійної літератури і тому не приймає твердження, що це народний епос, висловлює думку, що автор навмисно не навів свого прізвища, бо боявся переслідувань з боку християнських ідеологів та вважає його суто українським твором, а не твором «трьох братніх народів»; вводить термін *давньокиївська література*, відкидаючи так терміни «література Київської Русі» чи «древнерусская литература»;

- переконує, що ренесанс в українській літературі бере свій початок в «Слові про Ігорів похід», але на повну силу розвинувся аж після виникнення Запорізької Січі та національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького;
- позитивно оцінює факт, що в період ренесансу окремі автори все частіше писали твори українською мовою, переборюючи так тиск латинської та польської мов;
- критично оцінює факт, що в радянський період було заборонено писати про ренесанс в українській літературі лише через те, що російська література не зазнала його та включає в українську літературу пономовних і латиномовних авторів, які походили з України, що не робив навіть Дмитро Чижевський та й дослідники радянського періоду;
- подає нове трактування та оцінку стилю українського літературного бароко і класицизму, не завжди погоджуючись з оцінками інших українських істориків літератури; критично висловлюється в адрес російських літературознавців, які не визнавали стилю бароко;
- висвітлює, чому рококо не розвинулося в українській та інших слов'янських літературах;
- по-новому оцінює літопис С. Величка, який вважає не літописом, а сказанням, яке не є публіцистичним твором, а художнім зображенням, в якому домінують образні прийоми;
- по-новому оцінює книгу «Історія Русів» (автором, на його думку, міг бути К. Розумовський), вважаючи її твором бароковим, народною піснею, яка проспівала історію України і яка не має аналогів у слов'янському світі;
- наводить, може, вперше ряд російських й українських авторів, які захоплювалися і використовували у своїй творчості факти з цього твору;
- закидає Ф. Прокоповичу, що він перший розпочав в російській та ук-

- раїнській літературах славословити Петра І;
- відкидає твердження, що 1654 року відбулося возз'єднання України з Росією, бо тоді такої держави, як Росія не було, була лише Московія чи Московське царство, аж 1721 року Петро І, вкравши назву *Русь*, проголосив Російську імперію;
 - подав нову оцінку поеми «Енеїда», в якій знаходить національний пафос, історію України, українську національну мову, стиль бароко, класицизму, бурлеск, травестійний характер, елементи романтизму і просвітництва; гадає, що «Енеїда» представляє синкретизм бароко, класицизму і романтизму;
 - однозначно твердить, що без «Енеїди» не було б «Кобзаря» Шевченка, не було б ані української мови, українського народу, було б лише українське населення;
 - наводить факт, що «Енеїду» раніше визнали в Чехії (Й. Добровський), в Словаччині (П. Й. Шафарик), Польщі, ніж «брати» в Росії;
 - не погоджується з визначенням українського класицизму, яке дав Д. Чижевський і дає своє, оригінальне;
 - оцінює, що Квітка-Основ'яненко перший в світовій літературі звернувся до зображення життя селян, простого люду, що в його творах знаходяться принципи класицизму, романтизму, сентименталізму, дидактизму і просвітництва, але реалістом не був; засуджує огульне ставлення В. Белінського до Квітки-Основ'яненка і взагалі до української літератури, включно Т. Шевченка;
 - дав нову оцінку гетьманові І. Мазепі, високо оцінивши його поетичні твори;
 - найбільшими романтиками української літератури правом вважає Т. Шевченка та М. Гоголя;
 - вводить в обіг новий термін: «книжний» романтизм, який розвивало перше покоління українських письменників і який відкинув Т. Шевченко.

Здавалось би, що про Шевченка вже сказано та оцінено все, але М. Наєнко доводить що ні, що дослідникам ще не вдалося збагнути все, всю глибину того генія, бо він весь час живий на відміну від інших. Твердить, що Шевченкову поезію не хотів зрозуміти не лише В. Белінський, але й сьогодні є «вчені», які не хочуть зрозуміти, як-от деякі київські русофіли чи американський україніст Грабович.

Ось кілька нових думок М. Наєнка про Шевченка:

- Шевченко написав такі твори, які за своєю художньою силою можна порівняти тільки з міфологічними;
 - Шевченко пройшов три творчі стани: фольклорний, історичний і сучасної дії; використав нову романтичну фантазію та міфи і надав їм сучасний, реальний ґрунт;
 - відкидає думку, що Шевченкові балади та поеми побутові, бо, на його думку, всі його твори – це твори про Україну, вони є символом її страждань;
 - твердить, що Шевченко наскрізь романтик національний не лише в баладах, «Гайдамаках», але й в наступних творах; реалістом навряд чи був;
 - поему «Гайдамаки», на його думку, слід читати й слухати як музичну симфонію, де мають значення всі мелодійні нюанси; не прийняв докори в адрес Шевченка за різанину в «Гайдамаках», бо це вина не автора, а романтизму, бо це не реальність жаху, а «крайній» художній засіб;
 - подав нове трактування поеми-містерії «Великий льох», поем «Кавказ», «Сон» та інших творів Шевченка.
- М. Наєнко наголошує на нових аспектах Шевченкових творів, які раніше навмисно замовчувались або перекручувались, щоб не говорити про страждання України під час російського колоніалізму, щоб не згадувати бажання народу жити незалежно від Росії, Польщі та інших держав. Професор М. Наєнко показав, чому і як Шевченко з «мужика став володарем у царстві духа».

Завдяки Наснковій інтерпретації творчість Т. Шевченка виходить інакше, ніж ми досі звикли чи читали.

Хоч про бідермаєр в українській літературі перший заговорив І. Панькевич ще 1941 року, українська літературна наука аж тепер заговорила про нього. Аж М. Наєнко наважився під бідермаєр зарахувати деякі твори Т. Шевченка та після нього й дальших авторів (П. Куліша, Ю. Федьковича та ін.).

У зв'язку з розглядом творчості П. Куліша приходиться до висновку, що він інтелектуалізував, європеїзував українську літературу, що був представником книжного романтизму, потім бідермаєру і вальтерскотівської прози в українській літературі.

Багато нового ми дізналися з розгляду творчості Марка Вовчка. М. Наєнко згоден з тими, які твердили, що вона в своїх творах сягає шекспірівських вершин художнього мислення, що вона перший реаліст в українській літературі і дає своє прочитання її народних оповідань та повісті «Інститутка», яке іде врозрід з тим, що досі твердилось.

Розглядаючи творчість І. Нечуя-Левицького, М. Наєнко вказує, чому під час російського царату та радянського режиму не видавалися деякі його твори, чому з його творів викреслювали все, що стосувалося росіян. Викреслювали не лише з творів І. Нечуя-Левицького, але й інших українських авторів. Так навмисно створювалося враження, ніби українці ніколи не боролися за свою націю, незалежність України, свою мову, літературу, але погоджувалися з колоніальною політикою російського царату, навіть з кроками Петра I чи Катерини II, ніби погоджувалися з заборонами української мови, літератури, невизнанням України, з валуєвськими чи емськими і їм подібними указами про українську мову.

М. Наєнко твір «Микола Джеря» вважає романом, бо має три сюжетні лінії, а не повістю, як дотепер це робило українське літературознавство; твердить, що це твір реалістичний та романтичний.

Так само нове слово сказав про твори Ю. Федьковича, А. Свидницького, П. Мирного, М. Старицького та інших авторів кінця XIX століття.

Нам, які виростили на радянській науці, дає багато нового, може, закордонні автори вже раніше висловлювалися в подібному плані, як М. Наєнко, але їхні погляди нам не були доступні, тому все, що приносить книга, – це для нас нове.

Хочеться сказати, що незважаючи на те, що українська мова, українська література були далеко старіші на кілька століть від російської, після 1654 року опинилися у колоніальному положенні і стали предметом суворого переслідування, заборони з боку російського царату (а було між ними чимало авторитетних людей, як В. Белінський, М. Пипін та інші), все ж досягла значних результатів завдяки творчій енергії І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Вовчка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, пізніше І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника та інших, які збагатили не лише національну, але й світову літературу. Це, може, й тому, що там, де нема національних вождів, слово беруть поети та літератори.

Ще раз підкреслюємо, що ми згодні з оцінками літературних явищ, які подав М. Наєнко, бо вони аргументовані, переконливі, не викликають сумнівів.

Сподіваємось, що зараз нові підручники з української літератури будуть писати таким способом, як це зробив М. Наєнко.

Хоч як би ми хотіли щось авторові закинути, покритикувати, але насправді нема до чого причепитись. Може, лише до того, що в такій поважній книзі не годиться вживати експресивні слова типу: «московські сатрапи», «сатрап Петро I» та інші, хоч вони, може, об'єктивно були. Дай бог, щоб таких книг про українську літературу і культуру було побільше.

Михайло Роман

О. Довганич подає нам свої пошуки і знахідки

До життєвого ювілею професора Омеляна Довганича (75 років) вийшли дві книжки: *Бібліографічний покажчик* (Ужгород, 2005, 165 с.) та *Шляхами пошуків і знахідок: безсмертний голос Срібної землі. Літературні студії: нариси, статті, рецензії* (Ужгород, 2005, 120 с.), які наочно документують його великий вклад у вивчення та популяризацію історії свого рідного Закарпаття. Далекий нащадок першого академіка Закарпаття Василя Довговича все життя присвятив вивченню призабутих або навмисно замовчуваних фактів з різних галузей людської діяльності, зокрема, останніх двох століть. Його праці з історії Закарпаття, його культури, літератури та антифашистської боротьби і репресій радянського режиму були позитивно сприйняті науковими колами та широкими масами читачів. Вони вказують на героїчні подвиги населення цього колись «богом забутого краю». Хоч на цій «terra incognita» багато століть панували чужинці, які переслідували цей народ, його слов'янське, українське походження, його мову, віру, культуру, він не піддавався денационалізації ані мадярській, чеській, румунській, ані російській, він вижив і став складовою частиною великого українського народу. О. Довганич у своїх роботах багатократно довів, що такий народ не можна знищити, коли він вірний традиціям своїх предків. Роботи О. Довганича допомагають формувати гордість на рідний край, патріотичні почуття та зміцнювати українську національну свідомість, плекають її силу і незнищенність.

Завдяки його пошукам і знахідкам історія Закарпаття вимальовується нам ясніше і об'єктивніше. В пам'ять народу його зусиллями було повернуто цілий ряд нових, важливих фактів, подій і людей. Цілому ряду подій дав нову, більш об'єктивну оцінку і місце в історії. Лише той, хто працює в даній царині, знає, скільки копіткої і виснажливої роботи вимагає від людини, щоб знайшла та оцінила той або інший історичний чи літературний факт. Прикметною ознакою його робіт є праця з першоджерелами, архівними документами, досі маловідомими або зовсім невідомими.

Праці О. Довганича читачам за кордоном наближають важливий факт, що закарпатці – гордий, трудолюбний народ, який здатний на подвиги, любить правду, справедливість, честь, демократію, що він уміє бути лояльним до інших людей, поглядів, конфесій, але коли потрібно, то й захищати свої людські права.

Бібліографічний покажчик наочно показує широкий спектр інтересів та досліджень О. Довганича, їх сприйняття науковою громадськістю дома і за кордоном. Доказує, що його інтерес не обмежувався лише на сучасне Закарпаття, але й ширше, на історичне

Закарпаття. Нас може радувати, що серед його інтересів та досліджень знаходяться і вихідці з Пряшівщини. Радує, що обнародував цілий ряд нових фактів, нових людей, про яких ми вже незаслужено забували.

Мене як історика літератури особливо зацікавила його книжка *Шляхами пошуків і знахідок...*, бо в ній подано цілу низку літературних студій, нарисів і рецензій, в яких знов як історик-краєзнавець з своєї точки зору подав своє бачення літературних явищ і фактів, подав оцінку як читач-історик їхнього доробку та передусім повернув їх в літературне життя. Хоч у передмові до книжки Іван Хланта твердить, що «під час творчого шляху О. Довганич написав понад 100 статей, нарисів, рецензій на літературні теми», але у книжку з них потрапило лише 31, які їх автор вважає найбільш суттєвими, які витримали дух часу і стали вагомим внеском у літературне життя Закарпаття та навіть соборної України. Та не лише повернув їх, але й дав їм сучасну оцінку. Навіть історики літератури, які спеціально орієнтуються на вивчення літератури Закарпаття від найстаріших часів до сьогодні, дізнаються з них чимало нового, досі невідомого.

Книжка знаменно відкривається статтею «Мое слово про Олександра Духновича», в якій, між іншим, твердить, що О. Духнович, «як і Тарас Шевченко, належить не лише закарпатцям, але й усьому українському народові». За нею слідує рецензія книги «Олександр Духнович», яка вийшла до 200-річчя від дня його народження. Книгу високо оцінює, бо вона має «непересічне значення у відтворенні життя і діяльності О. Духновича та його оцінки в крайовій історії і культурі». До О. Духновича він ще не раз повертається, або згадує його у зв'язку з розглядом інших питань.

У своїх літературних роздумах О. Довганич потім повернувся до минулих століть Закарпаття, де знайшов виразну наукову і літературну особистість в особі Василя Довговича, як він твердить, давнього родича, який став першим закарпатським академіком Угорської академії наук та першим автором закарпатського літературного ренесансу. Автор вказує на широкі інтереси В. Довговича: він захоплювався філософією Канта, Фіхте, Шіллера, писав на астрономічні, етнографічні, природознавчі і літературні теми, писав вірші латинською та угорською мовами, як тоді було модно, тощо.

Не забув О. Довганич навести цілий ряд нових фактів про Адольфа Добрянського, Юлія Ставровського-Попрадова та їх нащадків і розповісти про них сучасним читачам. Маємо на увазі передусім родину Гомічкову, яка в ХХ столітті значно розрослася, зв'язавши своє життя з видатними представниками культурного і мистецького життя навколишніх країн. Багато з них народилося і працювало в селах Східної Словаччини (Рудльов, Чертіжне, Габура, Гуменне, Пряшів, Сулин, Борів), на Закарпатті, в Росії, Угорщині, Румунії, Чехії, Латвії тощо.

Кілька статей в книжці розповідає про літературний рух Закарпаття міжвоєнного періоду та його представників, як, наприклад, Василь Гренджа-Донський, Іван Рошко (псевдонім Ірлявський), Алідрій Патрус-Карпатський, Петро Міговк, Микола Рішко, Федір Іванчов, Юрко Боролич, Микола Сокач, Дмитро Вакаров, Михайло Попович, Мойсей Шпітцер та інші, які зазнали всі тортури малярської окупації, Другої світової війни та тоталітарного радянського режиму. В концтаборі загинули Д. Вакаров, М. Шпітцер, а Ф. Іванчов та А. Патрус-Карпатський були засуджені до трудово-виправних таборів (ГУЛАГ), тому що нелегально перейшли угорсько-радянський кордон. В. Гренджа-Донського, П. Міговка, М. Рішка, М. Поповича ув'язнили і вислали в концтабір Вар'юлопош, що був біля Ніредьгази, М. Сокача розстріляли, а Івана Ірлявського фашисти закатували в Києві в Бабиному Яру.

Ціна 20 Ск

Індекс 49092

